Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

FRA RIBE AMT

1969

BIND XVII-II

Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt
Varde

TIL MEDLEMMERNE

Kontingentet, 16,50 kr. + porto 0,50, ialt 17 kr., bedes venligst indbetalt på vedlagte girokort: *43194, Historisk Samfund for Ribe Amt, 6870 Ølgod*, i løbet af en måned, så det bliver unødvendigt at udsende postopkrævning.

Af *Fra Ribe Amt* er årgangene 1903—22 og 1927—28 udsolgt. Af flere andre årgange er der kun enkelte eksemplarer tilbage. Medlemmer kan købe gamle årbøger for 9 kr. pr. stk. (bogladepris 22 kr.). Henvendelse til *lærer S. Manøe Hansen, Ølgod.* Hos samme kan til favørpris fås de øvrige skrifter, samfundet har udgivet, se omslaget af P. S. Vig: Hyrdedreng på heden.

KURSUS I SLÆGTS- OG LOKALHISTORIE

for begyndere afholdes på Ribe seminarium tirsdag d. 11. nov. kl. 19—22, torsdag d. 13. nov. kl. 19—22, lørdag d. 15. nov. kl. 14,30—22. Overbibliotekar Jacobsen, Ribe, antikvar M. Bencard, Ribe, politiassistent Knud Jensen, Padborg og H. K. Kristensen, Varde, underviser. For deltagelse betales 20 kr. Program fås hos lærer S. Manøe Hansen, Ølgod, eller Ribe Folkebibliotek, Ribe. Indmeldelse inden 3. nov.

GENERALFORSAMLINGEN

afholdes på *Hotel Ansager i Ansager* onsdag den 24. september kl. 19. Offentligt møde kl. 20, hvor *dr. phil. Olaf Olsen, Nationalmuseet*, holder foredrag om *Vikingeskibene.* Der vises tillige en film om skibene. Fælles kaffebord.

Nogle undersøgelser over forhold i Skanderup sogn

1885—1922

Af *Hans Lund Hansen.*

I. *Problemstillingen.*

»Og 1885 betegnes som det store vendepunkt i sognets åndelige historie«, skriver Poul Nedergård om Skanderup sogn.[1])

Det er det år, hvor pastor C. J. Moe overtog embedet som sognepræst i Skanderup, og mange beretninger er enige om, at den periode, 1885—1922, hvor pastor Moe virkede i sognet, blev en tid, der medførte forandringer og satte spor i sognets liv på mange områder.

I »Fra Ribe amt«[2]) har Aug. F. Schmidt viderebragt nogle erindringer af husmand Otto Korsgård, Nagbøl. Korsgård er født 1854 og har nedskrevet sine erindringer i begyndelsen af 1922. Han har ifølge Aug. F. Schmidt »en god og sikker hukommelse«. Må denne påstand end tages med forbehold, har Korsgård dog uden tvivl haft gode forudsætninger for at vide, hvad der er sket i sognet. Hans beretning vidner om en stærk medleven i sognets anliggender, og han har taget aktivt del i sognets liv, idet han ifølge de lokale aviser har været opstillet både til sognerådsvalg (i 1909 på Husmandslisten) og til menighedsrådsvalg (i 1912 på en liste »af vælgere uden for Indre Mission«).

Om sig selv siger Korsgård, at »jeg hører selv hverken til Indre Mission eller Grundtvigianismen . . .

men lever i den Kristendom, jeg er blevet opdraget i i mit Hjem og hos min Lærer og hos min Præst.« Han mener derfor at have »ret gode Muligheder for at kunne fortælle om Kristenlivets Udvikling«.

Om pastor Moe fortæller han, at han »prædikede Indre-Mission, og det var for os gamle — (Korsgård må selv have været 31 år i 1885) — en ny lære, han forkyndte. Han fik mange ivrige Tilhængere, men mange kunne heller ikke følge ham. I Pastor Moes Tid har der stadig været Brydninger mellem de to Kirkeretninger«.

I sin omtale af »Kampen mellem Indre-Mission og Grundtvigianismen« konkluderer han: »Den gamle Fred og Ro findes ikke længere,« og han slutter sin beretning således: »I øjeblikket er der næsten Forvirring i alle Ting her, baade Politik og Religion. Det hele har forandret sig saa meget i den Tid, jeg kan huske. Man skulle næsten ikke tro, man levede i den gamle Verden, men i en ny.«

Pastor Moe deler ikke Korsgårds opfattelse af »den gamle Fred og Ro« som noget positivt. Han havde, før han kom til Skanderup, været præst i Harboøre, og der var der i hans tid (1877—85) brudt en stærk indremissionsk vækkelse igennem. I sin temmelig ensidige erindringsbog »Oplevelser« fortæller han[3]), at hans første indtryk af Skanderup var, at »det var en helt anden Luft, der slog mig i Møde, så klam og kold«, og at det stod sløjt til med det kirkelige liv. Der var »Udsigt til en tom Kirke,« idet kun »en Snes Mennesker« gik i kirke.

Uffe Hansen vurderer de kirkelige tilstande i Skanderup sogn på omtrent samme måde, omend ud fra en anden synsvinkel[4]): »I Skanderup Sogn var der i ældre Tid ikke stor aandelig Sans. Der var heller ikke saa stærkt et menneskeligt Fællesskab mellem Folk,

tildels fordi der blev handlet saa meget med Gaardene, at Befolkningen hurtigt skiftede«.

Poul Nedergård supplerer denne opfattelse[5]): »De store proprietærgårde og opvæksten af Lunderskov

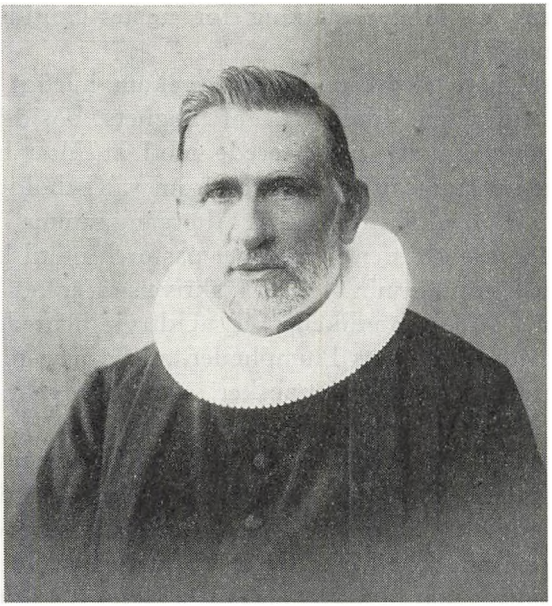

Pastor C. J. Moe.

efter 1874 gjorde ikke forholdene bedre. Almindelig materialisme og selskabelighed optog folk . . . men kirkegang og kirkeliv i Skanderup var det smått med.« Ifølge Moe[6]) havde landmændene tjent gode penge og brugte tiden, »så man kaldte Skanderup for et helt Paris«.

Moes stærkt indremissionske forkyndelse og hans færden i sognet iøvrigt skaffede ham hurtigt modstandere. Der var »snart en Del af Sognefolkene, som ikke var enig med ham i hans Forkyndelse. . . De søgte saa

til Præster udensogns,« skriver Aug. F. Schmidt,[7]) men han angiver ikke noget tal for »Disse Sognebaandsløsere, hvis Tal efterhaanden voksede«. Af sognerådsprotokollen fremgår det, at antallet var så stort, at man fandt det nødvendigt at tilkende kirkesangerne en årlig erstatning for mistet højtids- og accidensoffer.

Også mere aktiv modstand forekom hurtigt efter Moes tiltræden, idet »212 af Sognets bosiddende Mænd og Enker« protesterede mod at Moe havde indført lørdagsskriftemål og bad om »at beholde den gamle Skik med Skriftemaal og Altergang samme Dag«. Og i 1887 sendtes en klage over pastor Moe til kirke- og undervisningsministeren. I skrivelsen ankes over, at der i Moes prædikener er »Udtryk hentede saa langt nede i Sprogets Plumpheder, at det maa forarge og oprøre alvorlige Mennesker, som ikke gaar op i Indre Missions Fanatisme.«

Desuden beklager man sig over Moes afvisning af foranomtalte klage over skriftemålet. Men det, der er hovedpunktet i klagen, er Moes omtale af grundtvigianerne til sine konfirmander. Man mener, at Moe på denne måde kan »indpode Had og Afsky i Børnene til Grundtvigianismen«. Det fremgår af klagen, at de 121, der har skrevet under »hører til Grundtvigianerne, Børnenes Forældre eller i det hele Folk, som ikke hører til Indre Missions Retning.«

Ifølge »Oplevelser«[8]) betragter Moe grundtvigianerne som »ganske uomvendte Verdensmennesker, der smykkede sig med Grundtvigs Navn og var saa fjendske mod mig, alene fordi jeg prædikede Sandheden og angreb det verdslige Liv og i mine Ligtaler ikke priste enhver salig.«

Der var således ikke megen mulighed for forståelse og samarbejde mellem parterne. Fra 1900 får sogne-

båndsløserne pastor Helweg fra Askov til at holde to gudstjenester om måneden i Skanderup kirke, og i 1910 dannedes med sognebåndsløserne som grundlag Skanderup Valgmenighed, hvis første præst var Anders Nørgård.

Men formålet med nærværende fremstilling er ikke i detaljer at berette om personer og begivenheder inden for hver af de to kirkelige lejre, Indre Mission og Valgmenigheden, men at forsøge at påvise, hvorledes den religiøse partidannelse sætter sig spor på forskellige områder af sognets liv, hvor tilhængerne af begge kirkelige retninger søger at gøre deres indflydelse gældende.

Disse undersøgelser er samlede i kapitlerne om folketingsvalg, sognerådsvalg, sognerådets afgørelser m. h. t. læreransættelser og spiritusbevillinger, samt menighedsrådsvalg.

Nedenstående årstalsliste fortæller derfor kun i grove træk om væsentlige begivenheder inden for Indre Missions-kredsen og Valgmenigheden.

Årstalsliste.

1885 Moe indsættes som sognepræst.
1887 Klage over Moe til ministeren.
1889 Missionshuset indvies.
1896 Indre Mission opretter Friskole i Lunderskov.
1897 Første missionsuge.
1900 Helweg begynder at holde gudstjenester i Skanderup.
1910 Valgmenigheden oprettes med Anders Nørgård som præst.
1913 Indre Mission får flertal i sognerådet.
Indre Mission opretter friskole i Skanderup.
1914 Skanderup Efterskole indvies.

1918 Asger B. Eskesen ansættes som præst for Valgmenigheden. Valgmenigheden opretter friskole i Skanderup og Indre Missions friskole i Skanderup nedlægges.
1922 Valgmenighedens kirke i Skanderup indvies. Pastor Moe rejser fra sognet.
1923 Indre Missions friskole i Lunderskov nedlægges.

II. *Folketingsvalg.*

I sine prædikener i kirkeåret 1891—1892, der er udgivet i stenografisk referat i prædikensamlingen »Naaden og Sandheden«, beskæftiger pastor Moe sig jævnligt med politik.

Han siger:[9]) »og saa vil jeg holde mig borte fra alt det, som kan hæmme mig i at gaa Herrens Ærinde.« Som eksempel herpå nævner han »det politiserende Liv, der saa daarligt kan forenes med et Liv i Jesus.«

Han omtaler det politiske liv som en del af »det vantro og gudløse Verdensliv«[10]) og advarer[11]) mod at styrte sig »ud i det politiske Liv«, der er farligt »med alt dets Ondskab og Løgn og Bitterhed og Vrede«. »Den store politiske Strid og al den væmmelige Ondskab, den fører med sig« er taget som eksempel på, hvordan »de Vantro« »hudflette og mishandle og mistænkeliggøre hinanden paa den mest nederdrægtige Maade«.[12])

Derfor skal troende mennesker holde sig på afstand af politik, for »der er troende Mennesker, som ikke have holdt sig afsides fra Verdens Politik, og hvad er Følgen bleven? Følgen er bleven den, at disse Mennesker have faaet deres Øren spolerede, saa nu kunne de ikke længere tydeligt høre Forskjel mellem, hvad der er Sandhed og Løgn. Det har Politiken gjort.«[13])

I prædikensamlingen »De gamle Stier«, der er skre-

vet 1917—20 og udgivet i 1927, sammenfatter han sin opfattelse af de troendes forhold til politik:[14]) »Der lød engang stadige og alvorlige Formaninger til Guds Børn om at vogte sig for Politik og holde sig derfra som noget »Djævelskab«, der førte Ondt med sig. Nu lyder langt mere de modsatte Formaninger om netop at give sig af med Politik og løse sociale Opgaver i Kristendommens Aand og ikke lade Verden skalte, som den vil, med alle borgerlige Anliggender. Og netop fordi der er en Sandhed i dette, bliver det saa farligt . . .«

Moe erkender altså, at et kristent menneske kan have en forpligtelse til at beskæftige sig med politik, men advarer samtidig mod at man lader sig opsluge af denne interesse, »saa det vigtigste af alt, det ene fornødne, bliver glemt og forsømt.«

Selv er han da også så politisk engageret, at han fra prædikestolen kan råde sine kirkegængere til, hvad de *ikke* skal stemme på.

Socialisterne advarer han stærkt imod. I »Naaden og Sandheden«[15]) tager han stærkt afstand fra »alle vor Tids Fritænkere . . . med samt deres kjønne Børn, Socialisterne«. Om »Socialismens Aand« siger han, »at det, den egentlig vil, det er at hade og plyndre, myrde og stjæle og bringe Ulykke over Folkene«.[16]) Senere omtales socialismen igen i forbindelse med fritænkerne: »og da alt det, hvormed Socialisterne søge at drage Menneskene i deres Garn ikke er andet end Blændværk og Bedrag, saa have vi visselig al Opfordring til at modstaa de Mennesker med Guds Ord og advare Folk imod dem.«[17])

Han er dog ikke uden forståelse for socialismens baggrund, idet han fordømmer de rige i samfundet for »deres hovmodige Ubarmhjertighed« og bebrejder dem, at de »med umættelig Pengebegjærlighed . . .

følge kun Loven om den Stærkeres Ret.« De rige er »aldeles ligegyldige for, om deres Arbejdere sulte eller have Føden, om de fryse, om de ere sunde eller syge. . . . Sandelig skulle de Rige ikke skaanes for den Dom, at naar der rigtig bliver set til Bunds i det, saa ligger Hovedskylden hos dem.«

I en prædiken »Hvad vil det sige at give Kejseren Skat?« siger han, at det at være øvrigheden lydig, »det er en Pligt, som Guds Ord da frem for alt paalægger ethvert christent Menneske . . . og det ikke blot, naar Øvrigheden behager os,« og han fortsætter: »Dersom du derfor er et helligt Menneske, dersom du er en virkelig troende Christen, saa kan du aldrig være med i dette ugudelige politiske Røre, hvor Alting gaar ud paa at nedbryde Agtelsen for Øvrigheden og opfordre Menneskene til trodsige og lovstridige Handlinger, saa kan du heller aldrig falde paa at ville nægte at betale din Skat . . .« og »du kan heller ikke være med til at tale ilde om dit Folks Øverste.«[18])

Når man betænker, at denne forkyndelse har lydt i provisorietiden (1892), kan den ikke andet end opfattes som en kraftig opfordring til at tage afstand fra den politiske venstrebevægelse.

For mennesker, der tog Moes forkyndelse alvorligt, og derfor også ville lade religionen bestemme deres standpunkt til politik, har der ikke været anden mulighed end at afholde sig fra at tage aktivt del i politik og enten undlade at stemme ved folketingsvalgene eller stemme på Højre.

Den følgende undersøgelse af valgdeltagelsen og stemmernes fordeling på de politiske partier tager sigte på at efterprøve, om de retningslinjer, Moes forkyndelse afstikker for folks politiske indstilling, har været fulgt i en sådan udstrækning, at det giver sig udslag i folketingsvalgresultaterne for kommunen. Som sam-

menligningsgrundlag anvendes valgresultaterne for Vonsildkredsen som helhed.

Tallene, der ligger til grund for undersøgelsen, er hentet fra Statistiske Meddelelser.[19])

Disse publikationer giver følgende oplysninger om valgdeltagelsen i Skanderup kommune og for Vonsildkredsen som helhed. Tallene angiver valgdeltagelsen i procent af alle stemmeberettigede.

	1869	1872	1873	1876	1879	1881*)	1884	1887
Skanderup	19,7	55,0	54,6	62,3	58,1	57,2	57,7	55,5
Vonsildkr.	21,2	43,2	45,8	48,0	39,9	49,0	53,7	63,3

	1890	1892	1895	1898	1901	1903	1906
Skanderup	59,7	67,7	67,7	63,6	29,8	29,6	57,7
Vonsildkr.	55,9	63,9	64,8	65,1	43,1	51,9	57,6

	1909	1910	1913	1915**)	1918	1920*)	1924
Skanderup	61,2	67,7	70,3	—	61,6	82,5	80,5
Vonsildkr.	66,1	70,3	71,3	—	63,6	78,3	75,9

Betragter man tallene, ser man, at stemmeprocenten for Skanderup kommune har ligget over Vonsildkredsens i hele perioden 1872—95 (med en enkelt undtagelse i 1887), altså indtil o. 10 år efter, at Moe er kommet til sognet.

Derefter falder stemmeprocenten i Skanderup til under Vonsildkredsens niveau, og den når først over dette niveau igen i 1920. Noget kunne altså tyde på en forbindelse mellem Moes fordømmelse af det politiske liv og den relativt lave stemmeprocent i disse år fra 1898—1918. Desuden falder stigningen i den faktiske, og hvad der her har interesse, den relative valgdeltagelse, o. 1920 sammen med IM-kredses erkendelse af,

*) Gennemsnitstal for to eller tre valg samme år.
**) Valg uden afstemning.

at troende mennesker kan have en forpligtelse til at tage del i politik (se side 183 f).

At IM-folkene i Skanderup har været af så stort et antal, at eventuelle ændringer i deres stemmeafgivning har kunnet øve mærkbar indflydelse på sognets stemmeprocent og stemmefordeling ved folketingsvalgene fremgår af, at IM ved kommunevalgene på samme tid havde 40-50 pct. af stemmerne (s. 199).

Det omtalte statistiske materiale giver ligeledes oplysning om stemmefordelingen på de opstillede kandidater eller partier. For folketingsvalgene i årene 1901—1913 er stemmefordelingen kun opgjort kredsvis, hvorfor denne periode må udgå af undersøgelsen over forskydninger i fordelingen af de afgivne stemmer. I 1915 blev kredsens kandidat genvalgt uden afstemning, i lighed med hvad der var tilfældet for de fleste af landets valgkredse. Desuden har Statistiske Meddelelser ikke ved alle valg fra 1891—98 angivet kandidaternes partitilhørsforhold, men dette har i disse tilfælde kunnet bestemmes ved hjælp af de lokale aviser.[20]) Undersøgelsen bygger således på følgende oplysninger.

Antal stemmer.

Skanderup:

	1881	1884	1887	1890	1892	1895	1898
Højre	40	39	33	45	86	97	81
Venstre	126	119	119	115	105	96	87
Ialt ...	166	158	152	160	191	193	168

Vonsildkreds:

	1881	1884	1887	1890	1892	1895	1898
Højre	626	520	587	599	793	861	749
Venstre	795	730	861	769	783	836	947
Ialt ...	1421	1250	1448	1368	1576	1697	1696

	Skanderup:			*Vonsildkreds:*		
	1918	1920	1924	1918	1920	1924
Erhvervspartiet	0	6	—	0	15	—
Konservative	281	329	291	1969	2439	2270
Radikale Venstre	60	49	67	414	326	528
Venstre	198	227	741	2003	2390	2019
Socialdemokratiet	47	79	124	588	844	1230
Landmandspartiet	—	—	53	—	—	266
Kommunister	—	—	0	—	—	19
Retspartiet	—	—	8	—	—	49
Uden for partierne ...	0	0	0	0	4	0
I alt ...	586	690	1284	4974	6018	6381

På grundlag af disse tal kan man beregne partiernes procentvise andel af stemmerne, som det er gjort nedenfor.

Partiernes procentvise andel af de afgivne stemmer.

Skanderup:

	1881	1884	1887	1890	1892	1895	1898
Højre	24,1	24,7	21,7	28,1	45,0	50,3	48,2
Venstre	75,9	75,3	78,3	71,9	55,0	49,7	51,8

Vonsildkreds:

	1881	1884	1887	1890	1892	1895	1898
Højre	44,1	41,6	40,5	43,8	50,4	50,7	44,2
Venstre	55,9	58,4	59,5	56,2	49,6	49,3	55,8

	Skanderup:			*Vonsildkreds:*		
	1918	1920	1924	1918	1920	1924
Erhvervspartiet	0,0	0,9	—	0,0	0,2	—
Konservative	48,0	47,7	22,7	39,6	40,5	35,6
Radikale Venstre	10,2	7,1	5,2	8,3	5,4	8,3
Venstre	33,8	32,9	57,7	40,3	39,7	31,6
Socialdemokratiet	8,0	11,4	9,7	11,8	14,0	19,3
Landmandspartiet	—	—	4,1	—	—	4,2
Kommunister	—	—	0,0	—	—	0,3
Retspartiet	—	—	0,6	—	—	0,8
Uden for partierne ...	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0
I alt ...	100,0	100,0	100,0	100,0	99,9	100,1

Tallene viser, at i perioden 1881—87 er Skanderup sogn tydeligt mindre højre-præget end kredsen som helhed, og udsvingene er stort set ens for kredsen og kommunen.

I de næste 8 år fra 1887—1895, altså før det relative fald i stemmeprocenten sætter ind, stiger Højres andel af stemmerne i Skanderup meget stærkt, fra 21,7 % i 1887 til 50,3 % i 1894. For kredsen som helhed går Højre også frem, men ikke nær så stærkt, fra 40,5 % i 1887 til 50,7 % i 1895.

Fra 1895, hvor tallene er omtrent ens for Vonsildkredsen og Skanderup kommune, henholdsvis 50,7 % og 50,3 %, til 1898 falder Højres procenttal begge steder, men mindst i Skanderup: 2,1 % mod Vonsildkredsens fald på 6,5 %.

Betragter man hele perioden 1881—1898 under ét, er det tydeligt, at Skanderup sogn både faktisk og relativt er blevet mere »højreorienteret«. I 1881 har Højre 40 stemmer svarende til 24,1 % af de afgivne stemmer i kommunen og i 1898 80 stemmer eller 48,2 %. For Vonsildkredsen er situationen omtrent uændret: 44,1 % i 1881 og 44,2 % i 1898.

Desværre mangler nu tallene for valgene indtil 1918, men det ses, at på dette tidspunkt er forholdet det samme som i 1898: Skanderup sogn er stadig mere højrepræget (konservativt) end kredsen som helhed.

Ved valget i 1924 vendes brat op og ned på forholdene. Venstre går meget stærkt frem i Skanderup, men taber 8 % af stemmerne i det samlede kredsresultat. Herved kommer de konservatives andel af stemmerne i Skanderup under tallet for hele Vonsildkredsen. Man er nu 3 år efter Moes afrejse fra sognet vendt tilbage til tilstandene i begyndelsen af den her behandlede periode.

Adskilligt kunne tyde på, at der er sammenhæng

mellem den religiøse udvikling i sognet og stemmeafgivningen ved folketingsvalgene:

Den periode (1887—98), hvor Højre går stærkt frem ved folketingsvalgene og når op på 48 % af stemmerne, falder sammen med tiden efter at pastor Moe er begyndt at virke i Skanderup. På samme tid er IM nået op på o. 40 % af stemmerne ved sognerådsvalgene (side 199).

Korsgård har derfor sikkert ret, når han skriver:[21]) »Der var mange, som før havde stemt Venstre, som nu maatte gaa over og stemme Højre, de turde simpelthen ikke andet, da de ellers ikke var rigtig omvendte.« Han går dog nok for vidt, når han i forlængelsen af ovenstående sætter lighedstegn mellem Højre og IM: »Ved Sogneraadsvalgene sejrede Højre (Missionen) ogsaa.«

I hvert fald svigter sammenhængen noget i den sidste del af perioden. I årene 1917—1925 er IM's andel af stemmerne ved sognerådsvalgene faldende, nemlig fra 55,3 % i 1917 til 45,6 % i 1925. Højre (de konservative) går ganske vist også tilbage ved folketingsvalgene 1918—24, men betydeligt kraftigere, fra 48 % i 1918 til 22,7 % i 1924.

Men endnu i 1922 og 1923 har man indtryk af en vis forbindelse mellem Højre og IM, idet det under striden om menighedsrådsvalget i november 1922 og omvalget i december viser sig, at det konservative blad Kolding Avis tager parti for IM's medlemmer af valgbestyrelsen, medens venstrebladet Kolding Folkeblad klart viser sympati for valgmenighedspræsten pastor Eskesen (side 223).

Selv om det i det foregående anvendte talmateriale klart peger på en sammenhæng mellem de politiske valg og Indre Missions position i sognet, må det erindres, at de store politiske begivenheder i tiden, som

f. eks. systemskiftet 1901, forsvarsforliget 1909 og påskekrisen 1920, også må have påvirket stemmeafgivningen i sognet.

Tilbage står dog, at udviklingen i Skanderup sogn tydeligvis forløber på en anden måde end i Vonsildkredsen som helhed.

III. *Sognerådsvalg.*

Sognerådsvalgene i perioden er foregået efter to forskellige valgsystemer.

Ved sognerådsvalgene til og med 1906 bestemmes valgmåden af »Lov om Landkommuners Styrelse af 6. Juli 1867«. Sognerådet i Skanderup bestod i denne periode af 7 medlemmer, og der var sognerådsvalg hvert 3. år. Sognerådet deltes i to dele: »den større Halvdel« på 4 medlemmer og »den mindre Halvdel« på 3 medlemmer. Ved sognerådsvalgene valgtes skiftevis »den større Halvdel« og den mindre Halvdel«, således at hver »halvdel« blev valgt for 6 år. Til »den større Halvdel« har der været valg i 1906, 1900, 1894 . . . og til »den mindre Halvdel« i 1903, 1897, 1891. Måtte et sognerådsmedlem af en eller anden grund udtræde af sognerådet, inden hans 6-årsperiode udløb, afholdtes suppleringsvalg.

Den mindre halvdel valgtes af samtlige mandlige beboere i kommunen på 25 år og derover, hvis de i øvrigt opfyldte betingelserne for valgret til folketinget, og når de i det foregående kalenderår på en eller anden måde, i penge, naturalier eller arbejde, havde ydet bidrag til kommunen. Hver vælger havde ret til at afgive stemme på 3 kandidater.

Til valgene til »den større Halvdel« af sognerådet har kun $^1/_5$, nemlig de højstbeskattede, af ovennævnte almindelige vælgerskare valgret, og hver vælger må her stemme på 4 af de opstillede kandidater.

Fra 1909 ændredes valgmetoden fuldstændig, bl. a. fik kvinderne stemmeret til kommunalvalgene, og der indførtes forholdstalsvalg. Fra og med valget i 1909 foreligger der i Danmarks Statistik oplysninger om kommunalvalgene. Om valgene 1909—1925 fortæller Statistiske meddelelser[22]) følgende for Skanderup Kommunes vedkommende: (Se tabel side 192).

Det kan af skemaets sidste kolonne umiddelbart ses, at Indre Mission straks ved indførelsen af forholdstalsvalgmåden opstillede egen liste. Valgene i 1913 og 1917, hvor der kun var to lister, var tydeligt valg »for eller imod Indre Mission«. Da de indremissionske sognerådsmedlemmer ved flere lejligheder (som f. eks. side 202 og 214 etablerede sig som gruppe i sognerådet i modsætning til de øvrige sognerådsmedlemmer, er det faldet naturligt også ved de øvrige sognerådsvalg at foretage en opdeling af stemmerne i »Indre Missions stemmer« og »Andre«, som det er gjort i blokdiagrammerne på side 194. I tabellen side 199 er IM's procentvise andel af de afgivne stemmer beregnet.

Ved valget i 1925 var der 5 lister, men endnu mærkes »blokpolitikken« tydeligt, idet der er listeforbund mellem IM's byliste, IM's landliste og Tjenestemandsliste II, samt mellem Grundtvigianere og Tjenestemandsliste I.

En særlig bemærkning må gøres for valget i 1913. Det ordinære valg i marts blev kendt ugyldigt (side 203), og Statistiske Efterretninger har kun tallene for omvalget i maj. Tallene for martsvalget kan ses i Kolding Folkeblad[23]) og i sognerådsprotokollen[24]) Resultatet var:

Liste A (Missionen): 281 stemmer og 5 valgte.
Liste B (ikke-Mission): 239 stemmer og 4 valgte.
Liste C (separat liste): 55 stemmer og 0 valgte.

Sognerådsvalg	Afgivne stemmer			Stemmeprocent			Listebetegnelse, stemmetal og (mandatantal)
	mænd	kvinder	i alt	mænd	kvinder	gennemsnit	
1909	294	196	490	93	64	79	Gårdmænd, husmænd og næringsdrivende 201 (4) Husmænd 54 (1) Indre Mission 229 (4)
1913 maj	328	290	618	90	84	87	Indre Mission 313 (5) Fællesliste 302 (4)
1917	325	286	611	85	72	78	Indre Mission 333 (5) Uden for Indre Mission 269 (4)
1921	344	340	684	82	80	81	Sognemenigheden 341 (5) Socialdemokrater 121 (1) Valgmenigheden 152 (2) Borgerliste i Lunderskov 70 (1)
1925	412	387	799	89,6	90,2	89,9	Grundtvigianere 300 (4) Indre Missions Byliste 75 (1) Indre Missions Landliste 287 (0) Tjenestemandsliste I 72 (0) Tjenestemandsliste II 59 (0)

Da det af de i indledningskapitlet nævnte beretninger samstemmende fremgår, at IM ret hurtigt efter pastor Moes ansættelse i Skanderup på forskellige områder skilte sig ud fra sognets øvrige befolkning, er det nærliggende også at forsøge at måle IM's »styrke« ved sognerådsvalgene før 1909.

Ved disse valg var der ikke opstillet partilister, man kunne altså kun stemme personligt. Alligevel forekommer det mig muligt — med nogenlunde sikkerhed — at finde frem til hvor mange stemmer, der er faldet på 1) IM folk og 2) Andre, altså at forsøge at foretage en opdeling af stemmerne svarende til den, der er foretaget for valgene 1909—25. Desuden er det muligt at beregne stemmeprocenten ved valgene.

Der skal her gives et par eksempler på, hvilket kildemateriale der er brugt, og hvilken fremgangsmåde der er fulgt.

Som første eksempel er valgt valget til »den mindre Halvdel« 29. 11. 1897. På kommunekontoret i Lunderskov opbevares listen med navnene på de stemmeberettigede. Den er inddelt, så man kan optælle, hvor mange stemmeberettigede der er i kommunens forskellige distrikter. Se nedenstående tabel, kolonne 1. Samme liste er brugt ved selve valghandlingen, idet der på listen blev indført, hvem der afgav stemme, og hvem den enkelte vælger stemte på. Man kan altså se, hvor mange vælgere fra hvert distrikt der deltog i valget, kolonne 2.

	Stemmeberettigede	Valgdeltagere
Skanderup	75	60
Gjelballe	56	36
Lunderskov	76	60
Dollerup	36	23
Nagbøl	34	29
I alt ...	277	208

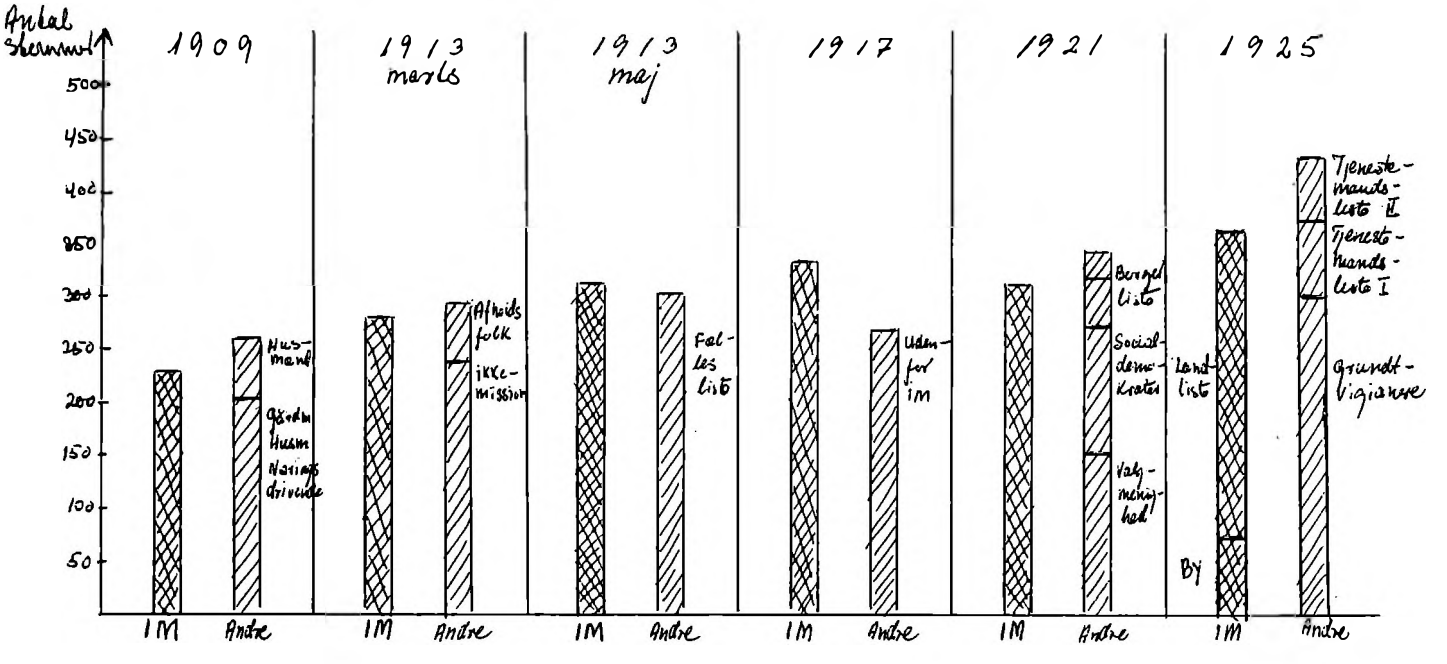

Sogneraadsvalg 1909–25

Herudfra kan valgdeltagelsen beregnes:

$$208 : 2{,}77 = 75{,}1\ \%.$$

På tilsvarende måde er stemmeprocenten for de øvrige valg fra 1891—1906 beregnet. Resultaterne er indført i skemaet side 199.

Af valglisten kan man optælle valgresultatet, som også er indført i sognerådets protokol:

1. Sognefoged Hans Nielsen, Gjelballe	132	stemmer
2. Gårdejer Th. Hansen, Skanderup ...	132	»
3. Gårdejer K. Birk, Nagbøl	130	»
4. Gårdejer R. Bøge, Nagbøl	76	»
5. Snedker Hansen, Lunderskov	76	»
6. Jens Nielsen, Nagbøl	75	»
	621	stemmer

Da hver vælger havde ret til at stemme på 3 kandidater, var der mulighed for $3 \times 208 = 624$ stemmer. Kandidaternes samlede stemmetal er 621. 3 vælgere har altså kun stemt på to kandidater. Ved de øvrige valg er der normalt flere, men altid kun et lille antal vælgere, der ikke har udnyttet deres stemmeret fuldt ud.

Betragter man valgresultatet, ser man, at kandidaterne efter deres stemmetal falder i to grupper. Gruppen, der består af nr. 1, 2 og 3, har 132—130 stemmer, og gruppen, bestående af nr. 4, 5 og 6, har 76—75 stemmer.

Men også andre forhold gør denne gruppeopdeling naturlig. Af valglisten fremgår det nemlig, at vælgerne gennemgående har stemt enten på nr. 1, 2 og 3 eller på nr. 4, 5 og 6. To vælgere har kun stemt på nr. 1 og 2, og én vælger har kun stemt på nr. 4 og 5. Her »mangler« altså de 3 ovenfor omtalte stemmer.

Af særlig interesse er det, at pastor Moe ifølge valg-

listen har stemt på nr. 4, 5 og 6. I betragtning af situationen i sognet i øvrigt gør dette det sandsynligt, at disse tre er IM-folk.

Nr. 4, Bøge, har også i 1891 fået Moes stemme. I 1894, hvor han også var opstillet, har Moe ikke deltaget i valget.

Nr. 5, snedker Hansen, er tillige opstillet ved valgene i 1900, hvor han har fået Moes stemme, og i 1903, hvor Moe ikke har stemt. Desuden er han i 1909 opstillet og valgt på IM's liste ved sognerådsvalget.

Nr. 6, Jens Nielsen, har også fået Moes stemme i 1900 og 1906.

To af kandidaterne fra den første gruppe kan med sikkerhed placeres som stående uden for IM. Nr. 3, K. Birk, er tidligere lærer i Dollerup og kendt som modstander af pastor Moe (side 208).

Nr. 2, Th. Hansen, er i 1903 og 1912 opstillet til menighedsrådsvalg på listen »for de vælgere, som ikke tilslutter sig IM«.

Nr. 1, H. Nielsen, falder også ved valget i 1891 stemmemæssigt i gruppe med nr. 2 og 3.

Disse oplysninger om kandidaterne taler for at betragte de stemmer, der er afgivet på nr. 4, 5 og 6, som IM-stemmer og tillægge gruppen »Andre« de på nr. 1, 2 og 3 afgivne stemmer.

Af 208 vælgere har altså 76 stemt på IM-folk. IM's procentvise andel af stemmerne bliver således:

$$76 : 2{,}08 = 36{,}5\ \%.$$

Selv om IM-folk ved dette valg har fået over $^1/_3$ af stemmerne, kommer der på grund af valgmåden ingen IM-folk i sognerådet.

For valgene i 1882, 1885 og 1888, der også kunne have interesse for denne undersøgelse, mangler valglisterne, og der foreligger ikke andet materiale end

notater i sognerådsprotokollen om, hvem der er valgt. Der er dog ingen som, i det materiale jeg har anvendt, dukker op som IM-folk. Derimod kan flere af dem med sikkerhed siges ikke at tilhøre IM.

Ved valgene i 1891, 1894 og 1900 viser stemmerne ligesom i 1897 en klar opdeling i to grupper, og beregningen af IM's stemmeandel er foretaget på samme måde. Resultaterne er opført i tabellen på side 199.

I 1903 er følgende blevet valgt:

1. Postmester J. Bodholt, Lunderskov ..	124	stemmer
2. Snedker J. Hansen, Lunderskov ...	123	»
3. Gårdejer Th. Hansen	123	»

Tre andre kandidater har fået henholdsvis 74, 70 og 52 stemmer. Af de tre valgte er de to, snedker Hansen og gdr. Th. Hansen, kendt fra tidligere valg som henholdsvis IM-mand og hørende til gruppen »uden for IM«. Postmester Bodholt hører også til denne gruppe, han er ved menighedsrådsvalget samme år opstillet på »listen for de vælgere, som ikke tilslutter sig IM«.

Stemmeafgivningen synes altså ved dette valg at være gået på tværs af »partiskellene«, hvorfor det ikke har været muligt at foretage en opdeling af stemmerne i lighed med de øvrige valg.

I nogen grad synes det også at være tilfældet i 1906, men her er det alligevel muligt at foretage en beregning over stemmefordelingen. Valgresultatet ser således ud:

1. Gårdejer Jens Nielsen, Skanderup ...	57	stemmer
2. Gårdejer Søren Møller, Gjelballe ...	38	»
3. Lærer N. Nissen, Dollerup	35	»
4. Gårdejer P. Midtgaard, Nagbøl	34	»
5. N. Paulsen	24	»
6. Skovgaard	20	»
7. Joh. Nielsen	19	»
8. H. Hansen	2	»
	229	stemmer

De fire førstnævnte, som er anført med stilling og bopæl, er valgt. I valghandlingen deltog ifølge valglisterne 59 vælgere. Jens Nielsen, Skanderup, som er identisk med den under 1897-valget omtalte Jens Nielsen, Nagbøl, har fået 57 af 59 mulige stemmer. Han er efter at have solgt sin gård flyttet til Skanderup og sluttede sig som nævnt til IM, men har altså ved dette valg fået stemmer fra så godt som hele vælgerskaren.

Ved valget er der ialt afgivet 229 stemmer på kandidaterne ud af $4 \times 59 = 236$ mulige. De fleste vælgeres stemmeafgivning følger en af følgende to kombinationer:

a) Jens Nielsen, Søren Møller, N. Nissen, P. Midtgård
b) eller Jens Nielsen, Skovgaard, Johan Nielsen, N. Paulsen.

De under a) nævnte kandidater kan med undtagelse af Jens Nielsen placeres som tilhørende kredse uden for IM.

Således er nr. 2, Søren Møller, ved sognerådsvalgene i 1909, 1913 og 1917 opstillet på lister uden for IM.

Nr. 3, lærer N. Nissen, er Moe-modstander og valgmenighedsmand (side 208).

Nr. 4, P. Midtgaard, er ligesom Nissen aktiv ved oprettelsen af Skanderup Efterskole og er i 1903 og 1917 opstillet til sognerådsvalg på samme liste som Søren Møller.

Af valglisten fremgår det, at pastor Moe har stemt på de 4 under b) nævnte personer. Af disse er Jens Nielsen allerede omtalt.

Nr. 6, Skovgaard, er opstillet og valgt for IM ved menighedsrådsvalgene i 1903, 1912, 1916 og valgt af IM til sognerådet i 1909.

Nr. 7, Joh. Nielsen, er i 1909 opstillet på IM's liste ved sognerådsvalget.

Om den sidste under b) nævnte, N. Paulsen, foreligger for mig intet materiale, der har kunnet placere ham som IM-mand. Heller ikke nr. 8, H. Hansen, der med sine 2 stemmer ikke spiller nogen rolle for valgets udfald, har kunnet placeres.

Ud fra de her meddelte oplysninger om valget i 1906 er opdelingen i »IM-stemmer« og »Andre« foretaget.

Stemmer på nr. 1 kommer fra begge grupper.

»Andre«-gruppens gennemsnitlige stemmetal er:

$$(\text{nr. } 2 + \text{nr. } 3 + \text{nr. } 4) : 3 = (38 + 35 + 34) : 3 = 36 \text{ st.}$$

IM-gruppens (nr. 5, 6 og 7) gennemsnitlige stemmetal er:

$$(44 + 20 + 19) : 3 = 21 \text{ stemmer.}$$

IM's procentvise andel af stemmerne:

$$21 : 0{,}59 = 35{,}6\ \%.$$

Resultaterne af de i det foregående anførte vurderinger og beregninger er anført i nedenstående tabel:

År	Valgdeltagelse		IMs procentvise andel af stemmerne	IMs mandattal ved valget	IMs mandattal i det nye sogneråd	Sogneråds medlemstal
	Skanderup	Ribe amt				
1888	—	—	—	0	0	7
1891	71,1	—	39,6	0	0	7
1894	83,6	—	43,5	0	0	7
1897	75,1	—	36,5	0	0	7
1900	89,7	71,4	44,2	0	0	7
1903	62,6	49,4	—	1	1	7
1906	90,8	75,7	35,6	1	2	7
1909	79	64	47,6	4	4	9
1913	81,6	68	48,9	5	5	9
1913	87	—	50,9	5	5	9
1917	78	65	55,3	5	5	9
1921	81	79	47,6	5	5	9
1925	89,9	78,4	45,6	5	5	9

For at opnå et indtryk af valgdeltagelsens relative størrelse er der fra Statistiske meddelelser udtaget oplysninger om den gennemsnitlige stemmeprocent for hele Ribe amt.

En grafisk sammenligning af stemmeprocenten for Skanderup kommune og Ribe amt som helhed er foretaget i kurverne på næste side.

Det fremgår tydeligt af kurverne, at interessen for sognerådsvalgene de fleste gange har været betydeligt større (normalt o. 15 %) i Skanderup kommune end i Ribe amt som helhed.

Det vil sikkert være rimeligt at forklare den store valgdeltagelse i Skanderup med, at her stod parterne meget stejlt over for hinanden, og at disse parter dels håbede, dels frygtede, at et evt. flertalsskifte i sognerådet ville få følger på en række områder. Som det vil ses af kap. IV og kap. V bevirker IM's overtagelse af flertallet i 1913 virkelig også en kursændring på i hvert fald de to i disse kapitler omtalte områder.

Den største forskel på Skanderup kommune og Ribe amt findes i 1913. Her kan den særlig store valgdeltagelse i Skanderup forklares ved, at der er tale om et omvalg, og at det ordinære valg i marts havde vist, at kun to stemmer kunne flytte sognerådets flertal (side 203).

Et fælles træk for Ribe amt og Skanderup sogn er, at de højstbeskattedes valg har betydelig større valgdeltagelse end valgene til »den mindre Halvdel«. Men også de privilegerede vælgere er klart mere sognerådspolitisk aktive i Skanderup end i Ribe amt som helhed.

Tabellen side 199 viser, at IM fra 1891 og indtil forholdstalsvalgmådens indførelse i 1909 har haft omkring 40 % af stemmerne. Procentsatsen må vurderes som ret konstant, idet der jo er tale om et ret begrænset antal vælgere. For de højstbeskattedes valg drejer det

VALGDELTAGELSE

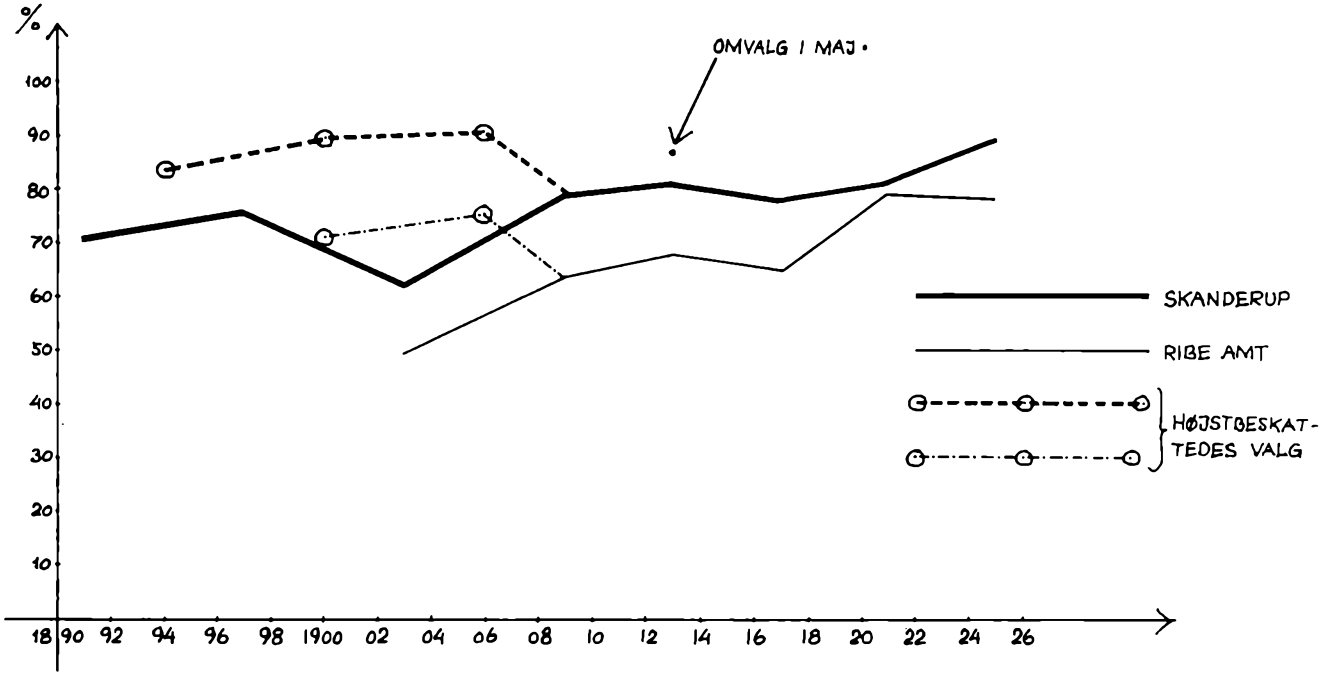

sig om 46 i 1894, 52 i 1900 og 59 i 1906. For den almindelige vælgerklasse udgør de afgivne stemmer 202 i 1891, 208 i 1897 og 194 i 1903.

For de højstbeskattede varierer IM-procenten fra 45,7 i 1894 til 35,6 i 1906, altså ca. 10 % eller omkring 5 stemmer. For den almindelige vælgerklasse svarer 1 stemme til ca. $^1/_2$ %, og udsvingene svarer således her til o. 6 vælgere.

På trods af denne stemmeandel på mellem en trediedel og halvdelen er det kun to gange sket, at en IM-mand er blevet valgt ind i sognerådet før 1909.

Det er dette forhold pastor Moe har i tankerne, når han noget bitter skriver:[25]) »I mange Aar havde Sogneraadet regeret som en heftig Modstander af det, de kaldte Missionen. Det var for et virkeligt omvendt og troende Menneske rent umuligt at blive valgt ind i Sogneraad og Skolekommission. Kun til Snefoged og Skorstenssyner agtedes en saadan Person værdig. Men dette ændredes, da der indførtes Forholdstal.«

Er denne hans vurdering end lidt for pessimistisk, idet der jo dog to gange var indvalgt IM-folk i sognerådet, er det rigtigt, at forholdstalsvalgmåden i langt højere grad ydede et mindretal retfærdighed.

Valget i 1909 viser en stigning i IM's andel af stemmerne fra de ca. 40 % til 47,5 % og medfører, at IM får 4 af sognerådets 9 mandater. Af kapitel V ses, at IM-gruppen fra denne sognerådsperiode markerer sine standpunkter klart i forskellige situationer i sognerådets arbejde.

Ved det ordinære sognerådsvalg i marts 1913 får IM 48,9 % af stemmerne og erobrer flertallet i sognerådet. Men et omvalg i maj måtte til, før IM's magtovertagelse er en kendsgerning. Om årsagen til omvalget skriver Kolding Folkeblad:[26])

»Sogneraadsvalget i Skanderup Kasseret.

Ribe Amtsraad holdt i gaar ekstraordinært Møde, hvor Skanderup Sogneraads Indstilling om at kassere det sidste Valg toges til Følge. Grunden er den, at et Par gamle Folk, der havde indgivet Klage over, at de var udeladt af Valglisten, ikke var bleven optagne. Besværingen var i god Tid afleveret til et Medlem af Sogneraadet, men denne eller Sogneraadsformanden havde glemt Sagen, og derved var Kalamiteten sket. De to gamle opgav, at de vilde have stemt på Afholdslisten, og da denne kun manglede 1⅕ St. for at faa en Kandidat ind, blev der af en Kreds af Afholdsfolk klaget til Amtsraadet, som nu altsaa har kasseret Valget.«

Til artiklens oplysning om, at sognerådet — det gamle i 1909 valgte — havde indstillet, at valget skulle kasseres, må tilføjes, at underkendelsen af valget skete med 5 stemmer mod 4. Sognerådsprotokollen[27]) viser, at de, der stemte imod, var IM's 4 medlemmer af sognerådet, Hansen, Nissen, Skovgaard og Sørensen.

Ifølge samme protokollat er den omtalte klage d. 8. februar afleveret til et sognerådsmedlem, læge Thorup. Denne havde samme dag telefonisk fået sognerådsformandens godkendelse af at vente med at aflevere klagen til sognerådsformanden til næste sognerådsmøde (10. februar), uanset at fristen for indgivelse af klager dermed var overskredet. Stadig i følge sognerådsprotokollen »paastaar« et af IM's sognerådsmedlemmer, Skovgaard, at han ligeledes d. 8. februar havde spurgt sognerådsformanden, om han kunne vente med at aflevere en til ham — Skovgaard — indgiven klage, »hvortil han — Skovgaard — mener, at Formanden har svaret, at den rettest burde indleveres samme Dag.«

I det hele taget hersker der stor usikkerhed om sagen. Om »bemeldte Ansøgning« hedder det: »om den

er behandlet eller ej kan ikke med Bestemthed afgøres, men vedkommende er ikke optaget paa Valglisten og har ikke faaet Meddelelse om, at Begæringen ikke er taget til Følge, hvilket formentlig kan forklares ved, at Begæringen har forputtet sig i Formandens Mappe.«

Endnu et par usikkerhedsmomenter optræder: Sognerådsformanden har i et brev til amtet d. 28. 3. fremført, at en anden klage, som læge Thorup havde haft med til mødet, var blevet behandlet og enstemmigt godkendt som rettidig indkommet. Men dette kan mindretallet ikke godkende, »idet man ikke erindrer, at Begæringen er behandlet som indkommen med Læge Thorup.«[28])

Endelig fremgår det af protokollen,[29]) at klagen er dateret d. 9. februar, altså dagen efter fristens udløb og omtalte telefonsamtale, men protokollen oplyser, at »Med Hensyn til Læge Thorups Telefonsamtale maa det anses for givet, at denne har fundet Sted d. 8. Februar, saa at Begæringen formentlig er dateret d. 9. i stedet for d. 8. Februar.«

Efter endnu nogen korrespondance meddelte amtsrådet, »at det i Mødet d. 9. Maj har stadfæstet Sogneraadets Vedtagelse om at kassere det den 12. Marts afholdte Sogneraadsvalg.»

Sognerådets splittelse i to partier ved denne lejlighed er nok ikke alene begrundet i to forskellige opfattelser af, om valglisteklagen er indgivet og behandlet i overensstemmelse med gældende regler.

IM-folkene havde jo kun meget knebent fået de 5 mandater og kunne altså nemt risikere igen at miste flertallet ved et omvalg. Den øvrige del af sognerådet kunne beklage, at et mandat var gået tabt, fordi de tilsammen 294 stemmer mod IM's 281 var delt på to lister og kunne håbe, at en samling af kræfterne ved et omvalg kunne give et bedre resultat.

Det viser sig da også, at liste B og C bliver slået sammen ved omvalget (side 192). Spændingen om valgets udfald gav sig udslag i en meget høj stemmeprocent (87), men IM havde største reserver og satte stemmetallet op fra 281 til 313, mens listen »uden for Indre Mission« fik 302 stemmer mod tilsammen 294 for B og C ved det ordinære valg.

Indre Missionsfolkene havde erobret sognerådsflertallet og kunne tage fat på at ændre forskellige forhold i sognet i overensstemmelse med deres indstilling.

Set med pastor Moes øjne er det retfærdigheden, der er sket fyldest. Han skriver[30]) med slet skjult triumf, at »Valgmenighedsfolket havde arbejdet ihærdigt for at hindre Indre Mission i at faa Flertallet. . . . Men ogsaa her forregnede de sig. Antallet af Valgmenighedens Medlemmer var ialt med store og smaa kun ca. halvfjerde hundrede af Sognets 2400 Indbyggere, og af disse fandt Flertallet det dog urimeligt, at hele Sognet skulle styres af nogle faa Mennesker, der havde løst Sognebaand . . . Missionens Liste blev den sejrende.«

IV. *Læreransættelser.*

I dagbladet Sydjylland fandtes d. 12. februar 1903 en redaktionel artikel med følgende ordlyd:

»Et underligt krav.

Som bekendt har Forholdene i Skanderup Sogn i de sidste Aaringer udviklet sig på en særegen Maade, idet en Del af Sognets Beboere har løst Sognebaand og dannet en Valgmenighed med Pastor Helweg fra Askov som Præst.

At Sognemenigheden og Valgmenigheden staar i et spændt Forhold til hinanden er ligeledes velbekendt.

Da nu Kirkesanger- og Førstelærerembedet i Skanderup for nylig var ledigt, og en Del Lærere som sædvanligt maatte gaa polsk Tiggergang til Sogneraadsmedlemmerne, var der, fortælles fra Sognet, nogle af Sogneraadsmedlemmerne, der stillede det Krav til Ansøgerne, at de, for at komme i Betragtning ved Besættelsen, skulle love at løse Sognebaand og blive Medlem af Valgmenigheden, hvis de fik Embedet.

Man maa haabe, at de fleste Lærere i slige Tilfælde vil være karakterfaste nok til at undlade at give slige Løfter for at opnaa en eller anden Vinding.«

Ifølge sognerådsprotokollen[31]) giver denne artikels kritik af »nogle Sogneraadsmedlemmer« anledning til, at det samlede sogneråd anlægger sag mod Sydjylland, fordi, som det hedder i sognerådets erklæring, der offentliggøres i bladet d. 24. februar: »Sogneraadet beskyldes for at have forlangt af de Lærere, der søgte Førstelærerembedet i Skanderup, at de for at blive indstillet skulle love at løse Sognebaand, naar de fik Embedet.«

Ud over det omtalte sognerådsprotokollat kan sagen ikke følges længere i sognerådets protokol. Men Sydjylland holder stadig sine læsere underrettet om sagens forløb. Den 24. februar hedder det i en kommentar til det bebudede sagsanlæg: »For vor Skyld maa det — (Sogneraadet) — med Fornøjelse anlægge Sag mod Bladet.« Sydjylland mener ikke, at det kan være »injurierende at sige om et Sogneraadsmedlem, at han, naar han selv er Sognebaandsløser, ønsker, at den, han protegerer, i dette Tilfælde en Lærer, deler hans Anskuelser paa dette Punkt. Det turde endog kun være en billig Fordring, der vel er sideordnet med mange andre i det praktiske Liv, det ene Hensyn kræver det andet.«

Tilsyneladende er Sydjylland i denne artikel noget

i modstrid med de udtalelser, der gav anledning til sagsanlægget. Hvad man d. 12. februar angriber som »Et underligt Krav« forklarer man d. 24. februar som »en billig Fordring«, og den samme dag skriver Sydjylland, at »Et Sogneraadsmedlem kan vist uhyre let forsvare at lade en ansøgende Lærer forstaa, at han helst vil protegere den, der deler hans Anskuelser.«

Efter at et forligstilbud fra sognerådet er blevet afslået af Sydjylland d. 14. marts, kommer sagen til retsafgørelse »med det Resultat, at Redaktør Olaff Madsen er blevet frifunden for Sogneraadets Tiltale«.[32])

Desværre har det kun været muligt at følge sagen gennem Sydjyllands kommentarer — Kolding Folkeblad omtaler den ikke — og det forekommer mig, at sagens problemstilling forplumres noget på grund af Sydjyllands senere modererende udtalelser.

Alligevel er sagen refereret her, idet den giver et indblik i diskussionen om det berettigede i, at et sogneråd ved læreransættelser ikke udelukkende tager hensyn til ansøgernes pædagogiske og faglige kvalifikationer — en fremgangsmåde, der heller ikke har været ukendt i Skanderup.

På grundlag af Aug. F. Schmidt »Skanderup Sogn«[33]) er det muligt at opstille en »kongerække« over førstelærerne ved sognets 3 kommuneskoler i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. Schmidts oplysninger om navne og årstal kan kontrolleres ved hjælp af sognerådsprotokollernes angivelser af lærerindstillinger og læreransættelser.

»Kongerækken« ser således ud:

Dollerup skole:

1865—1876: Kresten Birk.
1876—1920: Nikolaj Nissen.
1921— : Niels P. Larsen.

Gjelballe skole:

1876—1906: Peter Nissen.
1906—1917: Christian Bystrup.
1918— : Thorvald Madsen.

Skanderup skole:

1891—1902: J. P. C. Schmidt.
1902—1910: Christian Pedersen.
1910— : Carl Martin Jørgensen.

Om alle de før 1913, hvor sognerådsflertallet gik over til Indre Mission, ansatte førstelærere gælder det, at de for mig tilgængelige oplysninger viser, at de har været folk uden tilknytning til Indre Mission eller endog i skarp modsætning til den store del af sognets befolkning, som i årene efter Moes ansættelse i Skanderup sluttede sig til Indre Mission.

Aug. F. Schmidt fortæller om Kresten Birk, der efter sin afgang som lærer var gårdmand i Nagbøl, at »han hørte til C. Moes afgjorte Modstandere«, og at han »i sine sidste Leveår løste — (han) — Sognebånd til pastor J. Richter, Vejen«, og i »Oplevelser«[34]) beretter Moe om nogle sammenstød, som han havde med Birk kort tid efter sin tiltræden.

Nikolaj Nissen var aktiv ved oprettelsen af Skanderup efterskole, kirkesanger i Valgmenigheden og i 1903 og 1912 opstillet til menighedsrådsvalg på listen »for de Vælgere, som ikke tilslutter sig Indre Mission«.

Peter Nissen er bror til Nikolaj Nissen og var i følge Aug. F. Schmidt »en kristelig Fritænker«, der »som Modsætning til Pastor Moe og Indre Mission har haft stor Indflydelse paa sine Omgivelser«.

Om Christian Bystrup har det ikke været muligt at skaffe oplysninger ud over Aug. F. Schmidt, der ikke fortæller om Bystrups kirkelige tilhørsforhold.

Christian Pedersen var den lærer, hvis ansættelse gav anledning til Sydjyllands beskyldning mod sognerådet for at have krævet, at læreren skulle løse sognebånd.

Om C. M. Jørgensen, der blev ansat i Skanderup i 1910, beretter A. Højmark og Uffe Hansen,[35]) at han var medlem af Valgmenigheden og derfor af Pastor Moe blev kasseret som sognemenighedens kirkesanger i Skanderup kirke. Denne oplysning findes også hos Poul Nedergård.[36]) Desuden var Jørgensen i 1912 opstillet til menighedsrådsvalget på listen »af Vælgere uden for Missionen«.

På baggrund af førstelærernes religiøse tilhørsforhold må det ses, at Indre Mission oprettede to friskoler i sognet, en i Lunderskov og en i Skanderup.

Aug. F. Schmidt angiver, at friskolen i Lunderskov eksisterede fra o. 1896—1922. Denne skole optræder jævnligt i sognerådsprotokollerne i forbindelse med ansøgning om tilskud, første gang 23. juni 1898, hvor det hedder: »Andragende fra Lunderskov Privatskole om Tilskud kunne ikke bevilges«. Men allerede året efter ændrede man standpunkt og bevilgede en krone pr. barn. Det samme er tilfældet i 1900, hvorimod man i 1901 ikke ser sig i stand til at give tilskud »af Hensyn til den i Forvejen stærkt belastede Kommunekasse« og »da der ikke er flere Børn i Dollerup og Lunderskov Skoler tilsammen, end der kunne undervises uden Forøgelse af Lærerkræfter«.

I 1908 og 1909 bevilges henholdsvis 100 og 140 kr. Fra 1911—16 gives årligt 5 kr. pr. barn, og da samtidig det samlede årlige beløb er anført, kan man beregne Lunderskov Privatskoles børnetal: 1911: 68 børn — 1912: 57 — 1913: 56 — 1914: 60 — 1915: ikke angivet — 1916: 65 børn. I de følgende år stiger beløbet over 8 kr. pr. barn i 1919 til 15 kr. i 1921.

I begyndelsen af 1922 forhandlede Indre Mission med sognerådet om nedlæggelse af friskolen i Lunderskov, idet der ved nybesættelserne af 1. og 2. lærerembederne ved Dollerup Skole var blevet ansat indremissionske lærere (s. 211). Forhandlingerne resulterede i en overenskomst d. 16. marts 1922, ifølge hvilken privatskolens bestyrelse gik ind på at lade skolen fortsætte indtil 1. september 1923 mod til gengæld at få løfte om et årligt tilskud på 35 kr. pr. barn. I mellemtiden kunne så den nye kommuneskole i Dollerup, som tages i brug i 1923, være færdig.

Ansættelsen af de to indremissionske lærere ved Dollerup skole var muliggjort ved, at Indre Mission siden 1913 havde haft flertallet i sognerådet, og ved først givne lejlighed udnytter man dette, nemlig ved besættelsen af førstelærerstillingen i Gjelballe. Den 8. april 1918 indstillede sognerådet tre lærere til den nævnte stilling:

1. J. P. Hansen, Skanderup Privatskole.
2. Thorvald Madsen, Vesterbæk skole.
3. Simon P. Simonsen, Nr. Vorupør.

Denne indstilling blev foretaget med 5 stemmer (IM) mod 4, idet der i protokollen er gjort følgende anmærkning:

»Mindretallet, som består af følgende 4 af Skanderup Sogneraads 9 medlemmer... (navnene), ... nedlægger herved Protest imod den af Flertallet foretagne Indstilling af Lærer til Gjelballe Skole, idet vi formener, at Indstillingen ikke tager fornødent Hensyn til det fra 6/7 af de Valgberettigede Beboere i Gjelballe Skoledistrikt indkomne Andragende om at faa Lærer Johs. Dons paa Listen og forbeholder sig Ret til en særskilt Indstilling til Myndighederne.«

IM-flertallet i sognerådet havde altså her indstillet 3 indremissionske lærere. Skoledirektionen ansatte nr. 2, Thorvald Madsen, som virkede i Gjelballe indtil 1953. Ifølge »Dansk Præste- og Sognehistorie« var Madsen »i 25 år dirigent for de kristelige sangkor, ivrig for KFUM's soldatermission, Nr. Nissum Seminarium«.

Ved indstillingen til førstelærerembedet i Dollerup d. 3. dec. 1920 forsøgte IM igen at få ansat J. P. Hansen, som nu efter nedlæggelsen af Skanderup Privatskole (1918), var lærer ved privatskolen i Lunderskov. J. P. Hansen indstilledes som nr. 1, som nr. 2 indstilledes Simon P. Simonsen, der også var indstillet til stillingen i Gjelballe, og som nr. 3 N. P. Larsen, Melløse, pr. Skævinge.

Heller ikke denne gang fulgte skoledirektionen sognerådets indstilling, men valgte nr. 3. Det var imidlertid også en missionsmand, idet N. P. Larsen ifølge Dansk Præste- og Sognehistorie »gjorde et stort arbejde blandt de unge som formand for KFUM«.

I forbindelse med indstillingen til 2. lærerembedet ved Dollerup skole 31. okt. 1921 blev der igen noteret en mindretalsprotest »mod den af Flertallet af Sogneraadet foretagne eensidige Indstilling til Andenlærerembedet ved Dollerup Skole, hvor der intet Hensyn er taget til Mindretallets Ønsker om at få en af denne udpeget Mand paa Listen som Nr. 2 eller Nr. 3«.

Ved vurderingen af denne »eensidighed«, som IM beskyldes for i forbindelse med lærerindstillingerne, må man have i tankerne, dels den betydning, man tillagde lærerens rolle i sognet på den tid, dels at grundtvigianerne havde brugt samme fremgangsmåde, da de havde sognerådsflertallet, og endelig at det sikkert kunne påregnes, at skoledirektionen (provsten i Lejrskov, M. Mouridsen, som var grundtvigianer) sandsynligvis ville have vraget IM's kandidater, hvis

man havde opstillet en ikke-IM mand som nr. 2 eller nr. 3, jævnfør at man i 1918 og 1920 ikke havde ansat de lærere, som IM helst havde set i stillingerne.

I Skanderup blev som omtalt i 1910 ansat lærer C. M. Jørgensen, som sluttede sig til Valgmenigheden. Også her oprettede IM en privatskole (ifølge Aug. F. Schmidt i 1913). Jørgensen sluttede sig imidlertid senere til IM. Dansk Præste- og Sognehistorie skriver:[37]) »Men da han blev omvendt, vendte han tilbage til kirken og var kirkesanger og kordegn i mange år og meget virksom indenfor IM«. Begrundelsen for IM-friskolen i Skanderup var nu borte. Den blev da også nedlagt i 1918, og børnene blev flyttet til lærer Jørgensen i Skanderup skole. Til gengæld oprettede valgmenighedsfolkene samme år en friskole i tilknytning til Skanderup efterskole.

Som man ser, fik det, at sognerådsfletallet i 1913 gik over til Indre Mission, afgørende indflydelse på læreransættelser og skoleforhold i kommunen.

Resultatet opgør Aug. F. Schmidt således[38]), at »der ved Sognets Hovedskoler er ansat Lærere, som vist nok alle hører til denne kirkelige Retning — (IM) —«, og pastor Moe skriver[39]): »Følgen heraf — (at IM fik Flertal i Sogneraadet) — blev, at ved ledige Lærerembeder blev der ansat troende Lærere, og da nu tilmed baade en Lærer og en Lærerinde havde omvendt sig, blev Resultatet dette, at ved min Afrejse 1922 var alle Sognets Lærere og Lærerinder troende Mennesker«.

V. *Bevillingssager.*

Et andet område, hvor det spores, at sognerådsflertallet i 1913 gik over til IM, er sognerådets stillingtagen til ansøgninger om bevilling til forhandling af

spiritus og beværterbevillinger med ret til udskænkning af stærke drikke.

Indtil 1913 havde sognerådet normalt imødekommet og støttet sådanne ansøgninger; det er dog tydeligt, at man ikke kritikløst har anbefalet, men har villet sikre sig, at det var egnede folk, som fik tildelt bevillingerne.

Således hedder det i sognerådsprotokollen d. 27. april 1906: »Paa Peter Boysens Ansøgning om Krohold i Lunderskov vedtoges at erklære: Da Ansøgeren hidtil har været Landmand, tør man ikke udtale sig om, om han egner sig til den ansøgte Virksomhed«, og da der d. 21. april 1909 »forelaa Andragende fra Laurids Finnemann om Anbefaling som Forpagter af Lunderskov Kro«, svarede sognerådet: »Da Sogneraadet ikke kender Laurids Finnemann, kan det ikke anbefale Andragendet.« Et par måneder senere var »der til Ministeriet indsendt en Anbefaling af Laurids Finnemann. Derefter ville Sogneraadet ikke længer fraraade, at Bevilling gives«.

To grupper af sognets befolkning søgte at få ændret praksis med hensyn til spiritusbevillinger, nemlig IM-folkene og afholdsfolkene, som dog trods det fælles mål i dette anliggende bekrigede hinanden ved sognerådsvalget i 1913 (s. 215).

I Lunderskov havde afholdsfolkene været organiseret under forskellige navne i hvert fald siden 1895, hvor Afholdsforeningen søgte om tilladelse til at benytte en af skolerne til møder, og fra 1896 indsendtes regelmæssigt ansøgninger om tilskud, der dog lige så regelmæssigt henlagdes af sognerådet. I 1902 søgte »Good Templar Logen i Lunderskov« om tilskud med samme resultat. I 1908, 1909 og 1910 bevilgedes »Lunderskov Broderbånd« 15 kr. Det samme tilskud fik »Lunderskov Afholdsforening« i 1909 og 1910.

Den 1. juli 1909 forelå på sognerådsmødet en »Anmodning fra Afholdslogen og Borger- og Grundejerforeningen i Lunderskov« om, at sognerådet skulle undlade at søge om »Tilladelse til at der kommer Beværtningstelte til Markedet i Lunderskov«. Sognerådet gik ind for tanken, og kort tid efter (d. 31. juli) fortsatte man i samme spor, idet sognerådet ansøgte amtet om »at faa ændret Sognets Politivedtægt, saa at Spiritusudskænkning til Personer under 18 Aar forbydes«. Amtet tilbagesendte anmodningen, men d. 24. august noteredes i sognerådsprotokollen, at »Andragendet fastholdes«.

Naturligvis kunne IM's sognerådsmedlemmer ikke have noget imod denne udvikling, men at de ønskede at gå endnu videre, ses af at sognerådet var delt, da man d. 12. juli 1911 anbefalede »Andragende fra Mette Marie Nielsen, Aarhus, om Bevilling til at drive Gæstgiveri i det af hende forpagtede »Lassens Hotel« i Lunderskov«. »Imod stemte Hansen, Nissen, Skovgaard, Sørensen«, altså de fire IM-folk.

Det samme var tilfældet, da »O. Lassen og Enkefru Nielsen« d. 23. okt. 1912 søgte »om Tilladelse til at drive Gæstgiveri og Beværtning paa »Lassens Hotel« i Lunderskov«. Uden at man kan se begrundelsen, gik amtet imod sognerådets flertalsindstilling. Derfor indankede sognerådsflertallet sagen for ministeriet. De fire IM-folk var tilfredse med amtets afgørelse og stemte imod beslutningen om at føre sagen videre.

Derimod kunne sognerådet d. 11. februar 1913 enes om at nægte Lars P. Jørgen Lauridsen fornyelse af hans bevilling til at drive gæstgivernæring på Hotel Lunderskov. Grunden til dette ser man d. 26. marts, da amtet afæskede sognerådet en begrundelse for, at man var gået imod bevillingsansøgningen: »Man vedtog at svare, at Hotel Lunderskov er blevet drevet paa

en saadan Maade af den nuværende Forpagter, at det maa befrygtes, at der ikke paa anstændig Maade kan oparbejdes en sund Forretning«.

På samme tid kom uroen og debatten om spiritusbevillingerne til udtryk i forbindelse med sognerådsvalget d. 13. marts 1913. Foruden listerne A (Indre Mission) og B (uden for IM) er der ved dette valg anmeldt en liste C (separat liste), som er indgivet af Afholdsfolkene.[40]) IM ønskede dog at gøre det klart, at liste C ikke var ene om at varetage afholdsinteresser. Den 10. marts fandtes følgende annonce i Kolding Folkeblad:

»Til Vælgerne i Skanderup Sogn.
De af Vælgerne, der ønsker at fremme Ædrueligheden i Skanderup Sogn, bedes møde førstkommende Onsdag og sætte Kryds ved Liste A«.

Ved valget fik IM 5 af sognerådets 9 pladser, mens afholdsfolkene ingen får valgt. På grund af klage over valget (s. 203) afholdtes omvalg i maj. Ved dette valg opstillede afholdsfolkene ikke en særlig liste, men to af deres kandidater fra martsvalget blev opstillet på »Listen uden for IM«.

Også ved omvalget i maj erobrede IM flertallet, og Lauridsens fornyede ansøgning af 2. juli 1913 var derfor på forhånd dømt til at mislykkes. Han forsøgte efter det nye afslag at begære »Kommuneafstemning« »angaaende Anbefaling til Gæstgiverbevilling paa Hotel Lunderskov«. Men også dette satte det nye sogneråd sig imod, og den 15. august kapitulerede han endelig og søgte »om Anbefaling af Bevilling til at drive Gæstgiveri og Beværtning uden ret til Udskænkning af stærke Drikke«. Denne ansøgning kunne sognerådet anbefale »dog foreløbig for 5 Aar«. Senere købte et aktieselskab, oprettet på initiativ af

IM-folk, Hotel Lunderskov og drev det videre som Afholdshotel.

Allerede d. 11. juni 1913 havde man fået tørlagt en anden af byens beværtninger, idet sognerådet på ministeriets forespørgsel »slutter sig til Amtets Afgørelse angaaende Beværterbevilling til Lassens Hotel«. (side 214).

Men stadigvæk kunne folk jo købe spiritus hos købmændene. Det ønskede man også at sætte en stopper for, og d. 3. sept. 1913 lagde man pres på de handlende, idet »Sogneraadet vedtog at frafalde Kravet om Afgift efter Beværterlovens § 40 for de Handlendes vedkommende, som inden 1. Okt. frasiger sig Retten til Forhandling af stærke Drikke«.

På samme møde nedsættes på andragende fra Afholdsforeningen et udvalg »til at udarbejde begrænsede Regler for Beværtning i Henhold til Beværterlovens § 23«. Udvalget blev sammensat af 3 IM-folk og en valgt af liste »udenfor IM«.

Resultatet af udvalgets arbejde må formodes at være sognerådsvedtagelsen af 1. okt. 1913, hvori det hedder: »Sogneraadet har vedtaget følgende i Henhold til Lov Nr. 104 af 10. Maj 1912.

a) at de i nævnte Lovs § 22 omhandlede Polititilladelser kun maa gives til Beværtninger uden Ret til Udskænkning af stærke Drikke.

b) at de i nævnte Lovs § 23 omhandlede Polititilladelser ikke maa gives her i Kommunen, saaledes at det altsaa fremtidig er forbudt ved Fester, Møder, Markeder, Auktioner, Licititationer, Valg, Jernbaneanlæg o. L. her i Kommunen at udskænke stærke Drikke andetsteds end i de Lokaler, til hvilke Adkomst til Beværtning er erhvervet.

c) at indstille til Amtsraadet, at der i Henhold til

nævnte Lovs § 27 andet Stk. fremtidig kun maa gives Næringsbevis til Handel med stærke Drikke, naar Amtsraadet, efter at Sogneraadet er hørt, giver sit Samtykke dertil«.

På trods af disse indskrænkninger forelå der d. 2. sept. 1914 klage fra Afholdsfolkene »over Beværterforholdene i Lunderskov«, og i begyndelsen af 1915 gik sognerådet ind på at støtte oprettelsen af et detentionslokale i Lunderskov, idet man vedtog at betale halvdelen af lejen, »dog ikke over 25 Kr. aarlig«.

Sognerådets linie med hensyn til bevillinger fortsattes i resten af den her behandlede periode, idet der foreligger oplysninger om anbefaling af endnu tre bevillingsansøgninger, men hele tiden med tilføjelsen »alt uden stærke Drikke«. I slutningen af 1919 kunne sognerådet heller ikke anbefale »H. A. Groes Andragende om Bevilling til Handel med bayersk Øl«.

Om resultatet af disse års sognerådspolitik, der var anført af IM, men, som det ses, støttet af forskellige kredse i befolkning, skriver pastor Moe[41]): »Drukkenskaben led et stort Nederlag, selvfølgelig, og de gamle Drikkeskikke ophørte. . . . Og til sidst kunde Spiritus kun købes hos en Købmand, der kaldte sig Irvingianer og som selv kunne tage sig en Taar over Tørsten. Den Helligaand havde ikke mindet ham om, at det var Synd«.

VI. *Menighedsrådsvalg.*

I den her behandlede periode har der været afholdt menighedsrådsvalg 6 gange i Skanderup sogn.

Det første valg, 18. dec. 1903, blev afholdt efter Loven om Menighedsraad af 15. Maj 1903. Valgperioden var sat til 6 år, men da rådenes funktionsperiode udløb 1. januar 1910, var en ny lov ikke vedtaget, og man stod så på ny uden menighedsråd.

Pastor Moe var ikke begejstret for indførelsen af menighedsråd, hvad man kan se af en artikel i Kristeligt Dagblad[42]):

»En Gang havde den Indre Missions Venner sin Styrke i at sætte Pælene. Det skarpe bestemte Skel mellem Tro og Vantro, mellem Guds Rige og Verden var Kraften baade i Forkyndelsen og Livet, og Apostlen Pauli Ord blev taget alvorligt, naar han siger: »Drager ikke ulige Aag med de vantro; thi hvad Fællesskab har Lys med Mørke, eller hvad Delagtighed har de troende med de vantro? . . . Skulde det da virkelig være anderledes, saa at Guds Folk Landet over ikke mere har dette Sind, men finder det i sin Orden, at troende og vantro Mennesker sidder fredeligt sammen, ikke ved et Bryllup eller i en Kupé, men i et »Menighedsraad«, for uden at generes af den Usandhed, der ligger i selve Navnet, og i god Forstaaelse med hinanden at drøfte Guds Riges Anliggender og bestemme, hvem der skal være Sognets Præst?«

Moe tog afsked med det første menighedsråd og vel efter hans håb menighedsrådsinstitutionen som sådan ved følgende bemærkning i menighedsprotokollen:

»Efter en trang Fødsel, men lang og velsignelsesrig Virksomhed afgik dette Menighedsraad ved en blid og rolig Død d. 31. Dec. 1909 Kl. 12 Nat præcis. Savnet og elsket vil M. blive ihukommet med Taarer, og ofte vil Tanken med Vemod dvæle ved Maleren Lochers Ord ved Maleren Krøyers Baare: »Du er gaaet ind i de hellige Skove, hvor de rene Sjæle færdes«.

Særlig begejstring lagde han heller ikke for dagen, da en ny lov genindfører menighedsrådene. Han skrev ved denne lejlighed i protokollen:

»Efter nøjagtig 2 Aar, 4 Maaneder og 9 Dage opdager man i de hellige Skove, at det alligevel ikke var

nogen ren Sjæl, der var ankommen, hvorefter man sendte den tilbage til Jorden igen d. 10. Maj 1912«.

På denne dato trådte en ny lov om menighedsråd i kraft, og 23. nov. 1912 valgtes et nyt menighedsråd, som begyndte sin virksomhed fra begyndelsen af det nye kirkeår 1912. Efter samme lov afholdtes menighedsrådsvalg 24. nov. 1916 og 19. nov. 1920.

Endelig vedtoges igen en ny lov om menighedsråd d. 30. juni 1922. Der var valg efter denne lov d. 24. nov. 1922 og på grund af fejl i valglisterne omvalg d. 21. dec. 1922 (s. 223).

Efter Moes anskuelse burde »vantro Mennesker« sikkert ikke deltage i valg af et »sandt« menighedsråd. Men han måtte finde sig i, at der ved alle valgene i disse år var to kandidatlister, den ene indleveret af repræsentanter for IM, den anden repræsenterende sognets øvrige beboere. Den sidste liste havde forskellige navne som f. eks. listen »for de Vælgere, som ikke slutter sig til Indre Mission« (1903), listen »for Vælgere uden for Missionen« (1912) og listen »opstillet efter Samarbejde mellem Valgmenigheden og en Del af Sognets øvrige Beboere«.

Som det ses af skemaet på næste side havde IM i hele perioden flertal i menighedsrådet. Tallene er hentet fra menighedsrådets protokol og Kolding Folkeblads og Kolding Avis' omtale af de lokale menighedsrådsvalg. Et par steder forekommer en uoverensstemmelse på 1 eller 2 stemmer. I disse tilfælde er tallene i menighedsrådsprotokollen fulgt.

Valgdeltagelsen kan kun beregnes for fire af de afholdte valg, da der ikke foreligger oplysning om antallet af optagne på valglisten for 1903 og 1916. Den højeste stemmeprocent, 80,3 i december 1922, kan sikkert forklares ved, at der er tale om et omvalg. Sammenligner man valgdeltagelsen med stemmeprocenten

År	Indre Mission		Andre		Procentvis fordeling		Stemmeberettigede	Afgivne gyldige stemmer	Valgdeltagelse i procent
	Stemmer	Mandater	Stemmer	Mandater	IM	Andre			
1903	190	3	90	1	67,9	32,1	—	280	—
1912	313	3	264	2	54,2	45,8	798	577	72,3
1916	339	4	119	1	74,0	26,0	—	458	—
1920	445	3	255	2	63,5	36,5	901	700	77,7
1922 20.-11.	395	6	158	2	71,4	28,6	849	553	65,1
1922 20.-12.	469	5	334	3	58,4	41,6	996	803	80,6

ved de nærmestliggende sognerådsvalg, marts 1913: 81,6 pct og 1921: 81 pct., ses at interessen for menighedsrådsvalgene har været noget ringere. Heri ligger sikkert forklaringen på, at IM's andel af stemmer ved menighedsrådsvalgene som helhed ligger noget over den procentvise andel ved sognerådsvalgene. IM's mindste og største stemmeandel ved menighedsrådsvalgene var henholdsvis 54,2 pct. i 1912 og 74,0 pct. i 1916, medens IM ved sognerådsvalgene kun to gange nåede over 50 pct., nemlig 50,9 pct. i 1913 og 55,3 pct. i 1917 (s. 199).

Man må formode, at IM's folk var mere aktive ved et menighedsrådsvalg end sognets beboere som helhed, medens et sognerådsvalg formentlig havde ligelig interesse for en noget bredere kreds af befolkningen. Formodningen støttes af nedenstående sammenligning af de valg, hvor der både ved sognerådsvalg (1913 og 1917) og ved menighedsrådsvalg (1912 og 1916) kun har været to lister:

	Sognerådsvalg	Menighedsrådsvalg
Indre Mission	313 (1913)	313 (1912)
	333 (1917)	339 (1916)
Uden for IM	302 (1913)	264 (1912)
	269 (1917)	119 (1916)

Det ses af sammenstillingen, at der er meget nøje overensstemmelse mellem IM's stemmetal ved sognerådsvalg og menighedsrådsvalg, medens listerne »uden for IM« »mangler« temmelig mange stemmer ved menighedsrådsvalgene.

To gange har menighedsrådsvalgene givet anledning til stridigheder omkring selve valghandlingen, begge gange startet ved at medlemmer af gruppen uden for IM har bestridt den IM-dominerede valgbestyrelses korrekthed eller hæderlighed i forbindelse med udfær-

digelsen af valglisterne og gennemførelsen af selve stemmeafgivningen.

Den første klage angik valget i 1903 og var underskrevet af 15 vælgere, heraf 3 sognerådsmedlemmer. Den gengives her i sin helhed, fordi den giver et indtryk af det spændte forhold mellem de to befolkningsgrupper og den temmelig tydeligt udtalte mistillid til pastor Moe og IM-folkene:

»Til Biskoppen i Ribe.

I Anledning af Lov om Menighedsraad valgte den bekjendte Pastor C. J. Moe her i Sognet to af de mest udprægede Missionsfolk til Medlemmer af Valgbestyrelsen, skjøndt denne Retning paa langt nær ikke udgjøre Halvdelen af Sognets Beboere. Da Begjæringerne om Optagelse paa Valglisten indkom, sad denne Valgbestyrelse og gjættede paa, hvem der selv havde underskrevet, og hvem der ikke havde, og Resultatet blev selvfølgelig som ved alle Gjætninger, at den ikke paa langt nær i alle Tilfælde traf det rigtige, men nægtede en meget stor Del af Sognets Beboere Optagelse paa Valglisten under det Paaskud, at de ikke selv havde skrevet deres Navn. Da valget foregik d. 17de f. M., havde Valgbestyrelsen kun ..... (ulæseligt ord) et par Borde, hvorom de selv tog Plads, saa at det næsten var umuligt at stemme uden at blive kontrolleret af Valgbestyrelsen, hvilket denne flere Gange blev gjort opmærksom paa under Afstemningen, uden at der blev gjort noget for at afhjælpe Manglerne.

Og det har sikkert været Valgbestyrelsens Hensigt at agitere under selve Valghandlingen ved dette Arrangement, idet dens Medlemmer ..... (ulæseligt ord), især paa de stemmende med Anmodning om at sætte Krydset for A, naar vedkommende vilde sætte sit for B. Stemmemodtagerne tog endog en Konvolut

(maaske flere, som ikke blev bemærket) og lukkede den op for at se, hvordan der var stemt. Det vil derfor være indlysende, at mange ere generede, ja aldeles ikke holde af at give deres Stemme under slige Forhold, og da vi skjønner, at det passerede aldeles ikke er foreneligt med Lov om Menighedsraad eller Ministeriets Cirkulære, udbeder vi os Deres Højærværdigheds medvirken til, at det afholdte Valg maa blive kasseret, og de paapegede efter vor Mening begaaede Fejl ved nyt udskrevet Valg maa blive rettet.

Skanderup, 5. Jan. 1904«.
(15 underskrifter).

Den 15. januar tilbageviser valgbestyrelsen de alvorlige beskyldninger med følgende erklæring:

»Man maa forbavses over, at 15 Mennesker, som ovenikjøbet kalde sig troende, har kunnet enes om en saa usandfærdig og for alvorlige Mænd ærekrænkende Fremstilling som den . . . (herefter omtales beskyldningerne, og det hedder videre i erklæringen): Der er ikke Sandhed heri. Valgbestyrelsens Medlemmer har i denne Sag en fuldkommen ren Samvittighed, hver især.«

Da biskoppen forlanger, at klagerne skal føre bevis for nogle af de påståede uregelmæssigheder, viser det sig umuligt at få nogen vælger til at erklære, at han har været udsat for valgtryk, og efter en del korrespondance, som kan følges i menighedsrådsprotokollen, godkender biskoppen valget.

Modsat gik det efter menighedsrådsvalget d. 20. nov. 1922, da valgmenighedspræsten, pastor Eskesen, der var valgt til menighedsrådet i 1920, indgav en klage over valget.

Anledningen var, at en vælger var blevet afvist ved valgbordet med den begrundelse, at han ikke var op-

taget på valglisten. Da denne vælger afæskede valgbestyrelsen en forklaring på, hvorfor han ikke var optaget, afsløredes det efterhånden, at valglisterne ikke var udfærdiget i overensstemmelse med menighedsrådsloven. Pastor Moe havde nemlig ved sin afrejse fra sognet i sommeren 1922, sammen med mange andre papirer, tilintetgjort valglisten fra 1920, som skulle danne grundlag for den nye liste. Dette havde valgbestyrelsen, der bestod af 3 mand, hvoraf to tilhørte IM's gruppe i menighedsrådet, ikke ønsket at få offentligt frem, og man havde derfor udarbejdet den nye valgliste, dels på grund af valglisten fra 1916 og dels ud fra den del af optagelses-begæringerne fra 1920, som endnu lå hos valgbestyrelsesformanden, IM-manden, L. Nissen. Nogle af disse optagelsesbegæringer var, fremgår det af en skrivelse, i mellemtiden fortæret af mus. Disse omstændigheder ved valglistens tilblivelse bevirkede, at nogle stemmeberettigede vælgere ikke var blevet optaget på valglisten. Pastor Eskesen mente, at disse 10-12 mennesker, som han anslår det drejer sig om, ville have stemt på listen »uden for IM«. På grundlag af klagen bestemte ministeriet, at der skulle foretages omvalg, hvilket gav anledning til en erklæringskrig og en avispolemik, som kan følges i menighedsrådsprotokollen samt i Kolding Folkeblad og Kolding Avis i december 1922 og februar 1923.

På baggrund af dette skal man se den store valgdeltagelse ved omvalget d. 21. dec. Ved valglistens revision voksede antallet af stemmeberettigede fra 849 til 996. IM's stemmetal gik frem fra 395 til 469, men IM mistede et af de ved det ordinære valg vundne 6 mandater til den anden liste, som mere end fordoblede sit stemmetal — 334 mod 158.

* * *

Den i det foregående behandlede periode, pastor Moes tid i Skanderup sogn, var en epoke præget af stærke modsætninger. Alt efter temperament og forudsætninger kan man bedømme dem som udslag af fanatisme eller en ærlig kamp for overbevisning.

Kamp var der, dels udkæmpet på det officielle plan, som den her er forsøgt skildret, og dels en kamp, der medførte megen bitterhed og mange personlige stridigheder mellem folk. Det sidste lever endnu som erindringer hos ældre mennesker i sognet, erindringer, som fortjente at blive skrevet ned, mens tid er.

Årene, der er gået siden de heri omtalte begivenheder, har optøet fronterne og mildnet modsætningerne. Men stadig består i Skanderup Efterskolen, Friskolen og Valgmenighedskirken, og ved sognekirken har et indremissionsk flertal i menighedsrådet ved hvert præsteskift kunnet vælge indremissionske præster.

I sognerådet har Indre Mission forlængst mistet flertallet. Dog valgtes endnu ved sidste sognerådsvalg to medlemmer af sognerådet på en særlig indremissionsk liste. Men denne rest af det tidligere så markerede sammenfald af religiøs og politisk partideling vil sandsynligvis forsvinde under de nu forestående ændringer i kommunestrukturen.

Noter.

Forkortelser: *Moe* = Carl Julius Moe: Nåden og Sandheden, 1925. *Moe: Opl.* = C. J. Moe: Oplevelser, 1926. *Nedergård* = Poul Nedergård: En dansk Præste- og Sognehistorie IX, 1967. *Schmidt* = Aug. F. Schmidt: Skanderup Sogn I–II, 1925. *Sogneprt.* = Sognerådsprotokol for Skanderup Sogneråd.

1) Nedergård, 223. 2) Fra Ribe Amt VI, 107–142. 3) Moe: Opl., 66. 4) Asger Højmark og Uffe Hansen: De grundtvigske Fri- og Valgmenigheder 1944, 294. 5) Nedergård, 223. 6) Moe: Opl., 71.

7) Skanderup Sogn, 144. 8) Moe: Opl. 78. 9) Moe, 344. 10) Moe, 160. 11) Moe, 199. 12) Moe, 493. 13) Moe, 582. 14) C. J. Moe: »De gamle Stier« 1927, 72–73. 15) Moe, 642. 16) Moe, 371. 17) Moe, 532–33. 18) Moe, 710. 19) Stat. medd.: 2, 12, 13 — 3, 3, 4 — 3, 8, 1 — 4, 3, 4 — 4, 10, 2 — 4, 13, 6 — 4, 35, 2 — 4, 42, 3 — 4, 48, 1 — 4, 57, 1 — 4, 60, 3 — 4, 61, 1 — 4, 62, 1 — 4, 71, 1. 20) Kolding Folkeblad, 27. juli 1881, 29. januar 1887 og 22. januar 1890. 21) Fra Ribe Amt VI, 141. 22) Stat. medd.: 4, 31, 5 — 4, 42, 2 — 4, 54, 3 — 4, 62, 5 — 4, 73, 5. 23) Kolding Folkeblad, 13. marts 1913. 24) Sogneprt. 14. april 1913. 25) Moe, 131. 26) Kolding Folkeblad, 10. maj 1913. 27) Sogneprt., 26. marts 1913. 28) Sogneprt., 29. marts 1913. 29) Sogneprt., 14. april 1913. 30) Moe: Opl., 131. 31) Sogneprt., 16. februar 1902. 32) Sydjylland, 23. sept. 1903. 33) Schmidt, 157–169. 34) Moe, 69. 35) Grundtvigske Fri- og Valgmenigheder, 297. 36) Nedergård, 234. 37) Sst. 234. 38) Schmidt, 157. 39) Moe, 132. 40) Kolding Folkeblad, 10. marts 1913. 41) Moe, 119. 42) Her citeret efter Kolding Folkeblad 8. dec. 1906.

Fra Koldinghus vildtbanes 3. beridt

Af *John Kvist.*

Den jagtivrige konge, Frederik II, oprettede flere steder i landet en kgl. vildtbane, dvs. et område, hvor han havde eneretten på jagten. Mellem disse vildtbaner var det koldinghuske, som 1578 kom til at omfatte de såkaldte indherreder, Elbo, Holmands, Brusk, Jerlev og Anst herreder samt dele af de to udherreder nemlig den østlige del af Slaugs herred og en del af skovegnene omkring Jelling i Nørvang og Tørrild herreder. Den koldinghuske vildtbane blev inddelt i tre beridt med hver sin skovrider. Anst og den østlige del af Slaugs herreder blev det 3. beridt.

Som overordnet over vildtbanerne var der før 1660 en jægermester for hele landet samt lensmændene i hver sit len. Efter 1660 blev der i de enkelte vildtbaner udnævnt en vildtmester og overførster, og hele landet fik en overjægermester eller hofjægermester. Lensmanden og efter 1660 amtmanden var også en slags overordnet. Under skovriderne var der skovfogeder og under disse skovløbere. Ingen af de nævnte var forstmænd i nutids betydning. Efter 1660 havde alle skovridere kongelig udnævnelse. Før den tid var der ikke stor forskel på dyrevogtere, skovfogeder og skovridere.

Det var alle disse skov- og jagtbetjentes hovedopgave at værne det kgl. vildt samt at påse, at skovene ikke blev forhuggede.

Især i vildtbanens første tid blev der afholdt store

og pragtfulde kongejagter, hvorved skov- og jagtbetjentene sammen med herredsfogeder og sognefogeder havde et stort arbejde og ansvar med at køre jagtgarnene og lapperne[1]) frem og lede mange hundrede bønder, der var tilsagt som klappere, og senere sørge for, at de mange fældede dyr blev kørt til jagtslagteren på Koldinghus.

Frederik II lod af hensyn til jagten på fjedervildt bygge et jagthus ved Skøde.[2]) Man har flere breve fra hans jagtophold der. 1617 var dette jagthus ødelagt. 27. august 1583 dikterer kongen et brev »Paa jagten i Veerst«. Den 20. januar 1588 får en mand i Veerst af kongen tilstået nogle mursten til en skorsten til et herberge ved sin gård.[3]) Herberget, hvis kælder blev fundet 1953 og udgravet, har formodentligt tjent kongen og hans følge under jagterne i egnen. Kristian IV lod indrette et par værelser i Veerst præstegård til eget brug, vel også under jagterne.

Det tunge ansvar, skovbetjentene havde ved at vogte kongens dyr, blev lettet meget ved de uhyggeligt strenge straffe for vildttyveri. Bøndernes hunde kunne ikke jage, da de fik et led af højre forben hugget af. Vildt var der rigeligt af, lige fra kronhjorte og vildsvin og ned til fjedervildt. Dyrene var så talrige, at bønderne ofte om sommeren måtte holde vagt ved kornet, for at det ikke skulle blive opædt eller nedtrampet. Det var fristende at skyde af det talrige vildt; der var da også vildttyve, men det var sjældent, at de blev grebet på fersk gerning.

Skønt værn af vildtet var hovedopgaven for skovbetjentene, blev det efterhånden skovtyverierne, som gav dem det største arbejde. Egentligt forstarbejde var der så godt som intet af. Der var tidligt givet kgl. befaling til at inddige og hegne de såkaldte agernhaver med opløb af agern og bog til udplantning, men de

blev forsømte, og i Anst herred spores de ikke i den her omhandlede tid. Alle tamme og vilde dyr færdedes frit til stor ødelæggelse af skovene. Skovtyverierne gav altså de værste bryderier, da alle bønder af nødvendighed var skovtyve. Dette er der allerede skrevet om her i årbøgerne, og meget mere kunne fremføres. De forskellige forpligtelser, der iøvrigt hvilede på skovriderne, skal senere omtales.

Følgende fortegnelse over skovridere i det 3. koldinghuske beridt, Anst og Slaugs herreder, er uddrag af Poul Bredo Grandjean: »Kongelige forstembedsmænd« efter 1660 og før 1660, udg. 1907 og 1911.

Den første, som nævnes i embedet, er *Ciriacus Hune*, der snart betegnes som skovrider og snart som skovfoged. Han blev ansat i Brusk herred 9. sept. 1584. Som løn skulle han have en gård i Bramdrup fri for al afgift og tynge, men selv holde en hest til at beride skovene med. 2. maj 1585 blev han også skovrider i Anst herred. Foruden pengeløn, 20 rigsdaler, skulle han have nævnte gård frit. Lensmanden på Koldinghus beordrede 5. maj 1587 en anden skovrider indsat i stedet for Ciriacus Hune, »som ikke længere kan bruges i denne bestilling«. 1587 sad han fængslet på Koldinghus »for sine ord og modvillighed«. Han havde rettet slemme beskyldninger mod ridefogeden og Hans Snedker, ja, kom i alvorlig konflikt med lensmanden, Caspar Markdanner.[4]) Det er muligvis hans gård, som lensmanden 1610 får ordre til at inddrage under slottet fra Bramdrup. Hans efterfølger må være *Jep Tamissen* på gården Noes i Gejsing, Anst sogn, han var tillige herredsfoged i Anst herred. Den 31. august 1593 blev der givet ordre til, at de 20 rdl., som han havde haft i løn som skovrider, skulle afkortes ham, da han ikke kunne beklæde begge bestillinger, og da der desuden var to andre skovridere i

lenet. Af dette synes at fremgå, at der da ikke var helt faste grænser for de tre beridt, og det ser ud til, at der kun var to skovridere i lenet indtil tiden omkring 1620.

Den næste man træffer i embedet er *Peder Ibsen Kudsch*, som 14. december 1622 blev ansat som skovrider i Anst herred »og saavidt uden herredet, som han kan«. Han efterfølges 2. april 1626 af *Mads Jensen Schøtt*. Lensmanden beordrer at bygge et 16 fags hus til ham på det belejligste sted, da han ingen våning har. Han forundes 7. december 1629 en bondegård, som kan befindes tjenlig til samme bestilling, dog for fæste og afgift, da han har sin besoldning (løn). For sin tjeneste får han 1632 bevilling på den gård i Skanderup by, som han nu påbor fri for arbejde og ægt og alle kronens skatter sin livstid dog med sædvanlig landgilde.

27. marts 1634 fik *Henrik Wichmand* embedet med samme bolig som forrige skovrider. Han fritages 1638 for soldaterhold, ægt og arbejde af sin gård, så længe han er i bestillingen, da »han i sin tjeneste har forholdt sig flitteligen, troligen og vel«, og da han lod den gård, hvori han nu bor, opbygge og forfærdige på egen bekostning, da den var blevet ruineret under de kejserlige (trediveårskrigen 1627-29). Af disse grunde får han den 15. februar 1656 bevilling på, at et af hans børn efter hans død må overtage gården for sædvanlig fæste.

Efter at Koldinghus len efter enevældens indførelse 1660 var blevet omdannet til Koldinghus amt, blev *Poul Felding* den første kgl. skovrider i Anst herred. Han havde tidligere været pandknægt.[5]). Før han blev ansat her 14. august 1660, havde han en kort tid været skovrider i Svendstrup. Han fik ny bestalling her 1667 og nævnes i skovriderjordebogen 1688, og fra 1691 og til sin død 1695 levede han som pensioneret skovrider

på det jordegods, der i Gejsing var udlagt til skovriderens løn. Han må ikke have beklædt embedet i hele den nævnte tid. Muligvis har han gjort tjeneste andet sted i vildtbanen, da der i perioden var ansat andre skovridere i det 3. beridt. Den 8. august 1673 blev *Niels Madsen Nebel* udnævnt til skovrider i Anst herred, og fra 4. oktober 1684 og til oktober 1690 var *Jakob Krag* (eller Krogh) i embedet.

Jens Ibsen beklædte embedet fra 31. marts 1691 til 25. juni 1703. Det er hans embedsførelse og person, der senere indgående skal omtales. 25. juni 1703 overtog *Jakob Rovert* stillingen i Anst og Slaugs herreder og var der til sin død 1734, men *A. Coburger* var i embedet et år fra 1730 til 1731 under Roverts sygdom.

Fra 16. april 1734 til 7. april 1744 var embedet betroet *Jakob Rømeli*, der havde været korporal ved livgarden til hest, det hedder om ham, »at han skal ellers have fanget en del nattergaller til det kgl. menageri«. Hans eftermand var *J. H. Landsberg*, som 22. februar 1755 afløstes af *Corfitz Lesberg*, som havde været jæger hos geheimeråd og ceremonimester von Plessen. Han blev den sidste skovrider i Anst herred og fik sin afsked 4. februar 1766, da Koldinghus rytterdistrikt og dermed den kgl. vildtbane blev ophævet. Sidstnævnte år boede han i kirkebolet i Jordrup.

Man træffer i det følgende navne fra de øverste myndigheder inden for jagt- og skovvæsenet. Før 1699 var C. greve Reventlow overjægermester for Danmark og efter ham hans søn C. D. greve Reventlow. Som jægermester i den koldinghuske vildtbane mellem 1681 og 1707 nævnes *Gerhardt Brockdorff*, der en tid boede på Nebbegaard. I sidstnævnte tidsrum beklædtes stillingen som vildtmester og overførster af Hans Arnold Jansen, som havde været løjtnant og livkarl hos

Kristian V og som boede på Drenderup i Ødis sogn. Han efterfulgtes af sin svigersøn, Hans Bachmann, som en tid boede på Fovslet, men som senere blev ejer af hovedgårdene Estrup og Sønderskov.

Det ser ikke ud til, at der før 1660 krævedes særlig uddannelse for at blive ansat som embedsmand i vildtbanen. De fleste kom efter 1660 fra jægernes kreds og havde altså nogen uddannelse. Som det ses, var der også militære personer iblandt, vel kongen bekendt fra tjeneste ved hoffet.

Det vil være meget vanskeligt at fremdrage yderligere oplysninger om de nævnte skovridere, men for en enkelts vedkommende, nemlig Jens Ibsen, der var skovrider fra 1691 til 1703, er der fra tingbøgerne[6]) hentet et omfattende stof. Før dette behandles, skal der kort siges lidt om skovridernes pligter og forhold i deres embede.

Hvert år før løvspring skulle skovrideren sammen med sine to skovfogeder, fire skovløbere og seksten mænd, udnævnt af herredstinget, gennemsøge alle skove, finde stubbene af de stjålne træer, mærke dem med kronhammeren eller årstalshammeren og indsende til herredstinget en liste over de træer, der var ulovligt huggede i skovene. Det var et arbejde, der tog tid, især når der var stjålet mange træer. Tallet nåede engang 1000 træer, men det var både i Anst og Jerlev herreder. Almindeligvis var tallet meget mindre.

Hvert efterår, som regel i september måned, blev der taget syn over skovene på samme måde for at vurdere oldenfrugterne med fastsættelse af, hvor mange oldensvin, der kunne gå i hver skov. Det kan nævnes, at i året 1641-42, der må betegnes som et godt oldenår, var skovene i hele Koldinghus len vurderet til godt 6700 svin, i andre og dårligere oldenår nåede tallet kun nogle hundrede.

Når de store kongejagter eller ulvejagter holdtes, måtte skovriderne sammen med herredsfogeder, sognefogeder og hundredvis af bønder deltage.

Ved den årlige udvisning af træportioner til bønderne var skovrideren med rundt i skovene sammen med alle sine underordnede samt fuldmægtige for amtmand og overførster.

Langt det største og vanskeligste arbejde havde skov- og jagtbetjentene med at bekæmpe krybskytter, vildt- og især skovtyve. Disse sidste gav næsten daglige og håbløst vedvarende forpligtelser, der gjorde dem ilde tålt og forhadte mellem bønderne. Som sagt er disse forhold før omtalt i årbøgerne, og i det følgende omtales kun nogle af den slags sager.

Jens Ibsen er født 1640. Hans herkomst, hjemsted eller uddannelse, før han fik embedet her, kendes ikke, men tingbøgerne belyser i tilstrækkelig høj grad hans forhold og person. Tre steder i beridtet havde Jens Ibsen bolig i sin embedstid, først i Skanderup, senere i Jordrup og sidst i Gejsing.

Ved sin tiltrædelse fæstede han en halv otting jord med tilhørende bolig af Gregers Tommesen i Skanderup by. Rimeligvis har de tidligere skovridere også boet der. Dette fæste afslørede et forhold, som i den urolige tid efter svenskekrigene omtrent var gået i glemme, nemlig at den halve otting jord var fæstejord under St. Nikolaj kirke i Kolding. Gregers Tommesen hævdede, at han ikke havde fæstet særskilt jord af Kolding kirke. Den 2. nov. 1694 havde Kolding kirkes værge indstævnet en række vidner for at få forholdet klaret. Flere navngivne ældre mænd fra Nagbøl, Dollerup og Skanderup vidnede, at de kunne mindes igennem 50 år, og de vidnede, at der tidligere årlig af Gregers Tommesens gårds beboere havde været svaret 1 rigsdaler til Kolding kirke for en otting fæstejord.

Anders Jepsen i Nagbøl vidnede, at da han var herredsskriver i Anst herred, da blev resterende landgilde til Kolding kirke søgt hos gårdens beboere for den halve otting jord, og den blev betalt. Knud Buch i Skanderup kunne mindes de kejserliges indfald, da havde beboerne af Gregers Tommesens gård svaret 1 rdl. til Kolding kirke »og ej mere«. På Kolding kirkes vegne fremlagde postmester Hans Lund en kopi underskrevet af biskop Anker Ankersen i Ribe 7. okt. 1694 af et gammelt gavebrev og tingsvidne af Kolding byting onsdag efter valborrigdag 1543 »meldende om en halv otting jord med al sin tilliggelse, skov og mark, ager og eng, liggende på Skanderup mark, som Matthias Pedersen årlig til St. Nikolaj kirke i Kolding fri og godvillig med velberåd hu til evig tid haver givet og forundt efter samme kopis formelding«. Retten fandt det dermed bevist, at den halve otting jord hørte til Kolding kirke, og dommen lød på, at skovrideren årlig skulle betale 1 rdl. til kirken og ikke til Gregers Tommesen. Jens Ibsen og Gregers Tommesen vedblev at genere hinanden og havde senere en mindre trætte for retten.

8. marts 1694 begyndte en lang retssag, som tegnede sig yderst farlig for Jens Ibsen. Skovrideren havde stævnet Peder Pedersen, hjuler i Seest, for skovtyveri. Synsmændene, Jep Horskjær, Anders Smed i Seest, skovløber Mikkel Nielsen og skovfoged Anders Jørgensen af V. Vamdrup, vidnede, at de den 2. marts havde været med Jens Ibsen ved hjulerens gård i Seest og havde fundet et stykke frisk risbøg »med to kloer, tjenlig til en hjulerstok« samt tre hugne ege, den ene seks alen lang »tjenlig til en lasstang«, de to andre var tilhugne stolper til husbygning. Skovrideren havde da spurgt Peder Hjuler, hvor han havde hugget træet. Denne svarede, »at han sådant ville hugge for skov-

riderens næse og ingen adspørge!« Da skovrideren ville gå ind ad døren, tog Peder Hjuler en økse, hævede den i vejret og sagde, at dersom han kom, da skulle han få en ulykke.

To mænd fra Skanderup var stævnet for retten som vidner, Thomas Hansen forklarede, at da han den 24. februar kom kørende fra Kolding på vejen ved Skanderup skov, så han Peder Hjuler sammen med en karl stå på vejen ved Anders Sørensens skovpart i færd med at læsse et stort stykke risbøg på en vogn. Han sagde da til dem, at de skulle vare sig for, at de ikke kom i konflikt med Anders Sørensen, hvortil Peder Hjuler svarede, at han gav Anders Sørensen »en god dag«! Anders Sørensen vidnede, at han, efter at han havde fået kendskab til tyveriet, sammen med skovløber Mikkel Nielsen og to andre mænd gik til stubben af det stjålne træ og derfra til Peder Hjuler, hvor han fandt og vedkendte sig træet.

13. april fremlægger Jens Ibsen et skriftligt indlæg, hvori han bl.a. skriver, at da Peder Hjuler ikke har fremlagt hjemmelsattest for træet, og da han ikke havde villet lade skovrideren foretage inkvisition, så burde han dømmes til at betale 10 rigsdaler for hver eg og 8 rdl. for hver bøg og for sin modvillighed en klækkelig bøde til de fattige. Peder Hjuler mødte ikke i retten før 27. april, og da medbragte han en hjemmelsattest fra to bønder på to egestolper, og dermed mente han at være fri for Jens Ibsens tiltale, men denne hævdede, at attesten ikke kunne gælde det træ, Peder Hjuler var søgt for. Peder Hjuler fik sagen udsat i otte dage, »om muligt han sin forseelse hos øvrigheden imidlertid kunne afbede«.

Han anvendte udsættelsen vel. Han havde efter eget udsagn udført arbejde på slottet og kendte amtmanden, som han søgte til med sin sag, og, som det senere

vil ses, var det graverende oplysninger, han gav amtmanden om skovrideren. Disse oplysninger fik amtmanden og overførsteren til at gribe hurtigt ind for at redde skovrideren. Peder Hjulers viden om skovriderens forhold forklarer hans mere end dristige optræden ved sit eget skovtyveri.

11. maj blev der på herredstinget fra amtmand Schvartz fremlagt en skrivelse, hvoraf det ses, at Peder Hjuler havde været hos amtmanden med begæring og ansøgning om at blive forligt med skovrideren og få sin forseelse tilgivet, så han ikke skulle blive ruineret. Den 8. maj var de stridende parter på slottet og indgik et mindeligt forlig. Amtmanden gav derefter befaling til retten om ikke mere at forfølge sagen, der nu skulle være ganske ophævet, hvad beskyldningerne mod Jens Ibsen angik, men Peder Hjuler måtte, for at dække over og pynte på sagens rette sammenhæng, for retten den 8. juni med to undskyldninger. Over for Jens Ibsen, »der formedelst gode venners, godtfolks afbedelse, havde ladet sagen falde, erklærede han, at de ærerørige ord, han havde sagt om ham til amtmanden på Koldinghus anlangende kgl. majestæts træ for afhændelse, som bemeldte skovrider sig selv nyttig tilegner til egen profit,« havde han sagt »udi drukkenskabs hastige ubesindighed« uden ret og føje og bad derfor ydmyg om forladelse. Videre udtalte han, »at han med sandhed ej kan sige andet end, at omrørte skovrider, Jens Ibsen, i sin allerunderdanigste bestilling efter underdanigste pligt og skyldighed er en flittig og tro kongens tjener, skikker sig mod kgl. majestæts bønder og undersåtter som en ærlig mand.« I den anden undskyldning, der gjaldt hans eget skovtyveri, erklærede han, at han gerne ville indrømme, at han havde hugget lidt i skoven til sit arbejde til gårdenes fornødenhed. Han havde ikke vidst, at han i en »sådan nødsfald«

begik en lovovertrædelse, som var sket i »hans ufornuftige enfoldighed«; han bad derfor om nåde og øvrighedens tilgivelse. Han blev dog dømt til at lide efter skovforordningen, men rimeligvis er han sluppet billigt for ikke efter amtmandens ord at blive ruineret. Det er ikke svært at se, hvem af de to vitterlige skovtyve, der slap billigst. Jens Ibsen blev reddet, men ikke renset. Der skulle dengang meget til, før man dømte en kongelig embedsmand.

Jagt- og skovbetjentene tog deres opgave med at vogte kongens dyr ret alvorligt, næsten højtideligt. Selv en ringe mistanke førte til en retssag. Mellem 1692 og 1710 var der, bortset fra en sag mod skovriderens egen søn, kun ganske få af sådanne sager for retten, og ingen af dem førte til domfældelse, men de kunne volde bønderne ret stort besvær, idet hele landsbyer, ja sogne, kunne blive indstævnet som vidner. De anklagede var ofte folk, som var på kant med andre eller ilde lidt.

Borgmesteren i Kolding, Frederik Christian Faust, og hans broder, Jokum Faust, der efter en enkelt sag i tingbøgerne at dømme nok kunne fare uretfærdigt frem mod bønder, var 24. marts 1693 stævnet for retten for formodentligt ulovlig jagt. Alle bønder i Hjarup og Skanderup sogne var tillige med en del fra Vamdrup og Seest indkaldt som vidner. De blev spurgt, om de havde set brødrene Faust uden for alfarvej drive jagt med hunde, flint eller andre bøsser. De svarede alle nej, men de kunne ikke nægte, at deres folk havde set de to mænds hunde fare omkring på markerne. Brødrene var set ridende på vejen udstyret med bøsser. Mere end forhør kom der ikke ud af den sag.

1705-06 var der fra Jordrup en mere alvorlig sag, som af jægermester Brockdorff og overførster Arnold Jansen blev indanket for herredsretten. På den tid

boede der i Jordrup by en mand ved navn Jørgen Jepsen. Han havde flere forsømmelser hvilende på sig, bl. a. ikke at have vedligeholdt sit fæstehus eller betalt sine afgifter.

St. olufsdag, 29. juli, nævnte år gik sognefoged Hans Pedersen i Jordrup og skovfoged Laurids Iversen i Hundsholt ind til Jørgen Jepsen for at søge efter noget ost, som var frakommet sognefogeden. I et skrin fandt de osten og mere end det, nemlig et sølvhorn med lidt krudt i, et par kugler i papirpatron uden krudt samt to fade fulde af grønsaltet kød, to bove, to lår og en side af et rådyrlam, som Jørgen Jepsens kone sagde, at hendes mand havde taget i skoven for to dage siden. Desuden fandt de i sengehalmen et rådyrskind med hår på uberedt, gennemskudt med to rendekugler.

Det så nu truende ud for Jørgen Jepsen, hvorfor han rømte, men senere, da sagen tog en gunstig vending, vendte han tilbage. Sagen trak ud, og der kom efterhånden flere vidner, som var tilbudt køb af et dyreskind, falbudt af en rytter ved navn Peder Jørgensen, som havde været logerende i Jordrup, men i vinteren 1706 med oberst Ahlefelts regiment var flyttet vesterud i kvarter ved Varde. Rytteren kom i forhør og erklærede, at det var ham, der havde overladt Jørgen Jepsen skindet. Jørgen Jepsens forsvarer ankede nu over, at jægermesteren og overførsteren ikke havde været indstævnet til at følge en så vigtig sag, hvilket de havde pligt til. Denne klage førte til en hurtig afslutning. Sagen endte brat med, at skovfogeden, skovløberen samt byens folk skulle afgive en erklæring, det skete, og den gik ud på, at de ikke havde set Jørgen Jepsen med bøsse eller hund i mark eller skov. Dommen kom så til at lyde på frifindelse!

I Jens Ibsens embedstid blev faktisk kun hans egen

søn straffet for vildttyveri i det 3. beridt, idet han forbrød sig groft på dette område. Forbrydelsen kunne have kostet ham livet. Selve den øverste myndighed, overjægermester C. greve Reventlow, fandt anledning til at gribe ind.

Omkring 1. august 1692 fik Jens Ibsen jægermester Brockdorffs tilladelse til at rejse til København og til, at hans søn, Jens Jensen, måtte føre tilsyn med vildtbanen i 3. beridt, dog på de betingelser, at Jens Ibsen skulle være ansvarlig for sønnens handlinger, og at sønnen ikke måtte føre bøsse i vildtbanen. Inden Jens Ibsen rejste tog han en bøsse fra sin søn i Seest mølle, men det reddede intet. Sønnen lignede åbenbart faderen i dristighed og voldsomhed. Kort efter faderens afrejse tog han ud på sit store krybskytteri i Veerst skov. Herom får man god underretning fra nogle forhør som blev holdt på Koldinghus den 16. august 1692 af amtmand Schvartz og jægermester Brockdorff.

Som vidner i dette forhør var indkaldt Frands Andersen på Agersbøl, skovfoged Laurids Iversen og Bent Nielsen på Hundsholt, Christen Terkelsen i Egholt, skovløber Christen Olsen og ni andre mænd fra Veerst og som anklaget skovrider Jens Ibsen. Jens Jensen var, da han anede, at hans krybskytteri ville få følger, sporløst forsvundet, vel sagtens ad den vante vej for rømningsmænd ind i hertugdømmerne.

Frands Andersen vidnede, at den dag commissarierne var i Store Anst, var Jens Jensen kommet til ham og forlangt, at han skulle vise ham vej ind i Veerst skov, da han havde påtaget sig at skyde et dyr til amtmanden og levere det på slottet tidligt næste morgen. De fulgtes så ad ind i skoven, hvor Jens Jensen først skød på et rådyr, som måske ikke . . ., og siden skød han en kidkalv. Nogle dage derefter havde Frands Andersen hørt, at folk snakkede om, at der i Veerst skov

var fundet en råbuk og et stort dyr. Bent Nielsen havde set, at Jens Jensen den pågældende aften var kommet til Hundsholt med en dyrekalv, som han bandt bag på hesten. Christen Terkelsen, der den samme aften havde været på Hundsholt, forklarede, at han af Jens Jensen var blevet forlangt som vejviser til Lejrskov, da amtmanden skulle have kidkalven inden dag. Da Christen Olsen havde hørt »et stort skud«, var han gået mod skoven. Undervejs traf han hyrdedrengene, som sagde, at det var skovriderens søn, der havde skudt flere skud i skoven. Han gik derind, men hørte eller så intet. Et par dage efter fortalte byens børn, at der lå en død råbuk i skoven. Da han fandt den, var den opædt så nær som den bare rad og hår. Samtidig blev fundet en stor hind, som lå op til en risbøg med sønderskudt bov og ben, og endelig vidnede en bonde fra Veerst, at hans søn havde været med den forrige skovrider, Poul Felding, i skoven for at søge efter ihjelskudte dyr. Jens Ibsen blev af amtmanden spurgt, om han ikke den foregående dag havde lovet at skaffe sin søn tilstede, og af jægermesteren, om han ikke under sin københavnsrejse havde lovet at svare for sin søns handlinger. Jens Ibsen svarede jo, og han beklagede, at det havde været ham umuligt at holde sit løfte, men »hvad hans søn var blevet beskyldt for at have gjort, det var sket uden hans vilje og videnskab og ham aldeles ubevidst, og at hans søn deraf af andre mennesker dertil var blevet forført.« Til sidst præsenterede Jens Ibsen en længere højtidelig skrivelse, der sluttede: »hverken jeg eller nogen anden kan med rette billighed lide for sine børns misgerninger, som sker eller gøres faderen tvært imod.« Som før sagt greb overjægermester grev Reventlov ind i sagen. Det skete den 30. august samme år i en skrivelse, hvori han udtrykker, at det er nødvendigt at fortsætte un-

dersøgelserne om Jens Jensens skyld trods hans flugt, for at der siden kan falde en lovlig og retfærdig dom. Hvor længe disse undersøgelser stod på, og hvad man videre fik ud af dem, ses ikke. Først to år efter, den 9. november 1694, blev sagen bragt for herredstinget, hvorfra ovenstående referat er hentet. Jens Ibsen blev da draget til ansvar for sønnens handlinger. 8. januar 1695 dømtes han til inden seks uger at skaffe sin søn tilstede, ellers skulle han selv lide og undgælde for sønnens misgerninger efter kgl. jagtforordnings allernådigste indhold, »såfremt hans kgl. majestæt og den høje øvrighed ham ej ville benåde«. Alt tyder på, at han har søgt og fået kgl. benådning. For anden gang var han dermed reddet ud af en vanskelig situation.

Jens Jensens senere skæbne kendes ikke. Også før sit krybskytteri havde han været på gale veje, dog måske ubevidst. I Tapsøre boede der dengang en handelsmand ved navn Jens Julle. Han havde købt nogle stude hos en bonde i Veerst, der havde dem i græsning på Røjgaard. Det var en aftale, han ikke måtte hente studene, før pengene var fremskaffet. Alligevel drog Jens Julle uanmeldt en tidlig morgen til Røjgaard og fik på vejen gennem Gejsing skovriderens søn, Jens Jensen, med sig til Røjgaards mark, hvor de uden videre tog et par stude med sig, men uheldigvis var den ene af disse regimentsskriver Søren Haxens. For Jens Julle blev det til en meget pinlig historie, men Jens Jensen blev ikke draget til ansvar.

Jens Ibsen havde det meste af sin tid en meget anstrengt økonomi, som skaffede ham mange ubehageligheder. Medens han boede i Skanderup, blev det opdaget, at han gennem flere terminer ikke havde betalt familie- og folkeskat. I hans tid havde enevoldsregeringen bortforpagtet nævnte skat. Den herværende skatteforpagter, Antoni Barchmann, søgte og ikke

mindst til egen fordel at pine skat ud af så mange som muligt. Den 4. oktober 1695 havde han med rentekammerets og amtmandens tilladelse sammenkaldt alle sognets voksne beboere i Skanderup kirke, og alle fik deres skatteforhold nøje undersøgt. Skatteforpagteren spurgte bl.a., om ikke skovrider Jens Ibsen boede der i byen og var rytterbonde, hvor længe han havde boet der, hvor mange tjenestefolk og børn han havde og i hvilken alder. Skovrideren kom så til at betale sin skat efter forordningen.

Datidens almindelige drikkeri og slagsmål holdt Jens Ibsen sig ikke fri for.

I marts 1695 havde han med sine skovbetjente og flere andre været til syn på skovskade. Bagefter var han og flere af dem sammen i Isak Jensens hus i Jordrup. De så da, at Jep Knudsen af Jordrup kom ind og vekslede nogle ord med Jens Andersen fra Vraa, uden at de egentlig hørte, hvad der blev sagt. Pludselig slog Jep Knudsen Jens Andersen i ansigtet. Denne greb førstnævnte i håret, hvorpå han selv blev slået til jorden. Derover blev skovrideren fortørnet og slog Jep Knudsen i ansigtet og »ved hans øje nogle slag«, så blodet flød af hans næse, og han måtte føres fram (d. v. s. ud i køkkenet) for at få blodet vasket af. Jep Knudsen havde ikke øvet modstand mod skovrideren, men spurgt, hvorfor han slog ham. Synsmændene fandt et blåt mærke som efter et slag i Jep Knudsens øjekrog og et nedenfor kindbakken. Formodentligt er slagsmålet ordnet i mindelighed.

Den 23. april 1697 stod Jens Ibsen og møller Jes Madsen i Vranderup mølle for retten for slagsmål. Af flere vidneudsagn fremgår efterfølgende:

Nogle dage ind i april var Jens Ibsen kommet ind i møllen for at få udbetalt nogle penge, men Jes møller ville ikke give ham dem, da der ingen vidner var til

stede. De to mænd begyndte at drikke og kom i klammeri, som gik over til slagsmål. Efter Gjertrud møllerkones og hendes piges vidneudsagn slog Jes Madsen Jens Ibsen på hans aksel, og Jens Ibsen gav mølleren et blåt øje. De to kvinder vidste ikke, om håndgemænget var spøg eller alvor. Før slagsmålet begyndte, var mølleren fra Drabæks mølle på sin hjemvej fra Kolding kommet ind i Vranderup mølle, og da var både skovrideren og Jes Madsen beskænkede, men mest den sidste. Christen Jensen overværede skænderiet og så, at Jes møller slog skovrideren på øret, og at denne slog igen, og sådan krigedes og drak de videre, men inden Christen Jensen gik fra møllen, var de to blevet forligte og gav hinanden hånden, og alle gik hver til sit. Sagen er sikkert kommet til forlig.

Jens Ibsens genvordigheder i Skanderup var endnu ikke forbi. Han blev mistænkt for at have forårsaget en dramatisk ildebrand der i byen den 4. maj 1697, hvor Hans Ulvs enke, Kirstens Hanses gård og Peder Nielsen Skræders halve gård samt et nybygget rytterhus »med alt deri værende blev opbrændt«. Den 21. maj blev Jens Ibsen stævnet for herredstinget, hvor en række beboere fra Skanderup også var indkaldt samt adskillige af den snes personer, som den 4. maj havde været forsamlede hos ham for at foretage det årlige syn i herredets skove over ulovligt hugget træ.

Bøndernes faste forsvarer, Anders Hansen Rask, havde sin fuldmægtig Daniel Fillip Rask til at føre sagen. Jens Ibsen havde som sin fuldmægtig valgt amtsskriveren Peder Hoff, der boede på klosteret i Ribe, senere på Sneumgård, og var en broder til sognepræsten i Anst.

Skovrideren sigtedes for »i den stærke blæst og det tørre vejrlig« at have skudt nogle skud ved sin gård og

muligvis derved have forårsaget branden, som straks efter opstod.

Vidnerne fra Skanderup kom først frem for retten. Niels Gregersen vidnede, at han den pågældende dag stod uden for sin gård og sit rytterhus, da han hørte to eller tre skud fra Jens Ibsens gård. Lidt efter opdagede han, at der var ild i Peder Skræders hus midt mellem skorstenene. Vinden var da i nordøst, og »i den store storm og tørke« havde ilden bredt sig til Hans Ulvs gård. Han blev spurgt, om han kendte anden årsag til branden end skuddene, hvortil han svarede, at ilden opstod straks efter skuddene, men han så egentlig ikke, om branden kom af skuddene. Gregers Thommesen vidnede, at han hørte nogle skud, da han gik og pløjede på marken. Kort efter drog han hjem for at bede og hørte da, at der blev råbt, at der var ildløs i den vestre gavl af Peder Skræders hus, og straks derefter antændtes Hans Ulvs gård. Han vidste ikke, hvoraf ilden var kommet, men hørte af folk i byen, at der var blevet skudt fra skovridergården. Peder Christensen berettede, at da han den dag gik i sin gård, hørte han et skud og så, at det begyndte »at kvolme« i Peder Skræders hus. Han troede først, at røgen kom fra bagerovnen, men snart efter slog luerne ud af vestenden af huset. Flere andre vidnede noget lignende. Én mente endog at have set, at der drev gnister efter skuddet hen mod Peder Skrædders hus, men ingen turde sige med bestemthed, at ilden var kommet af skyderiet. Under al den råben og skrigen, der opstod i byen, løb en mand til det brændende hus og råbte ind til Anna Soldats og en anden kvinde, som også boede der: »Er her nogen inde? så kom ud, før det brænder.« De to kvinder hævdede, at ilden ikke kunne være kommet fra deres skorsten, hvorpå der kun havde været nogle få gløder.

I en lang række forhør[7]) var der også vidner fra skovriderens egen kreds, og deres udsagn var just ikke til hans fordel. Christen Mathiesen, tjenende hos overførster Jansen på Drenderup, forklarede, at han efter tilsigelse til den 4. maj var mødt hos Jens Ibsen og en tid opholdt sig i stuen sammen med ham og skovrideren fra Brusk herred, Jakob Pedersen. Efter at synsmændene var gået ud, tog Jens Ibsen en liden flintbøsse, hældte krudt i den og stoppede med blår og erklærede, at nu skulle der skydes til måls. Endvidere gengav Christen Mathiesen, hvad Jakob Pedersen havde fortalt ham i en samtale på Drenderup, nemlig at da de den 4. maj var gået ud for at skyde til måls, fløj en fugl over Peder Skrædders hus, og da Jens Ibsen havde set fuglen, befalede han sin dreng at hente en ladt bøsse, som hang inde i stuen, og med den skød han efter fuglen. Han vidste ikke, om branden kom af dette skud, men af de øvrige kom den ikke.

Omegnens folk var stærkt interesserede i at få sandheden frem. Omtrent et år efter at sagen var begyndt, mødte sognemændene fra Vamdrup med et skriftligt indlæg, hvis indhold var, at Anders Lerche fra Vamdrup »i ædru tilstand« på grandestævnet havde sagt, at da han på ildebrandsdagen var i Jens Ibsens gård, da fløj en fugl, enten en glej (glente) eller en ørn, midtvejs mellem Peder Skrædders og skovriderens gårde, og Jens Ibsen skød efter den, og dersom branden kom af skud, da var det dette.

Et meget vægtigt indlæg mod Jens Ibsen, en attest fra sognepræsten Anders Pedersen Horne i Nagbøl, blev fremlagt i retten den 18. juni 1697. Af attesten fremgår, at Hans Ulvs enke, Kirsten, havde bedt Oluf Buch og Peder Christensen i Skanderup om at gå til præsten for at få »hans sandhed« at vide om den samtale, han havde haft med Jens Ibsen i Jep Pedersen

Kyeds hus i Kolding om ildebranden. Præsten gav dem en attest, hvori der bl. a. fortælles, at da han traf sammen med skovrideren der, »spurgte jeg ham, om han ikke var skyldig i den ildebrand, der tirsdag den 4. maj blev antændt i Skanderup til kongens og fattige enkers skade, hvortil han svarede, at han ikke kunne sige sig fri derfor, men ville gerne dele det mindste stykke brød, han havde i sit hus med de fattige folk, som overgik den store ildsvåde, om de ikke ville være så streng imod ham i deres klage, hvortil jeg svarede, dersom jeg havde vidst Jens Ibsens mening tilforne, at han ville kende sig skyldig og give de fattige folk noget for deres skadelidelse, skulle deres klagemål blive noget forlindret.« Attesten slutter: »At dette er i sandhed talet og passeret, bekræfter jeg med egen hånd og om fornødent gøres på behørige steder vil aflægge. Dertil hjælpe mig Gud og hans hellige ord!

Nagbøl, 3. juni 1697. P. Horne«.

Jens Ibsen stod selv for retten og tilbød at aflægge ed på, at samtalen ikke havde været, som attesten meldte. Modparten hævdede, at præstens attest måtte anses for fuldgyldig, og skovrideren fik ikke lov til at aflægge ed. Jep Pedersen Kyed var stævnet for at udtale sig. Han erklærede, at nævnte tid, da Anders Horne med andre fornemme folk var i hans hus, hørte han, at præsten og skovrideren talte sammen om den ulykkelige ildebrand, men han hørte ikke, at Jens Ibsen i nogen måde i ord eller tale vedgik eller kendte sig skyldig i samme ildebrands forårsagelse, men i deres samtale hørte han skovrideren sige, at han var ganske uskyldig deri.

Peder Hoff havde fra Klosteret i Ribe sendt en længere forsvarsskrivelse for Jens Ibsen. Dens vigtigste punkt var, at Jens Ibsen havde ladet sin bøsse med læder, og det kunne ikke antænde.

I et forhør blev Jens Ibsen spurgt, hvorfor han skød flere skud i det tørre og blæsende vejr. Han svarede, at det spørgsmål var til at forundre sig over. Man kunne dog ikke forbyde en kgl. skovrider at rense og prøve sine bøsser, når det lystede ham og særligt nu, da kongens ankomst til slottet var ventet. De højere jagt- og skovbetjente har sikkert skullet møde på slottet for at afgive salut, når kongen ankom.

Videre blev han spurgt, hvorfor han ikke gik hen på de steder, hvor det kunne ske uden skade og ikke så tæt ved husene, hvor der var fare for ildebrand. Han hævdede, at synsforretningen viste, at han ikke havde skudt for tæt ved huse og derfor ikke havde gjort nogen skade. Anklageren mente, at synet kunne tyde på det modsatte.

I anledning af branden blev der foretaget flere synsforretninger. På selve branddagen blev de to små flintbøsser, som Jens Ibsen havde skudt med, forevist for selve oberst Brockdorff. Skorstenen i Peder Skrædders nedbrændte hus blev synet to gange. Den første gang fandtes den i den søndre side opsat med halmblandet ler og træstykker, og den var meget skiden indvendig med sprækker og revner igennem, så der var stor fare for brand. Anden gang var den meget renere, og »der var moxen ingen sod i den«. Afstanden fra Jens Ibsens gård til Peder Skrædders hus blev målt til 14 favn, ca. 30 m, og endelig blev den samlede skade hos Peder Skrædder og Hans Ulvs enke opgjort til 524 rigsdaler 4 mk. 10 skill.

Den 20. august 1697 indankede Jens Ibsen sagen for landstinget i Viborg, hvorfra den et par gange blev tilbagesendt til herredstinget til yderligere undersøgelse. Den høje ret i Viborg har tydeligt nok haft mange betænkeligheder ved denne sag, hvorfor den også blev meget langvarig. Den 3. august 1699 var alle

sagens dokumenter fremlagt, ialt 43, deriblandt landstingets dom 30. september og 24. oktober 1697, herredstingets dom 14. oktober 1698, og landstingskendelsen 28. juni og 7. juli 1699. Endelig 11. august 1699 faldt dommen. Landstinget fandt ikke beviser for, at Jens Ibsen havde forårsaget branden, hvorfor han blev frikendt, og omkostningerne blev stillet i bero. For anden gang blev skovrideren reddet ud af en hård knibe.

Det kan siges med rette, at der ikke fra nogen side var vist sympati for skovrideren, mens han boede i Skanderup, og det var nok grunden til, at han straks efter branden flyttede til Jordrup.

I Jordrup var der fra gammel tid et kirkebol med to tofter og tilhørende bygninger, som bestod af tre længer i nord, øst og syd, mod vest var det bygget helt ind til det østlige kirkegårdsdige. Kirkebolet hørte juridisk og administrativt under Ribe stift, hvis kirkeskriver, Jep Jensen, da boede i V. Nebel sogn syd for Varde.

Den tidligere herredsfoged i Anst, Jerlev og Slaugs herreder, Bertel Jensen Krogh, flyttede ved sin fratrædelse fra sin gård i Bølling til kirkebolet i Jordrup, som han fæstede, men efter hans død flyttede hans enke, Kirsten Nielsdatter, tilbage til gården i Bølling og lejede kirkebolet ud til forskellige, bl. a. Jens Ibsen.

Fjorten dage før pinse 1697 var Jens Ibsen i Bølling hos »dydsirede matrone«, Kirsten Nielsdatter, og oprettede i vidners nærværelse en overenskomst med hende, efter hvilken han skulle leje kirkebolet for en årlig afgift på 12 slettedaler, hvoraf han skulle udrede alle afgifter, skatter og landgilde og levere hende resten. Han skulle beholde den havresæd, som var sået i toften, hvorimod han enten skulle betale hende sædekornet igen eller efterlade lige så megen havresæd sået

i jorden, når han engang flyttede. Han skulle holde husenes lervægge ved magt og ellers bo der, så længe han lystede. Ønskede en af dem at opsige overenskomsten, skulle hver af dem opsige i rette tid efter loven. Denne overenskomst blev læst i retten 3. sept. 1697, efter at den d. 24. juni var godkendt af stiftsbefalingsmand grev Schack og biskop Anker Ankersen i Ribe i en skrivelse, hvis indhold var, at bolet lå belejliget for skovrideren, at enken havde ret til at udleje det, at Jens Ibsen måtte leje det efter den med enken udfærdigede overenskomst.

Også i Jordrup blev der ifølge tingbogen[8]) besværligheder med og for ham. I september blev der foretaget to syn omkring kirkebolet, den første gang vist af hensyn til korntienden. Rugen var hjemkørt, ligeledes to traver havre, og resten af negene blev talt. Det andet syn gjaldt både toftegærdene og selve husene. I gærdet i den nørre side ud til gaden fandtes et hul og ligeledes på den østre side, men ellers var det i en sådan stand, at det kunne antages »for værge«. Gærdet ind til to naboer var øde for gærderis, men til en tredie nabo kunne gærdet antages »for vangesværge«. Kålhavegærdet var ganske øde. Husene med ind- og udbygninger, vinduer og døre var ved magt, men brønden var både med sten og træværk forfalden. Omkring i og ved husene fandtes en del gødning, ca. 23 læs, hvoraf man vurderede, at Jens Ibsen havde samlet en trediedel.

Det var Jens Ibsen, der havde ladet gærderne forfalde, og da man på grandestævnerne vågede meget nøje over, at gærderne blev holdt i orden, er det vel fra den side, klagerne er kommet.

I disse skovegne havde man tidligere ikke alene omgivet kålhaver og tofter med risgærde, men ofte også småenge og andre jordstykker til f. eks. heste. Tofter-

nes og kålhavernes gærder var gerne flettede, men på marker og langs skovene var det ofte bunker støttet af pæle på begge sider, og et sådant hegn krævede læssevis af gærdsel, og det var ødelæggende for underskoven særligt, når gærderne blev brugt til brændsel om vinteren. Kort efter vildtbanens oprettelse greb kongen ind[9]) mod dette uvæsen og påbød, at der ikke måtte hugges gærdsel, uden at det var udvist af skovmyndighederne, og at gærderne f. eks. mellem mark og skov skulle erstattes af diger eller grøfter. For det udviste gærdsel skulle der betales gærdsels- og stemplingspenge.

Disse gode forordninger blev ikke altid overholdt, og dette gav anledning til, at overførster Jansen 1698 stævnede en mængde af skovegnenes bønder og flere skovbetjente til herredstinget for at komme tilbunds i sagen. Det kom da frem, at skovrider Jens Ibsen »efter gammel skik« havde opkrævet gærdselspenge i Jordrup, en skovløber måtte indrømme, at han også havde opkrævet gærdselspenge og leveret dem til overførsteren. Den side af sagen var i orden, men der manglede, at bønderne ikke havde fået anvist, hvor og hvad de måtte hugge, de var gået med til at betale for at hugge i fred. Skovbetjentene havde givet dem besked på, at de måtte hugge i vildtbanen, hvor de ikke skadede den. Det ses ikke, om nogen af parterne blev krævet til regnskab i den sag.

Jens Ibsen kom snart i restance med sine betalinger. Kirsten Nielsdatter opsagde derfor den 15. december på lovlig vis hans lejemål med et halvt års varsel. 11. juni 1698 blev opsigelsen gentaget, »om han uden videre ville fraflytte og rydeliggøre«. Skovriderens fuldmægtig hævdede, at opsigelsen ikke kunne anses for gyldig i henhold til stiftsbefalingsmandens og biskoppens skrivelse, før Jens Ibsen havde givet sit sam-

tykke. Desuden mente Peder Hoff, at Jens Ibsen havde flere fordringer til Kirsten Nielsdatter end hun til ham. Enkens lavværge, postmester Lund i Kolding, henholdt sig til lejekontrakten, hvorefter opsigelsen var fuldstændig lovlig. Hvad skovrideren havde at anke mod Kirsten Nielsdatter kommer ikke direkte frem, men det afslørede sig i en ny sag rejst af kirkeskriver Jep Jensen, der anklagede hende for efter hendes fraflytning at have lejet kirkebolet ud snart til den ene og snart til den anden, og hvad værre var, at have forringet kirkebolet ved nedbrydning af en portbygning og et tilbygget kvisthus henholdsvis ved den østre og søndre længe. Kirkeskriveren krævede nu, at enken skulle have sit fæste forbrudt og lade sin anklage mod skovrideren falde. Under et senere forhør blev det vidnefast godtgjort, at det var herredsfogeden selv, der havde bygget både port- og kvisthuset, og inden sin død havde han ladet det nedrive og endda i overværelse af kirkeskriveren, som da intet havde anket derimod. Samtidigt blev det fastslået, at der ikke manglede huse, og at de bestående var i god stand. Ved samme tid oplystes, at Jens Ibsen ikke havde betalt sin husleje.

Skovrideren, amtsskriveren og kirkeskriveren, alle kongelige håndhævere af retfærdighed, havde her fremført både ubeviselige og uretfærdige påstande. De blev sikkert selv klar over dette, hvorfor de slog fuldstændigt om og forberedte et mindeligt forlig, der i det mindste skulle redde Jens Ibsen for øjeblikkelig udflytning, hvilket kom frem i et forhør, hvor skovrider i Brusk herred og skovløber Laurids Grøn i Egtved vidnede, at de havde været tilstede hos en mand i Uhre sammen med kirkeskriveren og Jens Ibsen og havde da hørt, at kirkeskriveren havde sagt til Jens Ibsen, at han var mand for at love, at han kunne blive boende i

kirkebolet et år til, hvis Jens Ibsen ville gærde, pløje og så. Det var anden gang, at skovrider Jakob Pedersen vidnede i en sag imod Jens Ibsen og just ikke i dennes favør.

Sagen stillede sig nu så vanskelig, at de var villige til at opgive al videre forfølgning og indgå et forlig. Et forsvar blev stillet af Peder Hoff og antaget af begge parter på en sådan måde, at både Jens Ibsens og kirkeskriverens sag mod enken skulle løses afhængig af hinanden og samtidigt. Man blev enige om at overgive sagen »til ærlige og uvildige danemænds rettelige og bedste befindende sigelse«. På enkens side blev udpeget Poul Giermansen og Joen Nielsen Griis i Bølling, på modpartens side Christian Ranulf og Jens Knudsen af Jordrup. De to første havde som sættedommere flere gange afløst herredsskriveren og kunne både læse, skrive og regne. Disse fire mænd fik udleveret alle breve og dokumenter sagen vedrørende, og kort efter mødte de på tinget med et forslag til forlig, der kom til at lyde på, at Jens Ibsen måtte blive boende i kirkebolet til påske 1699 og da fraflytte det i lige så god stand, som han modtog det, at han indtil nævnte tid skulle betale sin husleje, kongens og kirkens skatter og landgilde til Jordrup kirke, at han for processens bekostning, forsømmelse og tidsspilde skulle betale Kirsten Nielsdatter 7 rigsdaler. Endelig kan nævnes som eksempel på den værdi, man tillagde gødning, at Jens Ibsen skulle efterlade lige så megen gødning, som han havde modtaget ved indflytningen, men hvad gødning, han havde kunnet samle af foder, han havde fået andet steds fra, det måtte han selv beholde. Der var ifølge tingbøgerne dengang embedsmænd, f. eks. regimentsskrivere, som forstod den kunst at få foræret foder af bønderne.

Da det var blevet bevist, at enken ved fraflytningen

ikke havde tilføjet kirkebolet nogen skade, men bygningerne var vel vedligeholdte, så blev »sagsøgningen på kirkepatronens højgunstige, gode behag« ganske ophævet. Peder Hoffs og kirkeskriverens plumpe forsøg på at redde skovrideren mislykkedes.

Da Jens Ibsen ved påsketid nødtvungent måtte flytte fra Jordrup, pressede han sig ind på en af de fire halve gårde, som i Gejsing var udlagt til skovriderens løn, og begik dermed sit første overgreb på dette sted. Fæsteren på nævnte fjerdepart af skovridergodset var på dette tidspunkt død. Almindeligvis var det sådan, at enken kunne blive siddende på gården, hvis hun kunne svare sine forpligtelser. Denne enke, Kirsten Jensdatter, havde denne mulighed. Efter mandens død havde hun trolovet sig med en mand, der hed Niels Stadsgaard. Før påske havde Jens Ibsen underhandlet med det vordende ægtepar om at overtage gården på betingelser af, at de skulle betale de resterende kvartalspenge, 4 rdl., at holde gårdens bygninger vedlige, svare alle afgifter af den og betale Jens Ibsen for 6 tdr. havre, som han allerede havde sået i jorden. Dette fandt Niels Stadsgaard ganske urimeligt, og han ville kun gå ind på de betingelser, den afdøde fæster havde haft. Dermed havde Jens Ibsen opnået, hvad han ville og overtog uden videre gården. Enken følte sine rettigheder krænkede og »søgte frelse og forsvar hos øvrigheden«, idet hun klagede til amtmand Voida over Jens Ibsens ulovlige forhold. Amtmandens svar kendes ikke, men af sagen ses det, at han gav enken medhold. I retten erklærede Peder Hoff, som stadig var Jens Ibsens forsvarer, at han holdt amtmandens skrivelse »i ydmyg respekt«, men enken havde ikke opfyldt sine forpligtelser, ikke betalt sine restancer, og gården var forfalden, og hun ville endda indlade sig i nyt ægteskab »med en fremmed og uvederheftig person«. Hoff

hævdede, at skovrideren var den, der var nærmest til at overtage gården, da han var sat til at varetage dens tarv, og da gården var godt beliggende for vildtet og skovens tilsyn. Han formodede, at amtmanden ikke havde noget imod dette. Skulle skovrideren have forset sig imod kgl. lov og forordning, er han derfor lovmæssig tiltale undergiven. Sagen ses ikke mere for retten, og Jens Ibsen blev boende på skovridergården.

Da Jens Ibsen var flyttet ind, fik fæsteren af den anden halvpart af gården, Jens Rasmussen, snart at føle, at han havde fået en ny nabo. Skovrideren stævnede ham for tinget snart for det ene og snart for det andet. Jens Rasmussen var gift med den forrige skovrider Poul Feldings datter og havde efter svigerfaderens død 1695 fæstet dennes halve gård. Han var en driftig og dygtig mand, hvilket ses af hans ganske usædvanlige store besætning og hans vel vedligeholdte bygninger, og han var sikkert Jens Ibsen en hård modstander. Forholdet mellem dem var spændt fra begyndelsen, fordi Jens Rasmussen havde arbejdet for, at Niels Stadsgaard skulle fæste den halve gård.

24. august 1699 havde skovrideren stævnet Jens Rasmussen for to forhold. For det første krævede han, at Jens Rasmussens jorder skulle synes, da han mente, at Jens Rasmussen dyrkede i mere, end der kunne tilkomme ham. For det andet krævede han ham for tre års restance, 9 mark, som han havde betalt for lidt i hartkornstakst. Jens Ibsen fremførte, at hartkornet efter den nye matrikel af 1. maj 1688 var 2 tdr. 3 skp. 3 fdk. 1 alb., mens Jens Rasmussen, ligesom fæsteren på den anden halve gård, kun havde betalt af 2 tdr. 1 skp. Skovrideren havde ret, og Jens Rasmussen blev dømt til at betale. Det varede dog lidt længe, inden han kom med pengene, 5 slettedaler, til tinghuset på Amhede. Jens Ibsen nægtede at modtage dem, da de

var for sent betalt ham til skade, hvorfor han krævede, at Jens Rasmussen skulle have sit fæste forbrudt, men herredsfogeden erklærede, at sagen ikke kunne forfølges videre, da pengene var deponeret. En tid efter kom Jens Rasmussen igen og da med 6 sld., som forblev i retten, da Jens Ibsen ikke var mødt. Senere viste det sig, at der var uoverensstemmelse mellem Koldinghus amts jordebog af 1. maj 1688 på 2 tdr. 3 skp. 3 fdk. 1 alb. og skovriderjordebogen af s. d. på 3 tdr. 3 skp. 3 fdk. 2 alb. Efter et forlig hos amtmanden på Koldinghus gik Jens Rasmussen ind på at betale efter skovriderjordebogen, hvilket medførte øgede udgifter for de tre fæstere og større indtægter for skovrideren.

Den forrige skovriders søn, Hans Poulsen Felding, boende i Gejsing i et hus, som tilhørte amtet, blev 1. september 1699 af Jens Ibsen stævnet for at have pløjet, sået og høstet på en ager tilhørende skovridergården, men Hans Poulsen Felding forsvarede sig med, at han havde fået ageren overladt af sin svoger i mindelighed. Ageren var kun 2 favne lang og fire skar bred, og der var sået rug i den.

I september 1699 forøvede skovrideren et voldeligt overfald på Jens Rasmussen, og denne sag kom flere gange for tinget foranlediget af regimentsskriver Anders Hansen Rasks stævning »angående den fast formenende overfald og slagsmåls forøvelse, som han i september sidst begik sagesløs på rytterbonden Jens Rasmussen i Gejsing, idet fornævnte Jens Ibsen hannem meget ilde så gjorde i hans hovede med slag af en høfork«. To synsmænd, der havde synet såret, og en pige, der havde overværet »det ubluelige overfald«, var stævnet som vidner. Mere ses ikke om den sag.

Samme efterår gjorde skovrideren et nyt anslag mod Jens Rasmussen. Denne gang ved at anklage ham for at have forhugget skoven. På herredstinget blev ud-

nævnt fire mænd til at syne skoven, som bestod dels i selvejer- dels i fæsteskov. På Selleholt skovskifte fandtes hugget seks ege og nogle risbøge. I selvejerskoven var der de to sidste år hugget 14 ege, i Storkjær skov var 30 bøgestubbe, i Vesterby skov selvejerskifte fandtes utallige bøge, risbøge og egestubbe og afhugget underskov, »så det mestendels og fast var . . . (øde)«. Jens Rasmussen mødte på tinget og svarede, at han ikke i ringeste måde var vidende og endnu mindre havde været årsag til denne ulovlige skovhugst, men en del var leveret til Koldinghus, og en del var stjålet ved nattetide og en del under hans gårds avling. Den største skade var sket, før han overtog fæstet. Heller ikke denne sag spores videre i tingbogen. Jens Rasmussen overholdt dog ikke altid skovforordningen. I marts måned 1715 traf jægermesterens skytte, Jørgen Bang, ham på gaden i Kolding med to læs kløvede grene og anholdt ham, og da hverken amtmanden eller hans fuldmægtig var hjemme, vidste skytten ikke bedre end at lade læssene stå, indtil sessionen (øverste styrelse for rytterdistriktet) skulle holdes. En anden gang havde Jens Rasmussen gravet tørv i en fællesmose og kørt tørvene til Kolding uden at indhente de øvrige lodsejeres tilladelse.

Den 10. september 1700 havde skovrideren stævnet Jens Rasmussen for tinget for at forklare, med hvilken hjemmel, adkomst og tilladelse han havde tilegnet sig forrige skovrider Poul Feldings efterladte bo og formue. Jens Rasmussen svarede, at da han giftede sig med Poul Feldings datter, havde han med forældres og venners samtykke fået overladt alle midler og formue i boet efter en kontrakt, som overførsteren havde godkendt. Senere mødte Jens Rasmussen på tinget med kontrakten.

1702 blev Jens Ibsen indviklet i et par processer med

en rytterbonde fra Knudsbøl i Jordrup sogn, Tulle Hansen, en dristig og hård mand, der selv havde været med i mange retssager og som til sidst blev rømningsmand og vistnok fredløs for at have skudt skovløber Christen Olsen i Veerst. Denne sag kan ikke følges, da landstingets dombøger fra dette tidsrum ikke eksisterer. Tulle Hansen blev skovrideren en skånselsløs modstander.

27. april 1702 blev Tulle Hansen stævnet for skovtyveri, og det var ikke første gang, han var stævnet for den slags.[10]) Han mødte selv for retten og svarede, at det skovtyveri, han var anklaget for, var ikke sket til egen nytte eller profit, men til hans ryttergaards fornødenhed, og han formodede, at han ikke derved skulle lide nogen skade. Han mente, at de vidner, der havde været i sagen, måtte anses for vildige, nemlig skovløber Christen Olsen i Veerst og skovrideren selv, som angives at være Tulle Hansens avindsmand, som havde eftertragtet ham mere end hans naboer, men herredsfogeden dømte, at eftersom det var bevist, at Tulle Hansen uden udvisning havde hugget i kongens skov og endda overladt noget til andre, så skulle han betale sine voldsbøder, 2 lod sølv efter loven, og desuden skulle hans boslod være hjemfalden til kgl. majestæt, hvis det ikke efter skovforordningen kunne aftinges, tillige skulle han betale 4 rdl. i omkostninger. Denne hårde dom blev dog aldrig efterkommet, skønt den var for retten flere gange, men det havde sin særlige grund, nemlig i et vel forberedt kontraangreb på skovrideren.

Allerede den 4. april havde Tulle Hansen sendt amtmanden på Koldinghus en skrivelse med beskyldninger mod Jens Ibsen for at have modtaget bestikkelse, og amtmanden havde påtegnet skrivelsen med et påbud om, at sagen skulle for herredsretten, og det kom

den samme dag, som dommen over Tulle Hansen faldt, den 27. april.

På herredstinget fremlagde Tulle Hansen selv »allerydmygst« amtmandens resolution, som blev oplæst. Peder Hoff, som også her var skovriderens fuldmægtig, mente, at Tulle Hansen ikke havde nogen ret til at optræde i kongens sager, han kunne dog kun finde en bagatel at anke over, nemlig at skrivelsen var på ustemplet papir, og af denne grund ville han have sagen udsat, dog også, fordi Tulle Hansen var Jens Ibsens avindsmand, »fordi han ikke ville fordølge Tulle Hansens skovtyveri« og havde taget voldsdom over ham. Disse protester hjalp intet, og efter amtmandens ordre begyndte så vidneforklaringen.

Først vidnede Hans Hansen fra V. Gjesten, at omkring ved pinsetider næst forgangne år kom Jens Ibsen til ham i skoven, just som han havde hugget en bøg til nogle fjæl og tog ham med heste og pålæsset vogn til skovløber Christen Olsens gård i Veerst by, hvor der blev taget syn over læsset. Han blev da enig med Jens Ibsen om, at han skulle give ham 4 rdl., som han lagde i en pung og satte i Jens Ibsens lomme, han lovede ham desuden to slettedaler, han skulle så have lov at køre hjem. Skovrideren og skovløberen gik derefter om til Søren Gregersen. Senere sendte Hans Hansen en pige om til gården, og hun kom tilbage og sagde, at han frit kunne køre hjem og hjalp ham med at spænde for, hvorefter han kørte til Gjesten. Alt dette skete ved nattetide.

Det fremgår af forhørene, at Hans Hansen og de to efternævnte mænd fra Revsinghoved havde været samlede i sognefoged Anders Andersens gård i V. Gjesten for at tilrettelægge anklagen mod Jens Ibsen. Nu kom Laurids Ebbesen fra Revsinghoved frem og vidnede, at for omkring ni år siden kom skovride-

ren til hans gård og så der et stykke bøgetræ liggende, tjenlig til en bjælke i et udhus, »og som skovrideren larmede ilde og truede« og sagde, han ville tiltale ham derfor, så drog Laurids Ebbesen senere over til skovrideren i Skanderup og gav ham et får, fire skæpper byg og en skæppe boghvedegryn. Jens Ibsen mente, at Laurids Ebbesen skulle bevise sin beskyldning og trådte frem med opholdne fingre og aflagde sin ed på, at han efter så mange års forløb ikke kunne erindre det og ikke vidste noget derom. Laurids Ebbesens fuldmægtig erklærede, at Jens Ibsens ed ikke var fuldkommen og absolut kun bygget på det, »han kunne ej sig det erindre« og forlangte derfor, at Jens Ibsen skulle aflægge en absolut og rigtig ed, men videre kom det ikke.

Jep Lassen af Revsinghoved forklarede, at på samme tid, som Jens Ibsen havde været på undersøgelse hos Laurids Ebbesen, kom han også om i hans gård og fandt et stykke bøg til en bjælke, som endnu sidder i et af hans huse, og da gav han Jens Ibsen et får og to skæpper rug.

Tulle Hansen førte derefter Nis Andersen fra Egholt frem som vidne og foreholdt ham, at han havde sagt, at hans broder, Ole Andersen, havde givet skovrideren 4 rdl. for noget træ, som var synet hos ham, men Nis Andersen aflagde sin ed på, at han aldrig havde set eller vidst, at hans broder havde givet skovrideren pengene. Om han skulle have sagt dette til Tulle Hansen, så erindrede han det ikke, thi om så var, da var det kun sagt eller talt efter andres snak, men senere og ad anden vej kom det frem, at en kone havde bragt pengene til skovriderens hus i Gejsing. Videre tilstod Nis Andersen, efter Tulle Hansens tilspørgsel, at ved mikkeldagstide næst afvigte år, da fandt skovrideren nogle hesselvinder i hans gård og huse. Skov-

rideren tog tvende mænd til at syne samme hesselvinder, som han lod lægge på Nis' vogn, der kørte møg ud, og førte både heste, vogn og vinder til Gejsing og truede med at ville føre ham en proces på, men øvrigheden hjalp ham til at få sine heste igen, ellers ville hans boghvede været blevet stående på marken. Jens Ibsen svarede, at han aldrig havde påført Nis Andersen nogen proces, hvortil Nis Andersen oplyste, at han af overførsterens fuldmægtig havde været stævnet til tinge vel efter Jens Ibsens opgivelse, men at han ikke var blevet idømt nogen bod. Nis Andersen var en snu og dristig bonde med ikke ringe humor. I forhørene forstod han at sige noget om Jens Ibsens metoder uden at sætte sig selv i klemme. Andet sted i tingbøgerne er der beretning om, hvorledes han under et sviregilde i Rolles mølle dristigt spurgte skovfoged Laurids Iversen, om han »ville pante ham«, hvis han traf ham i skoven med en økse og bagefter kom i så voldsomt et slagsmål med skovløberen fra Gejsing, at han nær havde taget livet af ham. Under dette ligger, at han sikkert havde været på ulovlige veje i skoven. Forøvrigt kørte han løbsk på hjemvejen fra møllen og slog sig ihjel.

Jens Tommesen fra Knudsbøl vidnede, at han for omtrent tre år siden sammen med sin gårdmand (den bonde han delte gårdpart med), Peder Knudsen, havde hugget en gammel forrådnet eg til stavre i deres gårds øde gærde, og da gav han skovrideren for sin part »til villighed« derfor 1 rdl. Heller ikke her kunne Jens Ibsen erindre noget.

Alle disse beskyldninger mod skovrideren blev ikke mere behandlede i retten, som blev optaget af en ny graverende sag, der førte til Jens Ibsens fjernelse af embedet. Der var kommet rygter frem, vel ikke uden Tulle Hansens tilskyndelse, om at Jens Ibsen havde

modtaget bestikkelse ved udvisning af træ i skovene. Foranlediget af disse rygter rejste skovrideren selv 20. oktober 1702 sag mod Tulle Hansen. Efter rygtet skulle skovrideren have modtaget stikpenge ved udvisning af træ i Knudsbøl skov nogle år i forvejen.

Hvert år fik rytterbønderne udvist og tildelt en portion træ i skovene. Det pågældende år havde der været udvisning i de uttervigske og brockdorffske regimenter, hvorunder Anst og Slaugs herreder også hørte. Ved omhandlede udvisning var tilstede fuldmægtige for amtmanden, overførsteren, toldforvalteren og de to regimentsskrivere, desuden skovriderne med deres skovfogeder og skovløbere. Ved slutningen af dagen manglede man kun at udvise træ i Knudsbøl skov, hvor bønderne fra Egholt, Hundsholt, Veerst, Husted og Knudsbøl skulle have deres portioner. Da nogle af de høje herrer skulle møde næste morgen tidligt i andre forretninger, drog de før hjem og overgav resten af udvisningen til Jens Ibsen og hans skovbetjente, og da skulle der være sket udvisning mod stikpenge. Jens Ibsen havde fremskaffet en erklæring fra de høje herrers fuldmægtige om, at de havde pålagt ham den sidste del af udvisningen, og de kendte intet til, at der skulle være foregået noget ulovligt. Det kom ikke til flere forhør; sagen blev standset, sikkert for ikke at få mere revet op i skovriderens meriter med en regulær afskedigelse til følge og for at redde Tulle Hansen for fortabelsen af sin boslod. Herredsfogeden formanede de to stridende parter til et mindeligt forlig. På dette grundlag kom den snu Peder Hoff med følgende forligsforslag: Hvis Tulle Hansen i udvisningssagen fra Knudsbøl skov ville erklære Jens Ibsen uskyldig, så ville Jens Ibsen »formedelst gode venners intention og for Tulle Tansens hustrus og børns skyld« lade sagen falde. Tulle Hansen erklærede sig villig på den betin-

gelse, at dommen over ham for skovtyveri skulle ophæves. Forliget blev sluttet med en erklæring fra Tulle Hansen om, at alt hvad han havde angivet, sagt og beskyldt Jens Ibsen for, »vidste han ej nogen skel eller føje til, men var i ubetænksomhed sket efter adskillige andres vrange, slette retsindige tilskyndelse og beretninger«. Han bad nu Jens Ibsen om forladelse og erklærede, at »han vidste ej andet i nogen måde, end han jo var en ærlig mand«. Samtidigt blev der indgået forlig mellem Tulle Hansen og Peder Hoff »for dennes forgribelige ord og tale imod ham her for retten«. Det var ikke første gang Peder Hoff måtte give en undskyldning for grove udtalelser og beskyldninger imod modparten. Under ildebrandssagen i Skanderup var det sket overfor regimentsskriver Anders Hansen Rask, men der er ingen af stederne anført, hvilke ord han havde brugt. Hans metoder som fuldmægtig var i retning af at gøre sort til hvidt, og han forundrede sig altid »storligen« over modpartens påstande. Man kan i denne sag have grund til at forundre sig storligen over den afsagte dom. Med rette kan man kalde forliget for en studehandel, og det er vanskeligt at forstå, at noget sådant kunne finde sted, da begge parter bevisligt var lovovertrædere, men rettens betjente søgte dengang såvidt muligt at undgå de for alle parter og rytterdistriktet ødelæggende processer, og det var der rimelighed i i denne fattige tid.

Jens Ibsen blev ikke dømt og beholdt embedet en kort tid, blev så fjernet, men blev siddende som fæster på den halve gård og uden pension. Han var da 63 år. Endnu var han ikke helt ude af sagaen, men førte bl. a. strid med sin efterfølger, skovrider Jakob Rovert. Da denne i 1704 overtog embedet, var skovridergodset besat med fire fæstere, hvorfor han selv måtte leje sig en bolig nordligst i Veerst by. Samtidigt indgik han

med øvrighedens samtykke en overenskomst med Jens Ibsen om dennes fæsteafgift, der var på 4 rdl. årlig pr. tønde hartkorn, og da hartkornet samlet for de fire fæstere var 9 tdr. 1 skp. 3 fdk. 2 alb efter skovriderjordebogen, var lønnen ikke helt ringe. De to skovridere kom hurtigt i strid netop om hartkornet. Jens Ibsen ville kun betale efter Koldinghus jordebogs mindre takst, men efter tre års proces blev han 21. januar 1707 dømt til at betale 22 rdl. 3 mk. 6 skil. efter skovriderjordebogen.

Den sidste gang Jens Ibsens navn ses at figurere i tingbøgerne er den 25. juni 1707, da han søgte at bevise, at han i hvert fald en tid ikke havde fået den løn, der tilkom ham, hvilket, hvor utroligt det end lyder, synes at have været tilfældet, men han fik ikke noget positivt resultat ud af det.

Der foreligger intet særligt om, at Jens Ibsen havde besværligheder med sine underordnede, men i hans tid blev dog et par afskediget. Den ene var skovfoged Laurids Aagesen i Vranderup, som trods overførsterens gentagne advarsler havde forsømt at føre effektivt tilsyn med ulovlig skovhugst. I Jordrup skov var der f. eks. hugget en stor mængde træer uden hans indgriben, og rent galt blev det med samme skovfoged, da han efter en sammenkomst i Gjesten bl. a. med to af egnens førende mænd, sognefoged Anders Andersen i Gjesten og fhv. ridefoged Anders Hansen Risbøl i Asbo, stjal en lædertømme, som blev fundet skjult under hans kones sæde i agestolen på hans vogn. Det hjalp ham ikke, at han bad mindeligt om at tie med sagen. Han blev fjernet fra embedet. Ligeså gik det skovfoged Laurids Iversen på Hundsholt, der var for lempelig med sit tilsyn.

Man må undres over, at overordnede myndigheder — jægermester, amtmand, overførster og herredsfoged

— så længe havde holdt hånden over ham, trods hans udfordrende optræden og åbenlyse besvigelser. Men tiderne var fattige, og selv retsvæsenet led derunder. Og tiden var rå. Drikkeri, slagsmål og grov optræden var almindelig, så heri var han næppe meget værre end andre. Alligevel blev han sit beridts mest omstridte skovrider.

Den 1. december 1723 blev han begravet på Anst kirkegård, 83 år gammel.

Til oplysning om lønning og økonomiske forhold for en kgl. skovrider i det 3. beridt i Jens Ibsens tid tjener følgende.

De to gårde i Gejsing, hver med to fæstere, blev udlagt til skovriderens løn kort efter 1660. Både rytter-godset og skovridergodset var kronens, så det har været let at flytte gårdene fra det ene til det andet. Skovrideren skulle som årlig løn have en vis penge-afgift pr. td. hartkorn af alle fire fæstere. Det samlede hartkorn og den årlige afgift pr. td. er allerede nævnt for året 1704. De første fire år Jens Ibsen var i em-bedet, havde Poul Felding som pension afgiften af den ene gårds to fæstere. Jens Ibsen havde da kun en ringe løn i afgiften fra de to andre fæstere, og det var vel en grund til, at han søgte at skaffe sig uberettigede ind-tægter, men da Poul Felding døde i 1695, fik Jens Ibsen afgiften fra alle fire fæstere, og derefter bedredes hans kår. Det var også en økonomisk fordel for ham, at han i 1699 pressede sig ind som fæster på den ene halve gård, som han forbedrede, så han efter sin afsked uden pension kunne klare sig som fæster. Ved ind-flytningen var forholdene således: Stuehuset — 6 fag — manglede overalt ledere og stænger, der var intet loft over fire fag, og tømmeret over to af disse var for-dærvet. Taget på den nordre side var helt forfalden, bagerovnen ubrugelig og farlig, træet i den var op-

brændt og særligt skorstenhammeren, »så det var at undre sig over, at det hus i sådan farlighed for ildens ødelæggelse var bevaret«, særlig da hø og halm opbevaredes ind til den. I ladehuset — 11 fag — var alt træværket og taget øde. Besætningen var to gamle heste, tre køer, to kalve, fem får uden lam og tre med lam, og desuden fandtes der en gammel plov. Tre år senere var stuehuset forsynet med nyt egetømmer, og der var tilbygget et tofags kvisthus, lagt loft i det og i stuen og i »det liden herberg«. Der var anskaffet fire nye døre, tretten vinduer med beslag. Ladehuset var gjort i stand, og der var bygget tre nye fag til. Kreaturholdet og jordens dyrkelse betegnes da »som fuldkommen fornødent«.

På skovridergodsets anden gård var forholdet for fæsterne også meget ringe. For den ene af dem, Søren Sørensen, var bygningerne faldet helt ned et par gange, og der var næsten ingen besætning. Til sidst rømte han medtagende et par hopper, som »han førte over åen (Kongeåen) uden om toldstederne« og solgte dem i Skodborg sogn, hvor de senere blev fundet, ført tilbage til gården og givet til den anden fæster, Hans Hansen Snedker, som overtog begge gårdparter og efterhånden klarede sig nogenlunde. I modsætning til disse tre gårdparter var forholdene på den fjerde gode. Fæsteren, den tidligere omtalte Jens Rasmussen, fik sine bygninger bragt i god stand, og hans besætning blev efter datiden af usædvanlig størrelse. Den bestod af fire heste, en plag, seks køer, sytten ungkreaturer og tolv får.

Disse beretninger fra det 3. koldinghuske beridt viser et tidsbillede, der dog nok er for ensidigt, grelt og hårdt, da stoffet er taget fra retsprotokollerne, men man må hele tiden erindre sig, at disse egne efter svenskeskrigenes ødelæggelser endnu langt fra var

kommet på fode, og det gjorde både tiderne og menneskene hårde.

Noter: 1) se note 5. 2) John Kvist: Bække Sogn, s. 113. 3) Årb. Ribe 1953. 4) P. Eliassen: Kolding fra Middelalderen til Nutid, s. 106. 5) En pandknægt var en jagtbetjent, der under de store ulvejagter var med til at fremføre »lapperne«, d. v. s. tøjstykker, fæstet til lange snore, der var fastgjort til stænger i jorden, der stadigt flyttedes ind mod såtens midte og således indkredsede vildtet. 6) Anst, Jerlev og Slaugs herreders tingbøger 1692–1719. 7) Sst. 1697 21/4, 8/6, 10/7, 20/8; 1698 5/4, 8/5, 25/6, 23/7, 19/8, 18/9. 8) Sst. 1697 3/9, 15/12; 1698 29/7, 5/12, 26/8, 27/9. 9) Corpus Constitutionum Daniæ, Schous forordninger. 10) Årbg. Ribe 1968, s. 116.

Nogle optegnelser om slægten Termansen fra Vejen mølle

Af *Jens Theodor Termansen* (†).

Siden 1835 har navnet Termansen været knyttet til den gamle Vejen mølle (og til godset Estrup) i en lang årrække. Den sidste af slægten, der drev ejendommen, under ofte meget vanskelige forhold, Jens Theodor Termansen, skrev til sin yngste søn, havearkitekt Valdemar Termansen, da denne rejste til Østen (ca. 1910), en skildring af familiens liv i de foregående slægtled. Et uddrag af det væsentligste i denne skildring meddeles her, med bibeholdelse af den personlige form (tiltaleformen). Fremstillingen er livfuld og interessant, og stoffet har betydelig historisk interesse. Bearbejdelsen er foretaget af fhv. rektor *Svend Mogensen*, der ligeledes har tilføjet noterne.

Efter landstingsmand *N. J. Termansens* mening er alle af navnet Termansen af én familie,[1]) som i århundreder har været udbredt i egnen syd og nord for Kongeåen, hvor navnet nutildags er temmelig almindeligt, medens det i andre egne af landet ikke kendes meget. For et par hundrede år siden boede der en mand ved navn Termansen[2]) i den lille sønderjyske by Jegerup, hvor han havde en mindre gård. Hans 2 sønner, Hans (?) og Christian, fulgte den tids skik og gav sig til at handle, først med ungkvæg og gamle køer, hvortil der, navnlig dengang, ikke behøvedes så store kapitaler. Efterhånden drev de det videre og tjente gode penge, og den ældste forpagtede så præstegårdens landeri i Skodborg, hvorved han kom i bekendtskab og handelsforbindelse med slægten *Thomsen*[3])

1) Vistnok urigtigt — se tillæg I.
2) Det må dreje sig om Terman Lauritsen, se tillæg I.
3) Se tillæg III.

i Skodborg og blev gift med en søster til nedennævnte Johan Thomsen, hvilket satte ham i stand til at købe *Øster Lindet Nygaard*, en stor og udmærket avlsgård. Men både han og hans hustru var ikke af de meget driftige og lod nok så omtrent tingene passe sig selv, så de efterhånden kom mere og mere tilbage, og han omsider måtte afstå gården til broderen *Christian Termansen* (1772—1835), der forud havde overtaget forpagtningen af Skodborg præstegård, hvilken forpagtning han opgav, da han nu overtog Nygaard. Christian Termansen var mere heldig end sin broder. Medens han var forpagter i Skodborg, havde han en god rådgiver i en kendt og agtet gårdejer og handelsmand *Johan Thomsen*, hvis råd han satte stor pris på og stod sig vel ved at følge. Efterhånden slog han sig mere og mere op ved hestehandelen, og da han overtog Øster Lindet Nygaard efter broderen, slog han sig særlig på studehandelen og opkøbte hvert år stude i hundredevis omkring på de jyske herregårde, og studene blev så i store flokke drevet ned gennem landet til marskegnene og solgt med god fortjeneste på Husum eller Itzehoe marked. Dengang kendte man ikke noget til mejeri, men græssede og fodrede unge stude, der så om foråret blev solgt til studehandlerne og af dem ført til marked i Husum eller Itzehoe, hvor de så af marskbønderne blev købt og græsset fede i marskengene og derefter solgt til England eller Holland.

Jernbaner kendtes jo ikke i de tider, så det tog lang tid at få studene ført oppe fra det nordlige Jylland, langs ned ad studedrivervejen gennem Midtjylland og Slesvig. Det så morsomt ud. når der kom sådan en drift stude på et par hundrede stykker og en halv snes drivere med store piske, råbende »hov hop, hov hop«, og når en sulten stud, der havde fået kik på en lækker tot græs ved siden af vejen, kneb ud af geleddet, da

råbte og bandede driveren som en af datidens underofficerer »oh! din forbandede Satan, hvor skal du hen.« Der vankede stokkeslag hen ad studesiderne, så det knagede i ribbenene. Studedriverne var i almindelighed meget rå. Studehandlerne kørte for det meste i forvejen for at bestille plads i kroerne til det efterfølgende »studeselskab«. Regningen for græs og anden fortæring blev betalt, når handelsmændene kom tilbage fra markedet. Seddelpenge brugtes dengang ikke, da de var kommet i miskredit ved statsbankerotten 1813. Der brugtes derfor kun rede penge i sølv som betalingsmiddel, hvorfor studehandlerne, når de vendte hjem fra markederne, ofte havde 3 a 4 heste for vognen, der med 2 a 3 personer og en stor pengekiste var tung at slæbe hen ad de dybe, sandede veje. Og havde markedet været godt, gjaldt det jo tilmed om at komme hurtigt tilbage for at få gjort nyt indkøb, inden det blev bekendt hjemme i Jylland, hvorledes markedet havde været. Det hørte heller ikke til sjældenhederne i de tider, at der styrtede en hest eller to — men når man blot kunne komme først hjem og få studeholderne indbildt, at markedet havde været dårligt, så kunne et sådant tab jo snart oprettes.

Der fulgte altså en del besværlighed og risiko med studehandelen, men hvem der forstod den og drev den med iver, kunne hurtigt tjene sig en formue, hvilket Christian Termansen da også gjorde. Dertil kom, at han vistnok to gange giftede sig en del penge til. Han var første gang gift med enken efter en pastor With i Skrydstrup, *Maren Jepsen*, med hvem han havde 3 børn: *Otto (f. 1811)*, *Marie Margrethe (f. 1814* og *Christian (f. 1816)*. Anden gang blev han igen gift med en enke, *Marie Kirstine Møller* fra Nedermølle ved Horsens, med hvem han ingen børn havde. Hun var, efter stedsønnen Christians sigende, en fortræffe-

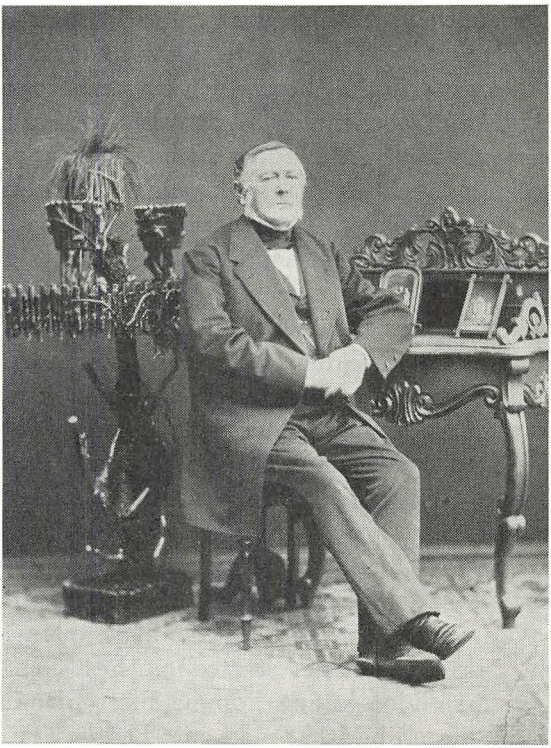

Christian Termansen.

lig stedmoder, som han ikke noksom kunne rose for den omhu, hun viste, særlig mod ham, der var den yngste.

I 1830 købte Christian Termansen godset *Estrup* af L. F. Lautrup.[1]) Da den ældste søn, Otto, led af en lammelse i benene og efterhånden i hele kroppen, kunne han ikke overtage *Estrup*, og ejendommen skulle da gå over til den yngste søn, *Christian Ter-*

1) Omstændighederne ved Chr. Termansens køb af Estrup er behandlet i H. K. Kristensen: Hovedgården Estrup (1968), s. 101 ff.

Christiane Termansen.

mansen (min fader). Han var imidlertid blevet forlovet med *Christiane Jensine Fog*,[2]) der var plejedatter af sin faster, fru *Dorthea Poder*, f. Fog, ejerinde af *Vejen Mølle*, som dengang ansås for en meget mere værdifuld ejendom end Estrup. Da den gamle fru Poder begyndte at blive træt, ønskede hun at afstå Vejen Mølle, og det ordnedes da sådan, at fader 1835 overtog Vejen Mølle mod betaling af 4.000 rigsdaler og forpligtelse til at yde en vældig aftægt til fru Poder. De

2) Se tillæg II.

4.000 daler fik han fra Estrup, hvilken ejendom i øvrigt gik over til hans søster *Marie*, der blev gift med *H. C. H. Lautrup*, som var søn af den tidligere ejer L. F. Lautrup. Det var således kun 5 år, godset Estrup havde været ude af familien Lautrups eje. Den kloge og dygtige degn *Niels Hansen* fra Eskelund, som havde spillet en rolle ved salget af Estrup 1830, bistod nu også familierne Lautrup og Termansen ved arrangementerne med Estrup og Vejen Mølle 5 år senere.

Min fader, den yngre Christian Termansen, havde vistnok købt Vejen Mølle lovlig dyrt, bl.a. under hensyn til den store aftægt, der måtte svares til fru Poder, så længe hun levede, d. v. s. til 1842. Han var, mærkværdigt nok, ikke anlagt for handel, men passede ejendommen og tilkøbte flere småsteder, så Møllegården til sidst blev en ret betydelig landejendom, hvorpå der kunne holdes nogle og tyve køer og en del ungkvæg, samt får og svin og 6—8 heste. Men jordene var ikke gode, så hvis mølleriet og de ret gode enge ikke havde været, ville det kun dårligt have lønnet sig at drive agerbruget. Mølleriet var godt, indtil loven om næringsfrihed trådte i kraft 1862 og tilintetgjorde de gamle mølleprivilegiers værdi. Følgen blev her, at der blev bygget 17—18 nye møller i det distrikt, som hidtil havde fået malet på Vejen Mølle.

I de gode tider havde de gamle møllere, ligesom andre privilegiehavere, været vant til at føre et ret behageligt og for næringssorger frit liv og at kunne give deres børn en finere opdragelse. Trods de trangere tider, der satte ind, ønskede mine forældre, at deres børn ikke skulle stå tilbage for deres måske bedre stillede omgangsvenner. Vi var 7 søskende, 4 sønner og 3 døtre. *Joachim*, den ældste, lærte mølleriet i Aller mølle og var derefter hjemme ved mølleriet i nogle år, dels som bestyrer og dels som forpagter, men det var

vist en dyr måde for fader at drive mølleriet på. I 1863 tog Joachim til Non mølle ved Viborg for der at bestyre møllen for enkefru Elise Guldberg (f. Krabbe), med hvem han så blev forlovet. Men da krigen i 1864 brød ud, blev han indkaldt. Der blev stor jammer både fra moder, fra Elise og fra Joachim selv, så fader, hvor dårligt råd han end havde, måtte leje en stedfortræder (»stillingsmand«) for 2.000 kr. Jeg tilbød at gå i Joachims sted, da jeg havde ondt af fader og selv syntes, at det kunne være sjovt, men tilbuddet kunne desværre ikke antages af de gamle og navnlig ikke af moder. En måned efter blev stillingsmanden permitteret, efter at han i den måned havde ligget indkvarteret i gårdene på Fyn og der levet højt, men nogle få uger efter havde han drukket sig ihjel for de penge, han havde fået, og således endte felttoget for hans vedkommende. Jeg tror, jeg kunne have gjort det bedre og derved sparet fader for den så aldeles unødvendige store udgift. — Joachim drog så til Non mølle for at blive gift. Men da fader og moder kom derop til brylluppet, var en hel del af møblerne skrevet af øvrigheden for regningsgæld i Viborg. Det var altså atter et blåt øje til fader — der måtte igen 2.000 kr. til, skønt en praktisk mand rådede til hellere at lade enken gå fallit, inden der holdtes bryllup. Efterhånden skød fader mere og mere til, og efter en løselig opgørelse, jeg engang foretog, blev der »druknet« mindst 12.000 kr. i Non mølle på faders regning. — Joachim og Elise havde 4 børn, hvoraf sønnerne Christian og Oluf begge rejste til Amerika, og døtrene Dagmar og Helga blev gift i København.

Min ældste søster, *Marentza*, var, efter at hun havde tilbragt et par år ved et institut i Vejle, lærerinde for de yngre søskende i hjemmet. Da hun var midt i tyverne, blev hun gift med apoteker *Hans Emil Friis* i

Vejle, der var enkemand og havde 5 børn i sit første ægteskab. Marentza blev selv moder til 5 børn. H. E. Friis var en meget agtet og afholdt mand. Han var i mange år byrådsmedlem i Vejle og var justitsråd og ridder. På sine ældre dage solgte han apoteket, vistnok nærmest for bedre at kunne gøre skifte og deling mellem sine mange børn af to ægteskaber. Ved salget var der til at begynde med ikke så lidt afstand mellem sælger og køber m. h. t. prisen, idet Friis forlangte 335.000 kr., medens køberen kun ville give 330.000 kr. Friis foreslog da, at de kunne skrive købesummen med lutter 3-taller, hvilket køberen gik ind på, så prisen blev 333.333 kr. 33 øre. Efter at have solgt apoteket og være flyttet til København gav Friis sig meget af med historiske studier og udgav bl. a. et stort værk om den oldenborgske kongestamme. Friis var meget godgørende, og mange mennesker er i stor taknemmelighedsgæld til ham, ikke mindst jeg og hele den Termansenske familie. Han og Marentza sørgede smukt og godt for vore gamle forældre, da de ikke længere kunne klare sig selv. Marentza var altid, både som barn og som voksen, stille og rolig, men hun var sammensat af forstand, ærlig hjertelighed og trofasthed, og hun var, og er, afholdt af alle, der kender hende.

Jeg selv, *Jens Theodor Termansen*, er nr. 3 i rækken, født 2. juni 1843. I skolen var jeg ikke synderlig flittig og ellers ofte temmelig vild. Marentza reddede engang mit liv, da jeg i 5-6 års alderen var plumpet i Mølledammen, hvor de fleste af os for resten gjorde forsøg på at komme af med livet, men ved Vorherres hjælp altid blev reddet. Allerede min moder, der jo havde sit barndomshjem på Vejen mølle hos den daværende ejer, fru Poder, havde i 12 års alderen gjort begyndelsen ved at plumpe i dammen lige foran møllehjulene, men blev i sidste øjeblik reddet af en af møllersvendene. På

lignende måde gik det med min broder Gustav, da han under tøbrud morede sig med at sejle på isflagerne: han faldt ned mellem to isflager, men også han blev reddet af en af møllersvendene. Også min søster Amalie var engang nær ved at drukne i mølledammen. Det var en søndag eftermiddag, og der var ingen på arbejde i møllen, men tilfældigvis kom en af møllersvendene en vending ud på broen og så da en lille hånd stikke op af vandet og skyndte sig at springe ud og få hende bjerget — et minut senere havde det været for sent. Redningsmedaljer kendtes ikke dengang, ellers havde Marentza og møllersvendene jo ærlig fortjent hver sin.

Mens vi søskende var mindre, holdtes der altid huslærer eller lærerinde til os, men da jeg var 8-9 år gammel, blev jeg sendt op til *Estrup* for sammen med to fætre at blive undervist af en ung huslærer. Da fætrene efter et par års forløb blev sendt til Ribe latinskole, blev jeg sendt til *Endrupholm*, hvis ejer[1]) var en god ven af fader, og der gik jeg i skole sammen med den yngste søn og den yngste datter samt en dreng fra Krogsgård ude ved Vesterhavet. Den første lærer, vi havde, var en ung teologisk kandidat, som vi alle holdt meget af. Efter et halvt års forløb blev han afløst af en halvgammel filolog, hr. Brun, som vi snart kom til at hade lige så grundigt, som vi havde elsket hans forgænger. Han havde været huslærer for greve- og baronsønner, hvad han altid pralede af. Han læste fransk fra morgen til aften, men tampede os grundigt på dansk, så spanskrøret, som han brugte dertil, efterhånden fik form af et latinsk S, da han altid slog med den samme side. Vi lærte selvfølgelig ikke noget hos ham, da vor opgave kun var at drille og snyde ham —

1) Landstingsmand A. C. N. Nielsen.

vi tænkte jo ikke på, at vi i virkeligheden snød os selv mest. Denne rare sjæl måtte vi trækkes med i 3 år, hvorefter jeg kom i huset hos pastor Mynster i Ravnsø præstegård (Grimstrup) for at blive konfirmeret, mens præsten samtidig læste videre med mig. Efter konfirmationen var jeg hjemme ved landvæsenet et par år og tilbragte derefter en sommer på Halds Teglgård hos en landinspektør Th. Thorsen, der havde indrettet et biavlerinstitut der på gården, hvor vi den sommer vist var henved 30 elever. Derefter kom jeg atter hjem og hjalp fader med driften af ejendommen. Min værnepligt aftjente jeg som militærarbejder ved guidekorpset, hvilket jo ikke altid var morsomt, men skønt der det år endnu kunne lejes stedfortræder, for mit vedkommende for godt 100 kr., så havde jeg, da der blev lejet for Joachim, lovet mig selv, at for mig skulle der ikke lejes stillingsmand. Så kom jeg igen hjem, og mens jeg gik og sled med landvæsenet, og for resten havde mange glade og fornøjelige timer, trådte en ung, køn og elskværdig sønderjysk pige frem på scenen. Hun var en god veninde af min søster Amalie og kom tit ned til møllen fra den gård, hvor hun var lærerinde, og derhen kom jeg også oftere,

Jesper O. Thomsen.

og til sidst fandt jeg vej lige ind i hendes hjerte. Hun hed *Anna Margrethe Sofie Thomsen* og var datter af dengang afdøde gårdejer og sognefoged *Jesper Oluf Thomsen* i Skodborg. Hun blev min hustru og moder til 4 prægtige børn.

Anna Thomsen, 1868.

Efter H. E. Friis' ønske overtog jeg siden enestyret af Vejen mølle og fik den i en slags forpagtning, da han mente, at jeg som den yngre bedre kunne magte det end fader, der jo var vant til at drive det hele på gammeldags manér. Friis havde nemlig fået anbragt 12.000 kr. på tredie prioritet i ejendommen, så han havde jo lov til at tale med. Han havde i sin tid måttet yde fader disse penge som lån for at hjælpe ham ud af den gæld, han havde pådraget sig på grund af den stadige hjælp til Non mølle (broder Joachim). Jeg klarede også sagerne så godt som muligt i en 3 års tid. Men da så gamle Krabbe til Hald (Joachims svigerfader) døde og efterlod sig et par hundrede tusind kr. til deling mellem sønnen (den senere politiker og

kammerherre Chr. Krabbe) og datteren Elise (Joachims hustru), så blev Friis's familie m. fl. opsat på, at Joachim skulle overtage Vejen mølle, hvilket så efter en hel del vrøvleri blev enden på forhandlingerne. Friis's broder, der var herredsfoged i Holsted, afviste mig meget hensynsløst, da jeg gjorde fordring på din moders penge, som jo var blevet anvendt i forpagtningstiden til mergling og anden forbedring. Og da jeg i forvejen havde fået min fuldmagt som bestyrer således skrevet, at ejendommen slet ikke kunne sælges uden mit samtykke, gjorde jeg skridt til at forhindre handelen, men da jeg så både af din moder og min moder blev bedt om at lade det være, opgav jeg det, tilmed da jeg var træt og led og ked af hele vrøvleriet. Dog foreholdt jeg Friis og herredsfuldmægtigen i Holsted, at det jo var mere rimeligt og retfærdigt, at jeg, der i mange år havde slidt og stridt for at holde det gående, fik ejendommen på de samme betingelser, som den nu blev tilbudt Joachim for, da det jo tilmed var hans skyld, at det var gået så meget tilbage for Vejen mølle. Men herredsfuldmægtigen fastholdt, at jeg skulle udbetale 10.000 kr., medens der af Joachim kun forlangtes 2.000 kr. udbetalt, hvilket beløb Friis lånte ham. Jeg gjorde dem også opmærksom på, at Joachim ikke ejede en øre af arven efter gamle Krabbe, da pengene var sat fast til børnene. Han havde kun rådighed over en del af renterne, så længe hans hustru Elise levede. — Joachim, eller rettere hans stedsøn Anton Guldberg, havde nu ejendommen et par år, og efter at den i den tid var blevet forringet for mellem 10.000 og 20.000 kr., opgav de det hele og overlod Friis stumperne — hans tilgodehavende var i samme tid vokset til 16.000 kr. Så kom man i tanke om, at nu kunne jeg nok bruges igen, og fra Friis modtog jeg i Randers, hvortil vi var flyttet, efter at vi først havde boet i Århus et årstid, et

brev med en meget indtrængende opfordring til at tage tilbage til Vejen mølle for enten at bestyre den eller forpagte den eller allerhelst overtage den som ejendom. Jeg betakkede mig imidlertid, da jeg så, hvor forringet den var blevet. Ejendommen kom så til auktion og blev tilslået en slesviger ved navn Christiansen for de to prioriteter, tilsammen 46.000 kr. Efter to års forløb solgte han den til en brodersøn for 75.000 kr., og denne foretog udstykninger og solgte til sidst selve møllen med engene til et fiskeriselskab, således at han i alt fik 105.000 kr. ud af det.

Valdemar Termansen.

Imidlertid var vi flyttet til Århus, hvor jeg havde arbejde som koholder, og derefter til Randers, hvor jeg fik en stilling som bogholder og kasserer ved et mejeri. Senere flyttede vi til København og drev en smørhandel i Slagelsegade nr. 3 på Østerbro. For at hjælpe på indtægterne bagte vi småkager og sigtebrød, hvilket lønnede sig godt, indtil vi til konkurrent fik en brugsforening, til hvilken mange af vore kunder sluttede sig. Jeg søgte da og fik en plads ved Kvægtorvet. Vi slæbte os igennem og led ingen nød og havde oven i købet det forud for mange andre, at vi havde 4 kære og mønsterværdige børn til trøst og opmuntring: *Christiane, Julius, Margrethe og Valdemar.*

Søster *Anna* var nr. 4 i rækken af os 7 søskende. Hun havde et meget irritabelt og heftigt sind. Hun var

en køn pige og kom, da hun var nogle og tyve år gammel, til Skjærum mølle ved Nørre Vosborg som lærerinde for de yngste af forpagter *Frandsens* børn, og det endte så med, at den gamle Frandsen, der havde voksne børn, forelskede sig i hende, og Anna slog til og blev gift med ham. Med sit heftige sind var hun imidlertid ikke skikket til at begå sig mellem alle de voksne børn, der jo så skævt til hende. Efter nogle få års forløb gik Frandsen i stykker med forpagtningen, og det hele ramlede sammen. De boede derefter hver for sig, Frandsen hos en søn, der var herredsfuldmægtig i Holstebro, og Anna først i Lunderskov og siden i Kolding, hvor hun efterhånden blev mere og mere sær og urimelig. Hun døde allerede, da hun var i 30'erne. Der var ingen børn i ægteskabet.

Nr. 5 i flokken var *Gustav Adolf*, nuværende skovrider på Falster. Han var altid en god og trofast gut, afholdt af alle, der kom i berøring med ham. Efter skoletiden var han et par år hjemme og i Non mølle hos Joachim. Men derefter tog han fat på plantningsvæsenet under Hedeselskabet og sled tappert i det, indtil han som elev kom til skovrider Schrøder[1]) på Lolland, af hvem han fik lærebrev og gode anbefalinger, så han, efter først at have været på Orenæs som assistent og på Bygholm ved Horsens som skovrider, blev antaget som skovrider af geheimekonferensråd Tesdorpf til *Orupgård* på Falster. Han blev gift med *Benedikte Kølle*, datter af afdøde skibskaptajn Kølle fra Bandholm. Med hende har han haft 7 børn, hvoraf de 3 er døde, medens 1 søn og 3 døtre lever.

Nr. 6 er *Christian*, der var tvillingebroder til Laurits, som døde, da han var omkring ved et fjerdingår gam-

1) Antagelig Jens P. Schrøder (Kristianssæde), højskoleforstander Ludvig Schrøders fader.

mel. Christian var en pudsig fyr, da han var lille, og holdt meget af at tumle med hunde og med Mads gedebuk, som han færdedes med viden om i mark og eng. I krigsåret 1864 skulle vi ligesom andre gårde levere hø og halm til østerrigerne, mens de lå indkvarterede der på egnen, og når leveringen ikke var større, end at den kunne få plads på Christians vogn, fik han lov til at køre om til byen, hvor det skulle leveres, og han blev snart gode venner med østerrigerne, der jo morede sig over ham, og når de så ham, råbte de: »Na, da kommt Christian mit Matz!« I slutningen af krigsåret kom Christian til Kolding, hvor han sammen med Gustav gik i realskolen og boede hos overlærer og redaktør Geill, som var en skolekammerat og ven af fader. Efter at have taget præliminæreksamen kom han til København for at læse til polytekniker, hvilket også gik godt nok. Men da fader, der jo stadig måtte fylde penge i Non mølle, blev træt og beklagede sig til pastor Sveistrup, rådede denne ham til at holde op — ikke med Non mølle, men med Christian — hvilket efter min mening netop var det modsatte af, hvad sund fornuft måtte byde. Måske sinkede det Christian noget i læsningen, at han beskæftigede sig en del med at lave et stjernekort og en evighedskalender, hvilket netop beviste, at han ikke var nogen dumrian, idet han nemlig fik hædersdiplom for kortet ved verdensudstillingen i Paris, og en astronom gerne ville have haft part med ham, da han havde kortet færdigt. Hans forlægger snød ham imidlertid, så han kun fik 200 kr. for kortet, skønt han skulle have haft 1200. Efter Christians død har omtalte astronom optaget ideen og med en lille forandring udgivet kortet for sit eget.

Da Christian altså ikke nåede at få eksamen, måtte han siden ernære sig som assistent hos land- og vejinspektører, først i Varde og siden i Rønde ved Kalø.

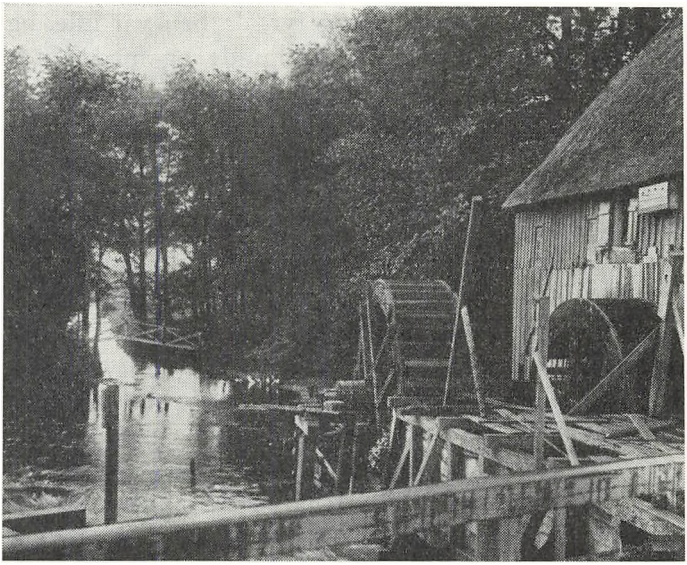

Vejen vandmølle.

Sine spekulationer på nye ideer kunne han ikke opgive, og medens han var i Rønde, lavede han en tegning til et nyt magasingevær, som han foreviste for daværende statsminister Estrup på Skaføgård. Denne rådede ham til at tage over til København og forevise projektet for krigsministeren. Desværre kom han imidlertid for sent, da der netop et par måneder forinden var antaget et nyt gevær til hæren, konstrueret af en nordmand.[1]) Helt forgæves havde Christian dog ikke arbejdet med sin idé, idet han for det første fik opmuntringspræmie på 300 kr. og dernæst tilbud om en plads som tegner ved geværfabrikken. Her havde han ansættelse en del år, hvorefter han søgte til fri-

1) Det var Krag-Jørgensens gevær, kendt under navnet »gevær 89«, som i et halvt århundrede blev det danske fodfolks bevæbning.

havnsanlægget, hvor han igen var et par år, indtil han ramtes af et ulykkestilfælde. Eftervirkningerne af dette var medvirkende årsag til hans død i ret ung alder.

Den sidste af flokken, *Amalie*, blev til at begynde med undervist hjemme af søster Marentza, derefter på en pigeskole i Kolding. Efter sin konfirmation var hun nogle år hjemme, men kom tit til Vejle på besøg hos familien Friis på apoteket. Her førtes der et selskabeligt liv, og hun blev kendt med en fuldmægtig i Landmandsbankens Vejleafdeling. Hans navn var *Jacob Peter Brammer*, og han var søn af biskoppen i Århus. Med ham blev hun forlovet og senere gift. De første år boede de i Vejle, siden blev Brammer bestyrer af Landmandsbankens afdeling i Kalundborg, hvor han forblev, indtil han på grund af svaghed tog sin afsked.

Træk fra livet på egnen omkring Vejen mølle.

Noget af det jeg husker bedst fra min tidligste barndom er besøgene af soldaterne under treårskrigen 1848—50. Vi havde tit indkvartering, og tit kom der soldater gennem gården, hvorigennem der førte en offentlig vej. Således mindes jeg tydeligt, hvordan soldaterne fra fodgarden efter slaget ved Slesvig kom trætte og sultne gennem gården. Tid til ophold var der ikke, da de var i den tro, at fjenden var i hælene på dem. Men trods forbud og officerernes påpasselighed var der mange af dem, der kneb ud af geleddet og løb ind igennem værelserne og atter kom ud med et eller andet spiseligt i hænderne, og da de var trukket gennem gården, var huset lige så grundigt ryddet for fødevarer, som hvis en af sydens græshoppesværme havde været der, og bagefter måtte pigerne omkring til naboerne, der boede længere fra vejen, for at låne brød og smør. En anden gang dumpede en hestgardist i

mølledammen med samt sin hest, men de blev begge fisket op og måtte af sted bag efter de andre. Hestgarden førtes af daværende prins Christian (senere Christian IX).

Hans Andersen Krüger[1]) fra Bevtoft havde oprettet en stafetlinie fra sit hjem og langt op i Jylland til den danske hærs hovedkvarter for at bringe efterretninger om fjendens stilling og bevægelser. Han var en god ven af fader og havde af den grund ofte sit standkvarter i Vejen mølle. Fader hørte med til Hans Krügers stafetter og måtte hurtigst muligt bringe efterretningerne længere nordpå til en anden stafet, derfra ridende bud videre, til hovedkvarteret nåedes.

Under den jyske »slavekrig« opstod der naturligvis også på vor egn panikstemninger. Fra Vejen mølle blev der jo, som fra alle andre steder, afgivet alt det mandskab der var af møllersvende, gårdskarle og en gammel røgter samt en tapper, men kæphøj dreng. Blandt de valgte anførere var der en gammel aftægtsmand, der i længst forsvundne tider havde tjent ved lansenererne, men endnu kunne huske lidt exercits og kommando, hvilket jo nu skulle benyttes. Han fordrede streng disciplin, navnlig pålagde han mandskabet ro og tavshed, nu da de nærmede sig Kongeåen og skulle tage imod fjenden. Men desuagtet pludredes og snakkedes der i rækkerne, så anføreren til sidst truede med at skyde de urolige, hvilket dog kun bevirkede, at lystigheden blev endnu større. Nogle mente, at de nok kunne komme uden for skudvidde, inden den gamle blev færdig til at skyde — han havde nemlig svøbt et stort klæde om låsen på sin gamle flintebøsse, for at krudtet ikke skulle blive vådt i tågen eller

1) Gift med en slægtning af Anna Termansen, f. Thomsen — se tillæg III.

støvregnen. Efter fremrykningen til Kongeåen blev der sat poster ud, og en af dem var vor røgter i Vejen mølle. Da han sidst på natten hørte noget plaske i åen, troede han, det var slaverne, og slog alarm, men ved daggry viste det sig, at »fjenden«s styrke bestod af 3-4 køer, der fredeligt gik og græssede i engene. Da det viste sig, at det hele var blind alarm, opløstes hæren, og mandskabet blev hjemsendt. I hjemmene blev der jo stor fryd og glæde, da de tapre fædrelandsforsvarere vendte hele og holdne tilbage.

Da jeg blev større, var det en af mine fornøjelser at grave i de gamle kæmpehøje, der fandtes i nærheden af møllen, og et par gange fandt vi da også en gammel urne med aske og benstumper af en gammel hedningehøvding. Et par steder i engene fandtes der en underlig smal vold, som førte ud mod åen, og ved at rime dem sammen med gamle, i lyngen skjulte, hjulspor oppe i heden kom vi efter, at det måtte være gamle, længst forglemte veje. I åen og mosen fandt vi også undertiden minder fra gamle dage, således hjortetakker og gamle ege- og fyrrestammer, der jo vidnede om, at der engang havde været skov med meget store træer og med prægtigt kronvildt.

Smugleri blev i den tid i grunden ikke anset for nogen skam, men dreves undertiden af bedre folk som en morsom sport, og der fortaltes mange historier om smugleri ved Kongeåen. Således var der et sted, hvor der tit ved nattetid sås en ligskare dragende forbi med en ligkiste. De overtroiske toldbetjente holdt sig klogelig borte fra dette spøgeri, indtil engang en kone uforvarende kom i nærheden af optoget og opdagede, at der blandt ligbærerne vist var en, der var kendt som en stor smugler. Betjenten tog da omsider mod til sig, og fik folkene anholdt, og det viste sig da, at kisten var fuld af kostbare silketøjer og kniplinger. Af

brændevin skulle der også svares en stor told, og brænderierne syd for Kongeåen smuglede derfor i stor stil brændevin over til Nørrejylland, hvor de fik det bedre betalt, da det var vanskeligere at få brænderibevilling i kongeriget end i hertugdømmet. Der var en onkel til din moder, *Jesper Thomsen*, eller, som han almindelig kaldtes, Jesper kromand, til forskel fra hans fætter (din moders fader), der gik under navnet Jesper sognefoged, og som havde en gård ved siden af kroen i Skodborg. Jesper kromand ejede foruden denne kro og en mindre gård også et temmelig stort brænderi og var en dygtig handelsmand. Når han så skulle have nogle tdr. brændevin sendt over til sine handelsforbindelser i Nørrejylland, blev undertiden flere vogne belæssede med fyldte brændevinstønder, medens der bag i Thomsens lille jagtvogn blev lagt en tønde med et par spande vand i, og de belæssede brændevinsvogne kørte så over åen på et sted, hvor de vidste, at opsynet ikke var så skrapt, medens Thomsen selv meget forsigtigt nærmede sig en anden overkørsel. Når han så mærkede, at han var opdaget af toldbetjentene og blev forfulgt af dem, satte han sine heste i strakt karriere, og den vilde jagt begyndte og fortsattes så længe, at Thomsen kunne beregne, at nu måtte hans brændevinsvogne være sluppet vel over. Han lod sig da indhente af toldbetjentene som triumferende førte ham hen til en gård i nærheden, hvor den erobrede tønde midlertidig skulle opbevares. Det gjaldt så om at få fat i noget mandskab for at få den store tønde aflæsset, men Thomsen hjalp dem beredvilligt over den vanskelighed, idet han tog fat i det ene baghjul og vippede tønden af vognen, så den hoppede og trillede langt bort, og betjentene kunne nu se, at det var en dårlig fangst, de havde gjort!

Der levede i min drengetid derhjemme på egnen

flere agtværdige småkårsmænd, som næsten havde gjort smugleri til deres hovednæringsvej, men der var jo også adskillige andre, som gav sig af med forretningen en gang imellem. En af de mærkeligste fra lidt tidligere tid var grev *Gregers Kristian Raben* fra Ålholm på Lolland. Han var af faderen, lensgreve Raben, blevet forvist fra Lolland, fordi han havde giftet sig med en forpagterdatter, og han boede nogle år i 1830'erne på Estrup. Han var ikke rigtig normal og gik under navnet »den gale greve«, skønt han havde studeret og var en lærd mand, men han fandt på så mange gale streger, at han erhvervede sig det nævnte øgenavn.[1]) Engang fandt han på, at han også ville forsøge sig i smugleriet, og gjorde aftale med en god jagtkammerat, husmand Thomas Hjort, der drev smugleri i større stil, at han en nat skulle tage ham med, hvilket Thomas Hjort også lovede, på den betingelse, at greven skulle være så stille som en mus under farten. Greven fik så ligesom de andre smuglere et par pakker, som han skulle bære over åen, men da han fik benet ned i det kolde vand, gav han et vældigt brøl fra sig og svor på, at han ikke ville gå gennem det væmmelig kolde vand, hvorfor Thomas Hjort skyndte sig hen til ham, tog ham på ryggen og bar ham over Kongeåen, hvorefter de lykkelig nåede over linien til deres bestemmelsessted. Flere år efter, da greven havde overtaget grevskabet efter faderens død, fortalte han engang ved et jagtgilde på Ålholm, at han havde redet over Kongeåen på ryggen af en »hjort«, hvilket de

1) Helt gal har han nok ikke været! Historikeren S. Nygård kalder ham ganske vist »den bizarre lensgreve«, men har mange lovord om hans tid som besidder af godset Rydhave, en ejendom på 1.000 tdr. land (1865—73): omfattende restaurering af hovedbygningen, fin besætning, opdyrkning af hedearealer, oprettelse af et legat på 70.000 rdl. m. m.

andre grever og godsejere ikke ville tro, da grev Raben nemlig var bekendt for sine løgnehistorier. Der blev så indgået et stort væddemål, og da grev Raben nogen tid efter kunne fremlægge breve, der beviste hans påstand, vandt han jo væddemålet. — Blandt de mange historier om »den gale greve« er der en, som er knyttet til Vejen vandmølle. Her kom han engang på besøg sammen med hofjægermester Teilmann fra Endrupholm og andre gæster, og han mødte så moder, der dengang var en purung pige og plejedatter hos sin tante fru Poder, ude på gangen eller forstuen og ville være morsom og forsøgte at tage et kys fra hende. Moder skreg jo gevalt, så hofjægermesteren kom ud og tog hr. greven i skulderen og truede ham med en stok, hvorover greven blev fornærmet og udfordrede Teilmann. Hofjægermesteren tog imod udfordringen, og der blev så bestemt en dag, på hvilken de to herrer skulle gå løs på hinanden med pistoler. Greven, der var en stor kujon og skvadronør, benyttede dagene forinden til at øve sig i skydning, idet han havde fået en figur, der skulle forestille Teilmann, afmalet som skydeskive på en ladeport. En dag, da han var ivrigt i færd med at skyde efter dette mål, kom den gamle degn Niels Hansen fra Eskelund gående ned til Estrup, og han sagde da til greven, at han hellere skulle lade dette være og forlige sig med hofjægermesteren. »Nej, på ingen måde!« råbte greven, »jeg skal satanstagemig skyde ham lige i planeten.« »Ja, ja,« sagde Hansen, »men betænk Dem nu alligevel lidt, hr. greve, for folk siger, at han skal være en hel mester til at skyde, de siger, at han uden at fejle en eneste gang kan skyde et lys ud med en pistol, og så kan han jo også nok træffe et menneske, og det er dog stygt således at dræbe hinanden.« Ved denne tale blev greven helt betænkelig og gav Niels Hansen ret i, at det var grimt og bad ham

om at lade hofjægermesteren vide, at han nu havde tilgivet ham og ville skåne hans liv.

Der var for et par hundrede år siden mange slemme tyveknægte på min hjemegn, og der gik mange historier om dem. En historie, som hører til de kønnere, blev ordnet smukt af en mand, der var degn i Vejen for henved et par hundrede år siden. Han hed *Terman Mortensen*[1]) og var søn af en gårdmand i St. Andst ved navn Morten Termansen og oldefader til den kendte politiker *N. J. Termansen*. Terman Mortensen var vist en ret velhavende mand, thi et år, da det nok ellers var temmelig knapt med korn, havde han en stor dynge rug liggende på sit loft. En nat syntes han, at der var noget, der puslede på loftet, og da han listede sig op for at undersøge sagen, opdagede han, at der oppe ved rugdyngen stod en mand med en sæk, og stor blev hans overraskelse, da han i halvmørket kunne genkende manden, der var en fattig, men ærlig og flink mand, som degnen ikke kunne tænke sig ville stjæle. Da manden havde stået og famlet noget ved sækken, endte det med, at han vendte sig om og halvhøjt udbrød: »Nej, a kan et, åh Gud hjælp' mæ,« og dermed forsvandt han ned ad stigen, som han havde rejst op til en luge i gavlen. Næste dag gik degnen hen til ham og talte med ham, hvorved han fik at vide, at manden ikke ejede en rugkærne, og at han, hans hustru og den store børneflok ikke havde smagt brød i flere dage. Så tog degnen manden med hjem og forærede ham en del fødevarer og et par skæpper rug og lovede ham fremtidig hjælp, når det kneb for ham. Så manden fik bevis for, at Vorherre hører godt.

Zigøjnere så man også af og til i min drengetid

1) Se slægtstavlen tillæg I. En anden Termansen-slægt end den, Jens Th. Termansen tilhører.

trække omkring i landet, i almindelighed med en gammel vogn, overtrukket med et sejl og forspændt med en gammel hest. Under hvil boede børnene og så mange af de voksne, som der kunne blive plads til, inde i vognen — resten lå under vognen eller i en høstak, når en sådan fandtes i nærheden. Det var jo om sommeren de flakkede omkring til markeder, om vinteren havde de lunere tilholdssteder, og nogle af dem var endog ret velhavende. På markederne gjorde de kunster og musicerede, tillige med at de tiggede, stjal, sleb knive og sakse, dansede på stylter og spåede i kort eller kaffegrums. Hvor de kunne komme af sted med det, drev de krybskytteri og fiskeri. Folk var ikke glade ved zigøjnernes besøg, men gjorde klogest i at holde gode miner til slet spil, thi blev de fornærmede, betænkte de sig ikke på at »lade den røde hane gale«, altså sætte ild på bygningerne. Denne vagabonderen af zigøjnere er nu forbi.

Om vinteren tumlede vi os med slæder og skøjter og fik af og til en kanetur med bjælder og klokkespil, når føret var dertil. Men sommeren var dog den bedste tid, da for vi omkring i mark og eng eller red og kørte med karlene og var undertiden nær ved at knække arme og ben, men slap altid godt derfra. Fiskeriet i åen var imidlertid min bedste fornøjelse. Da jeg blev forlovet, fik jeg også den lille Anna med på den sport, så hun blev lige så ivrig en lystfisker som jeg og tit fangede mange og store ørreder.

I høstens tid fik vi lov til at gå ud til høstfolkene med æbleskiver og drikkevarer i en kurv, og når vi så nærmede os, stillede hele flokken op i række og gjorde honnør, hvilket bestod i, at karlene hængte kasketten ned på leens håndtag og ivrigt gav sig til at stryge leen, medens pigerne præsenterede med riverne. Denne manøvre foretoges også, når en eller anden god be-

kendt kom i nærheden, for dermed at opfordre ham til at give øl eller brændevin til høstfolkene. Når mejningen var forbi, var det i gamle dage skik, at hele troppen i god orden marscherede op for hoveddøren og der strøg leerne med behørig honnør og meldte, at nu var de færdige med mejningen i marken og parate til at gå ind i haven og fortsætte med at hugge kålen om, medmindre husbond og madmoder hellere ville give et høstgilde, hvilket disse naturligvis foretrak og lovede at give senere, når travlheden var overstået. Derefter kom hele flokken ind og blev trakteret med kaffe, hvedebrød og et par »små sorte«. Hvis naboen måske var blevet bagefter med sit høstarbejde, kunne han belave sig på om morgenen at finde en »hjælper« stående inde i det stykke sæd, der endnu ikke var mejet. Denne hjælper, der kaldtes »visemand« — vistnok fordi han skulle vise alle forbidragende, at her var man endnu ikke færdig med mejningen[1]) — bestod af to korslagte stykker træ, hvorpå der var anbragt et par gamle ubrugelige bukser og dito trøje og hat og noget, der skulle forestille en le, og i lommen havde han et vældig stort brev til »hr. gårdejer Sjakibag«, hvori hans tilbud om hjælp og hans meget store fordringer derfor var skrevet.

Når hjemkørselen af sæden var endt, indrettede folkene på de store gårde det for det meste sådan, at der blev et lille læs tilbage til at slutte af med, og på dette læs (»kvejlæs«)[2]) blev der placeret en eller to spillemænd samt kusken og så mange koner og piger, som der kunne blive plads til, alle bevæbnede med høtyve

1) Misforståelse af det mindre pæne ord »fissemand« (sidste neg). Nærmere forklaring af skikken i Hans Ellekilde: Nordens gudeverden, s. 797—99.

2) Betyder »kvædelæs« — fordi der blev sunget under hjemturen.

og river, som, når det skulle være rigtigt, var pyntet med blomster og halmbånd. Derefter gik det alt hvad remmer og tøj kunne holde hjemad og med fuld musik op for hoveddøren, hvor de af husbond blev modtaget med en pæn lille takketale for trofast slid og slæb. Som oftest begyndte høstgildet med det samme, først med et bedre måltid og så hele natten igennem med dans og lystighed. Mælkestuen eller et andet stort rum var i almindelighed pyntet med blomster og undertiden med et stort agrarisk våben, sammensat af spader, leer, river og høtyve m.m. Desuden kornneg og haveprodukter og undertiden med lys nedsat i udhulede græskar, hvori der i siderne var udskåret figurer, som lyset skinnede igennem. Lystigheden holdtes godt vedlige af forkarlen eller en anden betroet mand, der stadig gik omkring med brændevinsflasken og skænkede ud, og en anden kom bagefter med en stor ølkande, hvoraf alle drak. Ofte var den så stor, at den drikkendes hoved helt forsvandt i den, når indholdet begyndte at svinde i den. Henad midnat blev hele selskabet bænket ved kaffebordet, hvor der forefandtes kæmpestore julekager, og ved hvilket der blev sat mange kaffepunsche inden for vesten, og det var en ufravigelig regel, at husbonds, madmoders, børnenes og alle folkenes skål blev drukket, hver især. Det var et meget højtideligt øjeblik, når turen kom til en selv, og man med en kop kaffe skulle klinke med karlene.

Der var enkelte større gårde, der dyrkede raps, hvilket lønnede sig godt, hvor jorden var god, men da det udpinte jorden meget, opgav man det efterhånden. Det var jo kun frøet, der havde værdi, og dette solgte man, medens halmen, der ingen værdi havde, blev brændt. Aftærskningen foregik under åben himmel på et stort sejl, der dækkede over så stor en plads, at mange mænd på én gang kunne få plads til at tærske med

plejlen. Tilførselen udførtes af karle, der red på hesten, som var forspændt en let slæde, hvorpå rapsen forsigtigt, men hurtigt læssedes og kørtes hen til tærskepladsen. Det gjaldt om at behandle rapsen forsigtigt for ikke at spilde frøene, og det måtte tillige gå hurtigt for at benytte det gode vejr. For at sætte liv i arbejderne havde man som oftest en eller to spillemænd, helst med klarinet, og for at holde humøret oppe og for at skylle støvet af halsen lod man brændevinsflasken og ølkanden gå flittigt omkring. De brave tærskere slog lystigt løs på rapsen, medens andre gik omkring og vendte den med høtyve og skaffede den af vejen, når den var aftærsket. Undertiden faldt der et plejlslag ned over nakken af en kammerat, men en snaps eller to var for det meste tilstrækkeligt til at bøde på skaden.

De gammeldags bønderbryllupper var det også morsomt at overvære. Når der kørtes til kirken eller hjem derfra, så et sådant bryllupstog ligefrem storartet og højtideligt ud. Bryllupsgildet, som oftest i brudens hjem, blev forberedt mange dage i forvejen, og fra naboer og slægt bragtes der »føring«, d. v. s. alle slags fødevarer såsom smør, æg og sulevarer, og en 14 dages tid før brylluppet gik der en »bydemand« omkring i bydelaget (omgangskredsen) for at indbyde gæsterne. Når han kom inden for døren, sagde han jo goddag og tog hatten af, og den vedblev han at se ned i, mens han opremsede en lang tale, som han for det meste havde opskrevet i hatten. Talen lød omtrent således: »Herved har jeg den ære at anmode Hans eller Peter N. N. med familie om at komme til stede ved Maren N.'s datters bryllup den og den dato kl. 9 om formiddagen og følge brudefolkene til kirken og derefter deltage i gildet og i den anledning medtage ske, gaffel og kniv«. Derefter lagdes hatten til side, og bydemanden

måtte jo så trakteres på det bedste. De unge karle blev indbudt til at være forridere i bryllupstoget og pigerne som brudepiger. En nær slægtning eller en ældre veninde af bruden, som havde god smag, blev bedt om at være pyntekone, hvilket var et stort æreshverv.

Når så den store dag oprandt, blev spillemændene, med blæsende instrumenter, opstillet foran hovedindgangen for med fuld musik at modtage hver enkelt vogn, der kom til gården. Så snart man kom inden for døren, mødte man en pige med en tallerken småkager og en anden med et glas vin til velkomst, og efter kaffe og anden traktering samledes vognene, og hele toget kørte til kirken, som ofte lå mere end en halv mil fra bryllupsgården. Forrest i toget red forriderne, ofte en hel snes (ja, jeg var engang med til et bryllup, hvor vi i alt var 30 forridere), derefter kom musikken, så vognen med brudgommen og hans brudgomsfører, derefter bruden med hendes fører og pyntekonen og efter dem brudepigernes og alle de andre vogne, så sådan et bryllupstog kunne godt komme til at bestå af 30-40 vogne. Ud af gården gik det med fuld musik, og for hver gård der passeredes, lød musikken igen, ligesom også når toget nærmede sig kirken, hvor forriderne allerede holdt i to rækker for at modtage toget. Efter vielsen gik brudeparret og hele følget op for at ofre til præst og degn, der begge fulgte med tilbage til gildesgården. På tilbagevejen måtte forriderne ride så hurtigt, at de kunne nå til gården og melde togets ankomst og derefter i strakt karriere tilbage og forbi toget for at hilse på dem alle og atter tilbage for at komme foran ind i gården og tage opstilling ved hoveddøren. Efter hjemkomsten varede det ikke længe, inden alle, undertiden et par hundrede mennesker, var bænkede ved bordene, og efter at degnen havde læst til bords, huggede de alle tappert ind på den gode mad.

Jens Th. Termansen og hustru Anna, f. Thomsen.

Når endelig måltidet var forbi, gik en del af gæsterne udenfor, medens de unge ivrigt hjalp med til at få storstuen ryddet og gjort i orden, så dansen kunne begynde. Men først skulle bruden danses ud af de unges lag, hvilket gik således til: først måtte brudgommen give hver af brudepigerne en lille dans og bruden ligeledes danse med forriderne, og først derefter blev bruden højtideligt overgivet til brudgommens varetægt, og dansen var derefter fri for alle gæsterne.

Bryllupsgildet varede for det meste i tre dage, dog således at når brudeparret var træt og trak sig tilbage til brudekammeret, tog gæsterne hjem for at sove nogle timer og så komme igen dagen efter og fortsætte gildet. Efter festligheden kom turen til omegnens fattige, der strømmede til og fik deres kurve og spande forsynet med fødevarer. På grund af skikken med at bringe »føring« var det ligefrem en god forretning at gøre store bryllupper, og det var heller ikke ualmindeligt, at mindre velhavende spekulerede deri og gjorde gilde for henved et par hundrede mennesker og bagefter levede højt i flere uger på levningerne.

Tillæg I.

Slægtstavle over en gren af Termansen-familien.

Ifølge Slægtstavlesamlingen af 1933 var den ældre Christian Termansen (ca. 1772—1835) søn af Terman Lauritzen og hustru Hanne, Øster Lindet — og ikke, som forudsat i Termansen-Stambogen, af degnen Terman Mortensen. Der bliver da følgende slægtsrække:

A. Terman Lauritzen.
B. Christian Termansen I (1772—1835).
C. 1) Christian Termansen II, g. m. Christiane Jensine Fog.[1])
2) Marie Margrethe Termansen, g. m. H. Lautrup.
3) Otto Termansen.
D. 1) Joachim (1838—1901), g. m. Elise Guldberg, f. Krabbe. 2) Marentza (1842—1914), g. m. H. E. Friis. 3) *Jens Theodor*[2]) (1843—1921), g. m. Anna Margrethe Sophie Thomsen[3]). 4) Anna, g. m. møller Frandsen. 5) Gustav (1848 — ca. 1930), g. m. Kristine, f. Kølle. 6) Christian (f. ca. 1850), ugift. 7) Lauritz (f. og d. 1850). 8) Amalie (1854—1918), g. m. bankdirektør J. P. M. Brammer.
D. Jens Theodor Termansen, g. m. Anna Margrethe Sophie Thomsen.
E. 1) Christiane (1877—1904). 2) Julius (1879—1957), g. m. Hedvig Haugen Johansen.
F. Tre døtre og sønnen *Jesper Oluf*[4]) (f. 1918), g. m. 1) Inger Arendrup, 2) Hanne Gerstrøm Alsted.
E. 3) Margrethe, ugift. 4) *Valdemar* (f. 1887), g. m. Bodil Juliane Melchior.

En anden gren synes at udgå fra bonden Morten Termansen, der i det 18. årh. havde en gård i St. Andst og menes ifølge

---

1) Se tillæg II.

2) Forfatter til foranstående beretning om hans slægt, udarbejdet til hans søn Valdemar.

3) Se tillæg III.

4) Amtsarkitekt i Ribe, har udlånt det her benyttede materiale (herunder også ovennævnte »Termansen-Stambog«), som han har arvet fra Jens Th. Termansen og hustru Anna, hans bedsteforældre.

Termansen-Stambogen at være fader til degnen Terman Mortensen i Vejen og Læborg:

Morten Termansen.

Terman Mortensen, g. m. Kathrine Bützow, hvis fader var præst i Vejen-Læborg 1720—62.

Niels Jokum Termansen (1754—1816), købmand og sognefoged i Vejen.[5])

Terman Termansen (1792—1828).

Niels Jokum Termansen (1824—1892), »Danmarks lærdeste bonde«. Landstingsmand.

Tillæg II.

Christiane Jensine Termansen's, f. Fog, forfædre.

(I et tillæg gør Jens Theodor Termansen rede for sin moders *Christiane Jensine Termansens*, slægt. Hun hørte til den bekendte præsteslægt *Fog*. Af disse oplysninger hidsættes følgende):

Laurits Nielsen Fog (ca. 1605—1667). Sognepræst i Feldballe, magister, provst. Gift med Inger Rasmusdatter, præstedatter fra Fausing.

Jørgen Lauritsen Fog (1631—1710). Sognepræst St. Catharinæ kirke, Ribe, magister, provst. Gift med Elisabeth Pedersdatter Hegelund.

Clemens Jørgensen Fog (1681—1763). Sognepræst i Hviding. Gift med Magdalene Hansdatter Vedel.

Hans Clemensen Fog (1726—1771). Sognepræst Vejen-Læborg. Gift med sin formands datter, Abelone Cathrine Bützow, som blev gift anden gang med eftermanden, provst Joachim Haar.

Joachim Fog. Degn i Nr. Alslev på Falster. Gift med nabodegnens datter, Anna Marie Faber. Havde 2 sønner, der begge rejste til Amerika, og 4 døtre, hvoraf nævnes: a) Abelone Cathrine, gift med Laurids F. Lautrup til Estrup — b) Christine Jensine (1815—1907), gift med Christian Termansen (se side 271).

Tillæg III.

Slægtstavle over familien Thomsen, Skodborg.

Denne meget kendte og ansete nordslesvigske familie har i løbet af det 19. århundrede haft megen forbindelse med Terman-

5) »Sognets betydeligste mand« (jf. S. Alkjærsig: Vejen, s. 240).

sen-slægten, også med sammengifte, sidste gang da *Jens Theodor Termansen* i 1876 ægtede *Anna Thomsen*, der ligesom sin mand har skrevet interessante slægtsminder, hvoraf en del er benyttet dels i denne artikel, dels i H. K. Kristensens bog om Hovedgården Estrup. — I begyndelsen af det 18. århundrede ejedes *Skodborg kro*, hvortil der var knyttet både en gård og en købmandshandel, af *Thomas Thomsen*, der med sin hustru Bodil kun havde 1 barn, sønnen Jesper. Nabogården, der stødte lige op til Thomas Thomsens store ejendom, blev købt af en mand ved navn Johan Sørensen, der med sin hustru Cathrine Elisabeth ligeledes kun havde 1 barn, datteren Marie Cathrine. De to unge blev gift med hinanden.

A. Jesper Thomsen, gift med Marie Cathrine Sørensen.
B. 1) Johan Th.,[1]) (1778—1857), g. m. Mette Marie Brandorff. 2) Thomas, g. m. *Cecilie Termansen* fra Vejen kro.[2]) 3) Hans Christian.[3]) 4) Peter, g. m. *Johanne Termansen*, søster til Cecilie. 5) Cathrine Elisabeth, g. m. den ældre broder til Christian Termansen (se s. 268).
C. 1) Jesper Oluf (1815—68) »Jesper sognefoged«, g. m. Juliane Haderup. 2) Marie Cathrine (1811—61), g. Frandsen.
D. *Anna Margrethe Sophie Thomsen*, g. m. *Jens Theodor Termansen.*

---

1) Se side 1. Johan arvede sin moders gård.

2) Søstrene Cecilie og Johanne Termansen var døtre af den ældre Niels Jokum Termansen, som var søn af degnen Terman Mortensen i Vejen, der imidlertid ifølge pålidelig kilde *ikke* var fader til Christian Termansen den ældre. — Thomas arvede sin faders gård med kro, brænderi m. m. og var en dygtig og velhavende mand. Som stænderdeputeret for Slesvig arbejdede han for det danske sprogs ret. Ejendommeligt nok blev de fleste af hans efterkommere tysksindede, men dette gælder ikke datteren Bolette, der blev gift med *Hans Krüger* i Bevtoft.

3) Hans Christian ejede Skodborghus avlsgård, som gik i arv til hans søn Jesper (»Jesper kromand«), hvis søn Frederik »blev den sidste Thomsen af en stor og kendt slægt« (Anna Termansen).

Småstykker

GODSEJEREN PÅ NØRHOLM OG FÆSTEBONDEN I BLAKSMARK

Det var midt i sommeren 1770, at en fæstebonde i Varde landsogn klagede til kongen. Han skrev:

»Da jeg Christen Andersen i Blaksmark, Varde landsogn, er af min husbond, hr. Teilman, blevet frabyttet min forrige eng, som jeg haver fæstet, nemlig 2 dages slet, hvorpå jeg kunne bjerge 7 læs hø, og det, som min husbond tillagde mig igen imod min vilje, kan jeg ikke bjerge uden 4 læs [på] og ringere i høet, så jeg deri haver taget en ubillig og utålelig tab og skade, og derforuden haver han også taget mig et hus fra med tilliggende agerjord til 20 skp. kornsæd, som jeg haver fæstet tillige med mit påboende sted, som han haver fæstet til en anden og deraf tagen 4 rdl. til en årlig landgilde, aleneste han derfor forlindrede mig en skovægte.

Sådanne øvrigheder lægger både kongen og bønderne øde. Bonden fornærmer han og tager fra alt, hvad han kan få, hvorfore både mig og andre fattige nødtrængende bønder må højlig klage, så at vores allernådigste konge og herre haver ikke at undre sig på, at der så mange af hans [Teilmans] bønder klager derover«.

Denne skrappe klage med de grove og ærekrænkende beskyldninger mod den højtfortjente og fra de store landboreformer velbekendte godsejer A. C. Teilman, der senere skabte stamhuset Nørholm, Lunderup

og Agerkrog, var måske bleven mere mådeholden i sine udtryk og mere modereret i sine beskyldninger, hvis ikke egnens bønder i disse år var indviklet i en hidsig hoveristrid med Teilman. Om denne må jeg henvise til min bog »Øster Horne Herred«, 134—46.

Det er altså ikke blot mageskiftet eller udskiftningen af engen, hvor bonden mente sig forurettet, der har virket så ophidsende på Chr. Andersen, men det er tillige striden om hoveriet og hele den atmosfære, der hvilede over godsets bønder, der har fået ham til at skrive, som han gjorde, eller rettere til at godtage, hvad hans sagfører — »concipisten«, som Teilman kalder ham, — førte i pennen.

Lad os nu se, hvad Teilman svarer herpå. Svaret er dateret 17. august 1770. Kort forinden havde regeringen sendt ham Blaksmarkmandens klage til besvarelse. Teilman giver først en klar og præcis redegørelse for forholdet. Dens rigtighed kan forøvrigt kontrolleres gennem bevarede kilder. Her får man rigtignok en anden opfattelse af forholdet end gennem Chr. Andersens uvederhæftige og tendentiøse skrivelse. Sluttelig forsvarer Teilmann sig på en måde, der heller intet mangler i skarphed. Man forstår hans berettigede harme, selv om det må siges, at han har forøget hoveriet. Men det er jo ikke det, der her er tale om.

Teilman skriver, at den eng, Chr. Andersen oprindelig havde, hedder Skriverengen og »er en af Lunderupgårds aparte købeenge« og hører ikke under Blaksmark eller andet bondested, er altså ikke underkastet fæstetvang. Den ligger syd for åen, vest for Varde. Den eng, Chr. Andersen fik i bytte, hedder Maren Andersdatters eng og ligger blandt Lunderup enge norden åen, østen Varde og tilhører Kolding latinskole. Den har været lejet ud for 4 år ad gangen for 9 rdl. 3 mark årlig. Videre forklarer Teilman, at Lun-

derupgård ville have engen for at komme ud af fællesskabet; der var nemlig en borger i Varde, som havde lejet Maren Andersdatters eng. Ved udskiftningen eller ombytningen blev de to engstykker vurderet af uvildige mænd, hvorefter borgeren fik Skriverengen, og Chr. Andersen fik Maren Andersdatters eng. Derefter var det meningen, at der atter skulle have været mageskiftet, så Chr. Andersen havde fået en anden eng, eller også havde han ikke fået lejemålet fornyet på engen. På den måde kunne Lunderup så få hele sit engareal samlet og lagt uden for fællesskabet. Men sådan kom det ikke til at gå, latinskolen nægtede nemlig at bytte eng. Teilman tilbyder derfor nu, at Chr. Andersen godt kan få Skriverengen igen, da borgeren er ligeglad.

Nej, hævder Teilman, Chr. Andersen er slet ikke gået for nær. »At jeg har taget et hus med 20 skp. sædeland fra ham er uforskammet digt og usandfærdighed! Længe før Chr. Andersen kom til Blaksmark, og måske før han kom til verden, boede Niels Friis i huset, efter beretning skal han have opbrudt det omskrevne sædeland af heden.« Det rager ikke Chr. Andersen, der har fæstet huset 5. maj 1755. Ægten har han fået eftergivet, da han klagede over, at han kørte for mange.

» . . . lægge kongen og bonden øde . . .« »Er den plet ejendom, som er faldet i min del, forringet og ødelagt? Er bønderne her i min tid forringet? — Nej, jeg har nu boet her og ejet godset i 20 år, men jeg kan gøre min ed på, at jeg endnu aldrig har taget eller fået nogen skænk eller gave eller såkaldte sending [»sænd«, »forn«] eller foræring til køkkenet af nogen mand på godset, uden 2 eller måske 3 gange, der hver gang er sket mod min vilje, alt kan ikke andrage 4 marks værdi. Jeg har endnu aldrig forlangt eller fået

ringeste rente eller overmål på de penge eller korn, jeg så ofte har forstrakt én eller anden på godset med. Jeg har om sommeren lånt dem det tørre rug, når det kostede 3-4 rdl. pr. tønde, og derfor taget det grønne, når de havde indavlet, uden ringeste overmål, skønt prisen var faldet 1 rdl. pr. td. eller mere. Når der har været udskrivning [til militærtjeneste], har mangen velhavende mand stået med halve næver fulde kroner for at få sin søn fri for at lodde med de andre karle om tjenesten (som her på godset bruges), men aldrig endnu modtaget den første skilling*). Jeg har ført mange processer uden 1 skilling for min umage, men ofte selv tillagt omkostningerne.**) Kan det kaldes at tage fra bonden, hvad jeg kan få?

Så stor fornøjelse jeg finder udi at forbedre min tilstand på alle lovlige måder, så væmmeligt er det mig, om det skete på en måde, som støder an mod samvittighed eller anstændighed, efter det begreb jeg gør mig derom«. — Må man her indskyde, at denne opfattelse veg Teilman ikke fra. Han gav den udtryk i et vers, han satte over porten på sin nyopførte Nørholm med følgende ord:

---

*) Her var det altså lodtrækningen og ikke godsejerens uvilje mod sine karle, der var det afgørende.

**) Om dette og om godsejerens forhold til fæstegodset i det hele taget skriver Teilman året før: »Proprietæren må ikke lade nogen bondegård ligge øde, koste, hvad det vil, så skal han opbygge, bosætte og forsyne den med beboere, uagtet han mangen gang ikke ved, hvor han skal få en beboer fra. — Han må i alle tilfælde stå i gabet for bonden, svare kongen for ham, når han ikke selv kan, daglig låne og forstrække ham, når han er i nød, være hans vejleder, prokurator, læge, apoteker, ja, holde jordemoder for ham«. Han måtte forøvrigt tvinge bønderkonerne til at bruge den jordemoder, han havde anskaffet, og som boede på Nørholm, se min Øster Horne Herred, s. 143. I visse åringer betalte han apotekerregninger for bønderne på 100–300 rdl.

»Hvad Gud os vil ved Flid og Sved
og lovligen beskjære,
det Arvinger i tusind Led
berige, glæde, ære.
Men hvad med Uret vundet er,
lad Vand og Ild fortære,
og kuns de næste Arvinger
som Tyve Mærke bære«.

Videre i sin skrivelse nævner Teilman netop Chr. Andersen som et eksempel på, hvordan han behandler sine bønder: Han fæstede ham et frihedssted og en eng for en årlig afgift på 4 rdl., uagtet engen kunne indbringe så meget, at »afgiften er kun husleje«, alligevel skulle han ikke svare mere end 13 rdl. 2 mark i indfæstning; da han beklagede sig, eftergav Teilman ham skovægten, han tilbød ham, at hvis han opførte nye bygninger på stedet, skulle de være hans ejendom, han skulle græsse et vist antal stude for Teilman, men da han beklagede sig, lod Teilmann ham kun græsse 2 eller 3 år, han resterede i flere år for to års landgilde, uden Teilman søgte at »molestere ham, ja, uden at kræve ham«. (Godsejeren kunne herfor have sat ham fra gården).

»Har Chr. Andersen da noget at klage over? Jo, vist har han; jeg har været alt for lemfældig imod ham. Dersom jeg havde taget årlig 12 rdl. til landgilde og 30 rdl. til indfæstning, ikke eftergivet ham skovægten og studenes græsning, lover jeg for, han havde ikke klaget. Således går det til, som man ikke så lettelig skulle forestille sig, var man ikke derudi forsøgt . . .

Hvorfra ved Chr. Andersen eller hans concipist, at der er indgiven så mange klager? Jo, det kan de nok vide; thi concipisten har måske selv skrevet de øvrige klager med, og får han, som der siges, 1 rdl. for hver klage at skrive, skal han gerne påtage sig den umage.«

Sluttelig beder Teilman kancelliet »andre til eksem-

pel og afsky pålægge Chr. Andersen en straf på vand og brød en 8 eller 14 dage«.

En måned efter, 15. september 1770, netop den dato, Bernstorff styrtedes, svarer Generallandvæsenskollegiet og beordrer Teilman til at tilbagelevere Skriverengen, mens huset er Teilmans.

Selv om det nu med hensyn til ejendommene blev, som Teilman selv havde anvist det i sit svar, følte han sig ikke tilfreds med afgørelsen. Det, der havde såret ham mest, var der intet hensyn taget til. En måned senere afkræver han da kollegiet et svar om straffen over Chr. Andersen. Kollegiet henviser ham til lands lov og ret.

30. november henvender Teilman sig imidlertid til kongen og beder ham diktere bonden straf. Han var måske ikke helt klar over, at det i virkeligheden var den sindssyge konges »forelæser«, Joh. Fried. Struensee, der var magthaveren. Allerede 4. september havde denne åbnet rækken af de »Struenseeske kabinetsordrer« med den tit omtalte, hvorefter der skulle indføres uindskrænket trykkefrihed. Svaret til Teilman, udfærdiget 19. december, blev da også: »Herved er intet at gøre«.

H. K. Kristensen.

(Nørholm Stamhus. Domme og retssager VIII 9).

DA PRÆSTERNE SKULLE KØBE PRÆSTEGÅRDENES BYGNINGER

Med enevælden tiltog kongen sig al regeringsmagt. Vedrørende de kirkelige sager kom det i kongeloven til at hedde: »Skal og kongen ene have højeste magt over al clerisiet fra den højeste til den laveste at beskikke og anordne al kirke- og gudstjeneste . . . og

i al almindelighed korteligen at sige, skal kongen ene have magt at bruge alle regalier og jura majestatis, hvad navn de og have kunne«. Og i gejstlighedens privilegier af 24. juni 1661 ses det, at gejstligheden har direkte med kongen at gøre gennem biskopperne uden om lensmændene; der tilstræbtes uafhængighed af den civile administration og rettergang, men hvad der var stiftet til kristeligt eller borgerligt formål skulle bestå og holdes i hævd.

Ja, »loven er ærlig, men holden besværlig« — især når statskassen fattes penge. Det gik snart ud over domkapitler og præbender, som udviklingen jo også i høj grad gjorde overflødige. Det fik en af tidens digtere til at skrive:

»Det, som til alterbord og bibel fordum lå,
til sadel og pistol, til rytterhest må gå«.

Et andet næsten tyvagtigt påfund forekom som et afsnit i selve gejstlighedens privilegier. Det var en bestemmelse om, at præsterne skulle købe deres præstegårdes bygninger — hvad sikkert ingen præst fandt var et privilegium!

Til gengæld skulle en præsts efterfølger betale arvingerne bygningerne og det, der var bekostet på deres forbedringer. De måtte dog ikke vurderes til over 500 sdl. Der står ikke noget om, hvem præsterne i første omgang skulle købe af! Man skulle tro, det var af sognepræsteembedet. Men det blev ikke tilfældet. Næste år blev det gennem et kgl. brev åbenbaret, at pengene havde kongen bestemt skulle gå til Børnehuset (den københavnske fattig- og arbejdsanstalt). Både Kristian IV og Frederik III havde lånt penge af huset under krigene, så Frederik II nu skyldte det ca. 50.000 rdl. Nu ville kongen altså betale denne gæld — med præsternes penge! Der menes, det var ærkebiskop

Svane og hans famulus, der havde fundet på dette mærkelige privilegium, der blev begyndelsen til den indløsningssum, som i lang tid fulgte præsteembederne.

Det gik næppe så glat med at få befalingen efterlevet. 19. januar 1664 kom en ny forordning, der nedsatte vurderingssummen fra 500 sdl. til 100 rdl. og bestemte, at præster med velbyggede præstegårde skulle hjælpe præster, der boede i ringe bygninger. De præster, for hvem det faldt for tungt at betale straks, måtte udgive obligationer på beløbet og betale 6 rdl. i årlig rente, som ufejlbarlig skulle være betalt inden hver 11. juni til de fattiges direktører.

I *Malt herred* var forholdene imidlertid så fortvivlede for præsterne, at dette »nådige privilegium« må være kommet dem slemt på tværs. Sognene var under Carl Gustavkrigene udplyndrede, talrige gårde afbrændte og øde, og folkene næsten uddøde under frygtelige lidelser, påført af fjender, »venner« og den forfærdelige pest, der fulgte med polakkerne herind. Claus Sehested til Estrup skrev 1682, at ej alene Malt sogn da blev »ganske øde, men fast det hele herred næsten ruineret, hvorudaf endnu en stor del er øde«.

Fra *Malt* fortæller den daværende sognepræst, hr. *Jakob Simonsen Sejrup*, følgende om, hvordan det gik til: »Eftersom mig ikke aleneste i denne forgangne besværlige tid er bleven fratagen al min formue, men mig slet intet er blevet efterladt, mens præstegården desværre og er bleven en del afbrændt og det andet bortført til den store polske lejr, som et halvt år og noget derover stod på Skudstrup mark og her i sognet, dertilmed endogså ere alle mine sognefolk uden få mennesker slet uddøde, og stederne mestendel afbrændte, så mig ingen levnedsmiddel i ringeste måde er bleven mig efterladt«. Han fik bevilget 1 rdl. af hver kirke i Aars

og Vendelbo stifter til at genrejse sin præstegårds bygninger for.

Om *Vejen sogn* siger præsten, hr. *Gregers Gjødstrup*, 1664: »Omendskønt disse ringe sogne beliggende hos den store generelle polske lejr bleve med folk og andet ganske øde og endnu udi ynkelige måder forefindes, så jeg fattige mand kan ikke nyde den ottende del at ligne mod de forrige tider«.

Både han og hr. *Kresten i Bækbølling* samt hr. *Jakob i Maltbæk* var under krigen fordrevet fra hus og hjem og var flygtede til *Ribe*, hvortil elendige flygtninge fra vid omkreds strømmede til, stuvedes sammen i kirkernes omgange og i gaderne og døde i tusindvis.

Præsten i *Brørup*, hr. *Christen Laugesen Jerne*, døde under flugt og elendighed i Gørklint 1659. Efterfølgeren *Johan Jakobsen Distelberg* tilkendegav, »hvorledes hans præstegård er liggende på den alfare vej [i Præstkær], hvor krigsfolkene i den forleden fejdetid havde deres ganske fart ind og ud af landet, og derover gården meget ilde spoleret, såvelsom både kvæg og andet, som han skulle have at leve af, så og hans sogne ganske ruinerede, samt sognefolkene mestendelen deraf bortdøde«, hvorfor han fik tilladelse til at gå tiggergang hos de gejstlige i Ålborg og Viborg stifter, der ikke var blevet så grusomt udplyndrede.

I *Føvling og Holsted* var der ifølge tingbogen over 900 døde, så højst 100 har overlevet.

På baggrund af dette er det interessant at se, hvordan herredets præster er kommet om ved »købet« af bygningerne. De har selvsagt ikke kunnet betale kontant, men har benyttet sig af bestemmelsen om at kunne udstede obligationer. Imidlertid formåede de heller ikke at betale de 6 rdl. årlige rentepenge. Gennem 18 år betalte de ikke, så hver nu skyldte 108 rdl. rentepenge. Da tillod kongen Børnehusets direktører,

der klagede over mangel, at de måtte tage dom over præster, der ikke havde betalt. 17. juli 1682 stævnede Mathias Pedersen, borger i Kolding, på Børnehusets vegne Malt herreds præster for retten for at få dem dømt til at betale deres gæld.

Så mødte først *hr. Laurids Pedersen**) til *Malt-Folding* og forklarede, at han først havde tiltrådt sognene søndag efter påske 1681 og hidtil »ingen rugsæd havde bekommet eller andet korn«, uden hvad han havde købt for rede penge, og han havde intet nydt, »hvor ringe det og være kan«, uden betaling, og han skulle nu betale »efter registrerings formelding over præstegården (d.v.s. købesummen, indløsningssummen), uanset der findes adskillig brøstfældighed, som både skulle og kunne repareres, regner derfor underdanigst, [at det] af de velædle doctores i god consideration optages i henseende til adskillig afgift, som mig kunne pålignes efter begge mine formænd, sal. hr. Jakob Seerup, som afstod sit kald til sal. Peder Nielsen Leierskou,**) som af den ulykkelige tilfald formedelst drab blev svoret fra sin fred, og hvis som fandtes i boet efter sal. Peder Nielsens aftrædelse blev en del anvendt på processen, en del udlagt efter registrerings videre indhold, så at dersom jeg fattig mand herefter enten til Kongelig Mayestæt, som snart ske kan, nådigste påbudne udgifter svare skulle, eller og jeg til mig og min hustrus og børns nødtørftig ophold erlange kunde, frygter jeg, at for begge sognes ringheds skyld, bestående begge af 15 decimanter [tiendeydere], ikke dertil fuldkommelig kan svares«.

Dommen kom så for hans vedkommende til at lyde

---

*) Laurids Pedersen Ribe, tidligere skibspræst, død 1688.

**) Hr. Peder blev afsat 1680, fordi han ved vådeskud 24. maj 1680 havde dræbt Mette Jensdatter.

på, at da hr. Leierskou intet havde efterladt sig, skulle hr. Laurids kun betale renter for den tid, han havde været ansat. Børnehuset mistede altså renterne for de første 12-13 år.

Den næste der kom i retten var hr. *Bent Olufsen Grøn**) til *Føvling* og *Holsted*. Han svarede, at da han 1668 blev kaldet, fandtes kun en ringe bygning, et gammelt forfaldent salshus både på tømmer og tag, uden vinduer, døre, skillerum o. a., så ingen kunne opholde sig i huset uden stor udgift og bekostning, og der fandtes hverken »stik eller stage« af de andre huse, en del deraf var brændt ved torden og lynild, og en del nedbrudt og ødelagt af brandenborgerne (allierede, se foran). Der fandtes ikke den allerringeste sæd til præstegården, men den ganske mark lå udi lyng og var fordærvet. »Siden jeg kom til stedet, da haver jeg forbedret gården med to nye huse og salshuset tilbørligen repareret og bragt sæden på fode«. Rigtigheden heraf lod han stadfæste af 12 mænd fra hans menigheder.

Dommen udsagde da, at det var bevist, at hans præstegård, Bækbølling præstegård, var afbrændt af lyn, da han tiltrådte embedet, undtagen salshuset, som var ganske brøstfældigt, og jorden lå i hede og grøn jord, eftersom den forrige præst siden ildebranden ikke havde beboet præstegården eller formået at opbygge den. Derfor dømtes hr. Bent Grøn kun til at betale renter af beløbet for det forfaldne salshus. — Alligevel fandt han sig uretfærdigt behandlet. I 1690 skrev han: »Af Bækbølling præstegård gives årlig rentepenge efter loven, endog jeg selv i min armod har opbygget gården, . . . dens køb og værdi ved jeg ikke

*) Grøn blev kaldet hertil 1. juli 1668, nedlagde embedet 1695 og døde 1707, en svigersøn fik embedet.

af, efterdi den var øde, da jeg anno 1668 kom her til kaldet, thi enhver kan vel tænke, hvorledes præstegården kunne være, da der ikke udi 7 eller 8 år har været folk på stedet, før jeg kom til«.

Hr. *Morten Pedersen Lime**) kaldes i tingbogen »Evanglii tjener til *Lindknud* kirke«, skønt han også betjente *Brørup*. Han havde kun indtægterne af Lindknud sogn, da hans formand beholdt, hvad Brørup afkastede. Han berettede, at da han 1677 overtog præstegården i Præstkær, var den helt brøstfældig, så han måtte bygge to huse af ny og reparere en del på salshuset. Det ville han bevise med tingsvidner, »om fornøden gøres«. Den gamle præst havde endnu en del kvitteringer, men han var ikke mødt med dem. Endelig klagede hr. Lime over, at han kun havde et ringe og lille annekssogn at opholde sig og sine med.

Hr. *Anders Stefensen (Brandt)* til *Vejen og Læborg***) fremlagde to dokumenter, nemlig et udtog af Malt herreds tingbog 20. juni 1663 og et bevis på Vejen præstegårds brøstfældighed 29. oktober 1676, og han »beklagede sig over sit kalds store ringhed. . . . Hans hovedsogn består ikkun udaf 8 bøndergårde samt Skodborghus og en mølle. Annekssognet, som er langt ringere, befindes en hel by ganske øde, foruden adskillige øde gårde der i sognet, Hundsbek, en herregård, ganske øde, så kaldet besværligen kan føde og underholde en præst med hustru og børn, hvorfor sal. højloflig ihukommelse kong Kristian af nåde årligen haver bevilget præsten at må annamme på Riberhus 2 Riber ørte rug, formoder derfor, dommeren som en retfærdig mand lader mig nyde efter cessions brev en

*) Se fra Ribe Amt 1968, 133.

**) Søn af borgmester Stefan Nielsen, Varde, kaldet 3/8 1676, død 1699. Ivrig alkymist.

retfærdig dom, at jeg formedelst præstegårdens brøstfældighed og kaldets ringhed måtte nyde nogen hjælp efter cessions brevs videre formelding«.

Hr. Anders fik dog ikke sine forventninger opfyldt. Både han og hr. Morten Lime blev dømt til at betale alle renter.

Af Vejen præstegård blev hele købesummen indbetalt til Børnehuset 1721 af hr. Anders' efterfølgers, Jakob Bendtsens dødsbo.

De Malt herreds præster har haft grund til i endnu højere grad end de fleste andre præster af føle det uretfærdige i den særbeskatning, som købet af præstegårdsbygningerne var. *H. K. Kristensen.*

Kilder: Malt herreds tingbog 1682, 17/6. P. Severinsen: Folkekirkens Ejendoms-Historie. O. Nielsen: Malt Herred. Vibergs præstehist. Aksel Lassen: 1659, da landet blev øde.

EN LIREMANDS ENDELIGT

Torsdag den 19. oktober 1682 fik *Bobøl* i *Føvling sogn* besøg af en liremand med familie.

Han havde en lire med sig, et musikinstrument, der nu er gået af brug og erstattet af lirekassen.

Liren, »bondeliren«, som den sluttelig blev kaldt, var i gammel tid et meget udbredt strygeinstrument. Ligesom violinen havde den et resonanslegeme med to lydhuller, over legemet var der spændt strenge. På en eller to af disse spilledes melodien. Man greb ikke på dem med fingrene som på violinen; i stedet for trykkede man på tangenter, der så forkortede strengene. Andre strenge lå frit og gav uforandret samme tone. Man brugte heller ikke violinbue; man strøg på strengene med et harpikset hjul, der stod i forbindelse med et håndsving, som man drejede rundt med højre hånd,

medens venstre hånd behandlede tangenterne. I det 13. århundrede var liren meget udbredt og smykkedes med malerier, ja med guld og ædle stene. Men på den tid, nærværende skildring drejer sig om, var den sunken ned til at blive et instrument for tiggere, omstrejfere og zigeunere under deres vandren omkring for at kalde på godgørenheden.

I de første åringer af 1800-tallet var der vist ikke flere lirer i brug end dem, visse natmænd eller rakkere bar sammen med deres glarkiste. Nu opfandt man nemlig lirekassen, og den fortrængte fuldstændig liren, endogså så grundigt, at end ikke den ellers næsten alvidende H. F. Feilberg har vidst besked, idet han i sin Jyske ordbog fra 1890-erne nok kender ordet lire, men ikke genstanden. Han troede, det gjaldt lirekassen. Og nu høres ordet uhyre sjældent, næsten kun i børneremsen: »Jen, tow - køs æ sow, træj - fier - spel o lier . . .«

Det var for at forlyste de Bobølfolk og derved tjene en skilling, liremanden optrådte. Han navngav sig som *Anders Andersen*. Han havde tidligere været korporal under major Frederik Sehested til Krogsgård og Skodborghus. Inde hos Terkel Jensen, der var fæster af en halvgård, som tilhørte rådmand Hans Vandel i Ribe, bad han om husly for natten. Terkel var ikke hjemme, men hans kone gav tilladelsen, og liremanden lod da sin kone, sit barn og »deres ringe tøj« blive der, hvorefter han gik omkring i byen med liren for at fortjene noget »til underholdning«.

Han kom også ind til *Søren Jacobsen*, der boede i et lille hus, som ejedes af Jørgen Skeel Due til Sønderskov. Søren Jacobsen drev vist krohold. I alt fald solgte han brændevin.

Her sad en rytter, der ellers havde »sit tilhold og værelse« hos Maren Mikkelskone. Rytteren, *Holgier*

Lauridsen, havde allerede drukket en del brændevin, da liremanden trådte ind. Rytteren bad ham nu spille for sig, og »så legte [spillede] han for hannem«. Derfor gav han ham en skilling lybsk. Så fandt rytteren på, at han ville hjem gennem byen med musik, så manden skulle »lege ham hjem til hans logement«, hvad han også gjorde, derfor fik han 4 skilling danske. Imidlertid havde rytteren købt et pindkrus brændevin (2 pægle), som han tog med sig hjem.

Liremanden var blevet bange for rytteren og havde bedt Søren Jacobsen følge med, og det havde han gjort. De sad da inde hos rytteren og drak brændevinen, men snart søgte rytteren at komme i klammeri med Anders Andersen, så Søren Jacobsen sagde til spillemanden, at han hellere måtte gå. Han skyndte sig da bort. Rytteren truede og undsagde ham, bandt sin kårde om sig og løb efter ham. Han fandt ham inde hos Søren Jacobsen. Rytteren ville nu have liren fra ham og forlangte hans pas, som han så fik at se. Da Kromanden sagde, der skulle ikke ske liremanden overlast dér i huset, løb rytteren ud, idet han stadig truede og undsagde spillemanden.

Det var aften, og noget efter ville Anders Andersen gå over til Terkels, til sin kone og sit barn. Rytteren opdagede ham og for efter ham med dragen kårde rundt om »en vandflod« (vandpyt). Liremanden løb med hatten i hånden og bad for Guds skyld om at være i fred. Til sidst jog rytteren ham ind ad Terkels dør, som liremanden smækkede i og holdt imod indefra, så rytteren ikke kunne støde den op. Han greb da sin pistol og skød gennem døren.

Liremanden udstødte et stort skrig, fik døren op, men faldt så ned på jorden uden for døren. Han var død. Morderen flygtede.

Der blev nu taget syn over den døde. En af sande-

mændene i Malt herred, Hans Nielsen i Egeris, samt tre Askovmænd besigtigede liget i Terkel Jensens gård. Manden var skudt over venstre bryst, hvor der var så stort et hul, at man kunne sætte en finger deri, og ved hullet på stuedøren var der sveden af ild og sværtet af krudt.

Der udstedtes stævning mod rytteren. Den forkyndtes for hans værtinde. Selv var han åbenbart over alle bjerge.

H. K. Kristensen.

(Malt hds. tb. 1682 21/10).

BYENS PÆL PÅ TORVET

Den på flere områder højt fortjente Vardeoverlærer Jens Olsen offentliggjorde i sin tid nogle årgange af Varde bys regnskaber fra 1600-tallet. Det var navnlig for derved at belyse byens tilstand under dette århundredes ødelæggende krige.

Af regnskaberne fremgår det, at 1. september 1658 havde byen en udgift på »en pæl, der stod på torvet, hvortil medgik 3 pund stangjern til maner og ringe«. Jens Olsen tilføjer: »Hvad denne brugtes til nævnes ikke.«

Det er dog ikke vanskeligt at forklare. I flere af vore gamle købstæder stod nemlig helt fra middelalderen en skampæl, »byens kag«, på torvet. Varde har altså også haft sin. Og kagen var i simpleste form en solid pæl med de nødvendige jernbånd og lænker.

Det var et straffeinstrument. Man brugte den, når delinkventer skulle hudstryges. Han eller hun blev da lænket fast til pælen under piskningen. Hugo Matthiessen giver følgende malende skildring af dette instrument:

»Midt paa Stadens Torv, hvor Bytinget holdtes un-

der aaben Himmel eller et primitivt »Tingskjul« tæt ved Raadhuset, og hvor den nærliggende Kirke bredte sin Fred over de Handlendes Bænke og Boder, knejsede paa Hædersplads en fra gammel Tid en skummel Støtte, hævet et stykke over Stenbroen paa en anselig Underbygning. Skafotagtig og imponerende rejste den sig frit og synlig fra alle sider, som gjaldt det om, at alle og enhver, der færdedes her i Hjertet af Byen, kunde faa Øje paa den og alvorligt lægge sig paa Sinde dette mørke Symbol paa Øvrighedens revsende Magt«.

Mens det ser ud til, at Varde, der jo kun var en mindre købstad, stadig har betjent sig af en beskeden skampæl, der dog foroven godt kan have haft en eller anden afsluttende figur som den bekendte udskårne »kagmand« i Tønder, som nu findes på Tønder museum, udviklede kagen sig flere steder til en bygningsagtig fremtoning, hvor straffen rigtig kunne publiceres og virke alvorligt afskrækkende på de sammenstimlede tilskuere. I flere købstæder kunne pælen have en »disk«, hvorfra synderen måtte »springe af kagen«.

Ribe havde ligeledes sin kag på torvet, og at den var anderledes flot end Vardes, kan man slutte af, at da den 1594 blev gjort istand, brugtes dertil 7 egefjæle og en betydelig arbejdsløn. I Kolding var det en 9 alen høj pæl med en 3½ alen lang egeblok som »postyr«. Den har antagelig stået på et muret fundament, da der 1582 ofredes 400 mursten på den. Ringkøbings kag var som Vardes en simpel træpæl. Den er nu i Nationalmuseets varetægt.

Tyve og bedragere, skøger og ruffersker straffedes her. Hertil sømmedes tyvenes afskårne ører, menederes afhuggede fingre, hertil bandtes skøgers afklippede hår og her anbragtes falske pottemål og bageres undervægtige brød. I lange tider var kagstrygning det vigtigste middel i kampen mod usædeligheden, og fra

1617 skulle kvinder, der 3 gange havde født børn uden for ægteskab uden al nåde straffes »til kagen«. Men da kagstraffen medførte æreløshed, så var de dermed også udstødt af godtfolks selskab, og derfor måtte de jævnlig for overhovedet at kunne leve »rekruttere prostitutionens stående hær«.

Kagstrygning afskaffedes ved lov 1866. Da havde Varde kag længe været forsvundet fra torvet.

Under svenskekrigene sank moralen, så det var ikke overraskende, at byen da satte skampælen i brugbar stand. Det var ikke blot »Varde galge«, der var velbekendt. Alle borgere vidste også god besked om »pælen på torvet«.

H. K. Kristensen.

(J. Olsen i Jy. Sml., 2. rk. IV 477. Hugo Mathiessen: De kagstrøgne 48—64).

EN ØLGODKAPELLAN

På en stol i Ølgod kirke kan man læse:

FRA 1670
Erasmus
Claudij Sagerus
Coldingensis
Til 1674 10 ap.
SI W

Man plejer at regne med, at sådanne indskrifter minder om degnene, som her under de lange prædikener havde forkortet tiden med en art husflid. Imidlertid kender man Ølgod degn på den tid, og han hed ikke Sagerus, men Mads Olufsen. Allerede 23. juni 1652 aflagde han eden som degn i Ølgod. 1682 havde han endnu sin kone, er her ved matrikuleringen 1683

og dør antagelig 1685, da en ny degn tiltræder. Han synes ikke at have haft nogen vikar eller medhjælper.

Hr. Sager må da have været kapellan hos præsten i de fire år, indskriften taler om. Det er også i høj grad sandsynligt. Sognepræsten Peder Jensen eller Peder Hansen Ølgod, også kaldet Riber, blev vist præst her 1641, var det i alt fald 1646. Det opgives, at hans søn og efterfølger havde været kapellan hos ham. Men hr. Sager har nok været det forinden.

Navnet Coldingensis lader os forstå, at manden enten er født i Kolding, har gået i denne bys skole — måske begge dele, eller på anden måde har været knyttet til byen. Han kom da også atter til at bo der, idet han 1686 blev residerende kapellan i Kolding og sognepræst i Almind, i hvilken stilling han døde ca. 1698. I Giessings »Jubel-Lærere« kaldes han fejlagtig Bager. Han var gift to gange, første gang med Maria Møller og 2. gang, 25. august 1687, med en præstedatter fra Kolding, Karen Anchersdatter. Hun var søster til biskop Ancher Anchersen i Ribe. Sager havde tre sønner og en datter.

I Kolding og på Koldingegnen levede senere flere med navnet Sager. De er dog ikke efterkommere af den Ølgodkapellan. De fleste af dem stammer ned fra en indvandret tysker, Peter Sager, som 1757 blev kobbersmelter ved den rige godsejer Gerhard de Lichtenbergs gevær- og kobbervarefabrik i Haraldskjær, som Peter Sager forøvrigt senere købte. En anden indvandret tysker, Johann Carl Sager, var i 1770-erne og 80-erne amts- og stadskirug i Kolding, også han efterlod sig en efterslægt.

Om den Ølgodkapellan ligeledes skulle tilhøre en fra Tyskland indvandret slægt, eller at alle tre Sagerslægter måske oprindelig har tilhørt een slægt, kan foreløbig ikke oplyses. *H. K. Kristensen.*

DA HULKÆR MØLLER SKULLE GIFTES

De to gamle Grisbækgårde i Vejrup sogn var i 1600-tallet et par gode gårde på 6-7 tdr. hartkorn. Nørre Grisbæk var tillige en selvejergård. På Sønder Grisbæk boede i 1680'erne Chr. Hansen. Han havde datteren Margrethe, som 2. juledag 1682 blev trolovet med Ib Thomsen, møller i Hulkær mølle i Brørup sogn. Ved den lejlighed lovede Chr. Hansen i vidners overværelse, at Margrethe skulle i medgift få 4 stude, 2 køer, 2 plage og en god seng eller 15 daler »og anden forsvarlig udflytning«. Derefter er parret flyttet sammen, som det dengang jævnlig skete efter trolovelsen.

Mølleren var enkemand, ikke ung og sad nok ikke videre godt ved det. 1686 var besætningen kun en fole og en ko, og møllen havde »ikkun temmelig søgning«.

Den vordende svigerfader kom da efterhånden til at se mindre gavmildt til sin tilkommende svigersøn. Han syntes ikke mere, han var et passende parti.

Den 18. marts 1683 tog Ib Thomsen til Sønder Grisbæk for at få bryllupsdagen bestemt. Han »spurgte sin kærestes fader, Chr. Hansen og hans hustru, når de syntes, han med deres datter, som han efter Guds befaling er trolovet til, ville beramme, at de med allerførste kunne få deres bryllup, hvilket han gerne ønskede, formedelst at se sig, sine børn og sit hus tilgode.«

»Din gamle nar!« svarede Chr. Hansen, »du har givet dine børn mere, end du har!« Og han gav ham endnu flere ukvemsord. Ib Thomsen bad ham da om at få nogle penge, han havde lånt svigermoderen, men svaret blev: »Er nu alle pengene opdrukne? Hvor hører vi nu en fattig bejler og en rig fange!« Derpå truede han ad Ib.

Mølleren lod da sagen gå for retten. Den 14. juli

aflagde han på tinget vidne om, hvordan sagen var forløbet, og Margrethe Christensdatter stadfæstede ved ed og oprakt finger, at det var med forældrenes vilje og minde, hun drog med sin trolovede fæstemand til Hulkær.

Skønt det ikke ses i tingbogen, har parret vel derefter holdt bryllup, og vi må håbe, de også har fået medgiften.

H. K. Kristensen.

(Malt hds. tb. 1683 14/7).

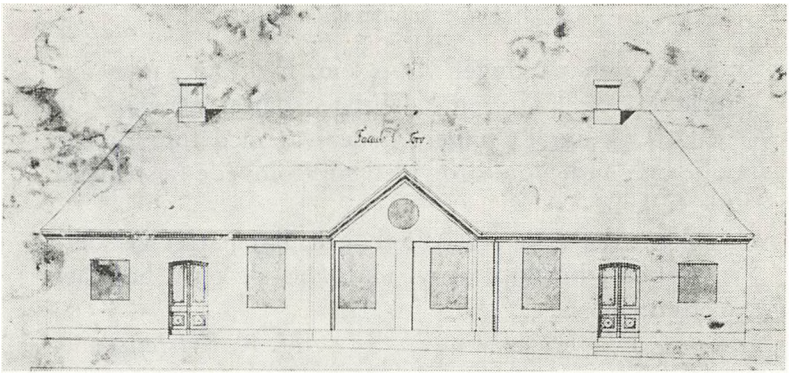

Vardes gamle rådhus

Ved en uagtsomhed fra redaktørens side blev der i forrige årbog s. 129 bragt et forkert billede af det forslag, hvorefter Vardes rådhus opførtes 1785. Ovenstående bringes det rigtige. Det viser altså rådhusets facade, som den kom til at se ud gennem mange år. Jævnfør fru Kirsten Agerbæks artikel s. 125–33 og Lindberg Nielsen: Varde Bys Historie 196ff. Billedet er venligst overladt os af landsarkivar Lindberg Nielsen, Odense.

Mindeord

Hans Lund

(10. december 1890—17. april 1969)

Et dygtigt og frodigt menneskeliv afsluttedes, da fhv. højskoleforstander Hans Lund afgik ved døden den 17. april. Han hørte ikke blot til de førende blandt dette århundredes højskolefolk, men var sikkert den af dem alle, der stærkest repræsenterede idealet »den historisk-poetiske højskole« under nutidens vilkår.

Født i Varde, men i et udpræget bondehjem, fik Hans Lund fra første færd kendskab til og respekt for bondestandens liv og vilkår, hvad der på mangfoldig måde spores i hans senere indsats. Han fik også tidlig berøring med de grundtvigske kredse på stedet. Gennem sine studier i København, der afsluttedes 1916 med skoleembedseksamen med historie som hovedfag, fik han den solide faglige udrustning til sin kommende livsgerning i højskolens tjeneste. I årene 1917-26 virkede han som lærer ved Askov Højskole i et lykkeligt fællesskab med 3 andre fremragende lærere: J. Th. Arnfred, C. P. O. Christiansen og Jens Rosenkjær. Dette firkløver grundlagde tidsskriftet »Dansk Udsyn«, i hvis redaktion Hans Lund fortsatte til 1940. Sin største indsats øvede han imidlertid i årene 1926-52 som forstander for Rødding Højskole, der under hans ledelse oplevede en rig blomstringstid.

I sin åbningstale på Rødding Højskole den 7. november 1926 (trykt i bogen »Historiker i Højskolens Tjeneste«) formede Hans Lund sin opfattelse af historiens betydning i følgende ord: »Men over alt det, vi håber at komme i Tjeneste hos gennem denne Skole, hvælver sig eet Ønske: at vi må få Lykke til at skabe

en historisk Skole ... Vi vil mindre prøve at give Tingenes Tolkning end Tingenes Tale ... Det, vi tror paa, er de historiske Begivenheders egen indre Kraft — til at kaste Lys over Menneskeliv, klare Kræfterne mod hinanden, føde ny Styrke, kalde på det beslægtede og rejse det til Liv, aabne de vide Udsigter og lade os føle den dybe Sammenhæng bag Overfladebegivenhedernes Blændværk«. Det var med et sådant grundsyn, Hans Lund blev den fremragende *fortæller*, vel højskolens største fortæller i hans tid. Han skulle ses på en talerstol og høres fra en talerstol. Man regner med, at han foruden de mange foredrag på skolen har holdt henved 4.000 foredrag landet over. Men også med pennen virkede denne myreflittige mand stærkt, lige til hans sidste leveår. Bibliografien i »Historiker i Højskolens Tjeneste« omfatter 355 numre, hvoraf dog flertallet er artikler og mindre afhandlinger. Følgende større værker bør nævnes:

Tyskland 1866—1914 (i Engelstoft og Nørgaard: Verdenshistorien fra 1866 til vore Dage (1922).
Udgave af Sofus Høgsbros Brevveksling og Dagbøger I-II (1923-24).
Under Forbundet mellem Konge og Adel 1533-88 (i: Det danske Folks Historie IV), (1928).
Den nationale og politiske Udvikling 1864—1920 (i: Sønderjyllands Historie V), (1933).
Den historiske Grænse (i: Statsradiofoniens grundbog »Grænsen«), (1955).
Historiker i Højskolens Tjeneste (1960).
Seks engelske Politikere (1961).
Askov Højskole 1865—1915 (1965).

Hovedemnerne for Hans Lunds bøger, afhandlinger og foredrag har i øvrigt været: Den danske højskole — Sønderjylland (herunder henved 100 biografier af sønderjyske personligheder, i Dansk biografisk Leksikon) — den danske bondestand. Hvad det sidstnævnte

emne angår, er det bemærkelsesværdigt at følge, at Lund i et foredrag om »Bondesamfundet i Krise« (1936) endnu ser ret optimistisk på landbrugets fremtidsmuligheder, men i et foredrag fra 1959 ser mere mørkt på mulighederne, påvirkede som disse er af den mellemliggende tids stærke »afvandring« fra landbruget. Selv bekendte han sig vel til det sidste til de store menneskelige værdier i bondens arbejde, således som han særlig havde erfaret dem som ejer af Tanderupgård de sidste 17 år af sit liv.

I et vægtigt foredrag, »Historisk Sans«, ved Dansk historisk Fællesforenings årsmøde 1954 har Hans Lund ikke blot gjort rede for sit syn på historiens betydning (således i et citat fra den engelske historiker Trevelyan: »Historiens kunst bliver altid kunsten at fortælle. Det er dens klippegrund«), men også sagt rammende ord om værdien af det solide fundament, der gives gennem det lokalhistoriske arbejde. Med al beundring for det arbejde, der udføres af de historiske samfund (og som han selv har deltaget i, bl. a. gennem et par afhandlinger i »Fra Ribe Amt« 1946 og 1947) kan han ikke tilbageholde den kritik, at »der i de årbøger, som er foreningernes vigtigste forbindelse med medlemmerne, er for meget ubearbejdet materiale og for lidt fortalt stof til, at det kan afvinde større kredse interesse — at man ofrer fremdragningen af nye ting og undersøgelser mere kraft end fremstillingen«. Det er fortælleren Hans Lund, der endnu en gang kommer til orde. — I øvrigt er det en kendt sag, at hans egen historiefortælling, hvor fængslende den end er, altid er underbygget med solidt forskerarbejde!

Ved mindefesten i Rødding efter Hans Lunds begravelse blev der smukt og træffende sagt af hans efterfølger som højskoleforstander i Rødding, kirkeminister Fog Pedersen: »Han døde med seletøjet på«.

Et stort arbejde var han i gang med: en fremstilling af partiet Venstres historie fra 1870 til nutiden. Nu blev det desværre ved forarbejderne.

S. M.

H. Øllgaard

Historisk Samfunds tidligere revisor, museumsinspektør, fhv. lærer Holger Øllgaard, Ølgod, afgik 15. januar 1969 ved døden.

Øllgaard er landmandssøn fra Strellev, født 24. juli 1888. Allerede som 15-årig kom han på Staby for at uddanne sig til vinterlærer, og 1910 tog han lærereksamen fra Gedved. Han var gift med Marie Dorthea Jæger, der døde 1957. I fyrretyve år virkede han som en dygtig og afholdt lærer i Hejbøl skole, og her begyndte han at samle museumsgenstande, i første omgang kun tænkt til en skolesamling, men samlingerne voksede og voksede, så de efterhånden udgjorde et helt egnsmuseum.

I sognet var der en levende interesse for museumssagen, ikke mindst takket være Øllgaard. Da han ved afskeden som lærer 1953 flyttede til Ølgod by, gav museumsinteressen sig udslag i, at en museumsforening dannedes, og der købtes et hus i Ølgod, som indrettedes til museum. Pengene skaffedes, dels ved en sogneindsamling og dels ved et kommunalt tilskud. Utrættelig virkede Øllgaard her som leder. Men ikke nok med det. Han var tillige forlængst blevet knyttet til Varde museum som inspektør, og her virkede han ligeledes med stor dygtighed. Han nåede da også at få begge museer statsanerkendt, og det var velfortjent, da han 1962 tildeltes fortjenstmedaljen i sølv.

Historisk Samfund vil ikke blot mindes ham som dets revisor og gode støtte, men også med tak tænke

på de afhandlinger, han har skrevet her til årbogen, nemlig: Oldtidslevninger i Ølgod sogn, 1936, Skafttapøksen som kile, 1943, Mosefund af spyd og økse, 1950, Årer og både, 1952, Om stampe- og benmøller, 1953. Ligeledes må det nævnes, at han foretog en række arkæologiske undersøgelser både for Varde og Ølgod museum. Han ledede også Ølgod byhistoriske arkiv.

Hans flid og udholdenhed — lige til han kom på sygehuset — var imponerende. Hans beskedenhed ligeledes. Da Ølgod sogneråd ville lade Lyngbo male et portræt af ham, afslog han det, nej, pengene kunne de jo give til hans kære museum. Og den løn i penge, han fik som museumsleder både i Ølgod og Varde, var såre ringe, men den rigdom i sindet, omgangen med gamle ting kan give, fik han i rigt mål. Han var præget af en dyb fortrolighed med den gamle almuekultur, og af det han havde nået gennem selvstudium og gennem sine rejser til andre museer — han havde besøgt alle Danmarks museer på egen regning — og ved omgang med museumsfolk. Når hertil føjes, at hans væsen ligefrem udstrålede hygge og lune, at han var trofast og vennesæl, hvad nedskriveren af disse linjer dybt har følt, vil det forstås, at ikke blot museerne og lokalhistorien, men hele egnen føler hans død som et smerteligt tab.

Han har som grundlægger af Ølgod museum og ved sit øvrige virke i Varde og i sin skole sat sig et skønt og varigt minde.

H. K. K.

Clara Haahr Christiansen

Det var store forventninger om en rig fremtid som amatørarkæolog og historisk-arkæologisk forfatter, der bristede ved fru Clara Haahr Christiansens død.

Hun blev født i Esbjerg 30. september 1919 som dat-

ter af fiskeskipper Martin J. Skelmose og hustru Clara Jespersen. Hun tog realeksamen og handelsskoleeksamen og blev 1939 gift med bogtrykker Chr. Haahr Christiansen, Varde.

Fruen var blevet medlem af den arkæologiske studiekreds ved Esbjerg museum og blev valgt ind i dette museums bestyrelse og senere i bestyrelsen for Varde museum, hvor hun tillige blev tilknyttet som arkæologisk medarbejder, godkendt af Nationalmuseet, og herefter overtog hun ledelsen af Varde museums udgravninger. Men kort efter ramtes hun af den strenge og langvarige sygdom, som medførte hendes død den 23. maj 1969.

Sammen med sin broder, malermester Kaj Skelmose, Esbjerg, foretog fruen omfattende undersøgelser af Gudenåkulturens bopladser ved Varde å og dens tilløb, hvorved 80 pladser lokaliseredes. Søskendeparret skrev herom en afhandling i Kuml 1961. Samarbejdet fortsattes ved en undersøgelse af et middelalderligt anlæg i Kvong sogn, og herom skrev de afhandlingen om Knuris vandmølle i vor årbog 1965. Blandt de øvrige udgravninger, fru Haahr Christiansen ledede eller deltog i, må nævnes undersøgelsen af en hustomt fra ældre romersk jernalder i Kjelst og en storstensgrav med tilsluttende yngre grave i Mejls. Sidstnævnte gravning afsluttedes med hjælp fra Nationalmuseet. Anlægget er nu genopstillet ved Varde museum som »Danmarks mindste jættestue«. Arbejdet med opstillingen blev et af de sidste, fruen udførte i arkæologiens tjeneste. For øvrigt har hun også været med til at fremstille en filmreportage om Gudenåkulturen.

Ikke blot vestjysk museumsvæsen og dansk arkæologi, men alle med interesse for vor egns fortid vil føle savnet ved fru Haahr Christiansens bortgang.

H. K. K.

Lokalhistorisk litteratur

H. K. Kristensen: Hovedgården Estrup i Malt herred. Dette værk på 167 sider har undertitlen: Med bidrag til bøndergodsets historie og er udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt 1968. At bogen er blevet en særdeles lødig beskrivelse af en af vore gamle herregårde skyldes et heldigt samarbejde mellem nuværende godsejer på Estrup, Chr. J. Petersen, der gennem genrejsning af den forsømte gård peitetsfuldt har samlet og værnet om alt fra det gamle gods og været den drivende kraft for at få dets historie skrevet, og Historisk Samfunds redaktør, H. K. Kristensen, Varde, hvis mangfoldige historiske arbejder og indgående kendskab til arkivstudier i højeste grad er kommet denne bog til gode.

En utrolig mængde stof er indsamlet, samarbejdet og skrevet på en tiltalende og livlig måde. Foruden den egentlige opgave at berette om godsets og ejernes historie er der meget vægtige skildringer af bøndergodset, hvilket er af betydning for egns- og slægtsforskere. Bemærkelsesværdigt er det, at Kristensen modbeviser den påstand, at hovarbejdet på Estrup bevirkede, at bønderne forsømte deres egne gårde. Også om 7-8 kirker, der en tid hørte under Estrup, er der meget interessant stof. Der fortælles om ejernes slægtshistorie og om deres jordhandel, om studehandel, smugleri, soldatertjeneste, stavnsbånd, hekseprocesser, spøgeri, sagn og anekdoter. Af gårdens historie skal her kun gøres opmærksom på, at den fra midten af 1500-tallet og ca. 100 år frem udviklede sig fra en almindelig bondegård i den daværende nu længst forsvundne landsby Estrup, til en hovedgård med betydeligt bøndergods, 1693: 223 tdr. htk. Dette skyldes især et par mænd af slægten Juel. Sidst i 1700-tallet sælges det meste af bøndergodset og gårdens jorder. I bygningshistorien må nævnes overførster Hans Bachman, der i årene mellem 1714 og 1724 opførte den nuværende smukke hovedbygning. Blandt ejerne har flere af slægten Lautrup fået et smukt eftermæle blandt godsets bønder. Bogens sidste afsnit er en grundig redegørelse for den 240 tdr. ld. store, smukke og velplejede Estrup skov.

Bogen om Estrup, der er velforsynet med fotografier, tegninger og registre, er et fint historisk arbejde med blivende værdi.

J. K.

Fhv. stadsskoleinspektør *Jens Heltoft* har udgivet *Gaarde og slægter* med uddrag af stamtavler. Det er hans og hustrus Elisabeth Bruuns slægtsgårde her skildres. Her behandles gården Heltoft i Ovtrup og forfatterens dertil knyttede slægt, som nedstammer fra en indvandret tysker, Johan Jochum Wassermann, f. 1729, og den mødrene slægt fra Starbæk mølle og Toftegården i Rærup. Fru Heltoft hører til den kendte og store slægt Bruun fra Orten og Gunderup i Årre, hvortil bl. a. hørte Leopold Bruun i Tjæreborg, fru Heltofts farfar, som Heltoft skildrede i forrige årbog. Fruens mødrene slægt stammer fra Fogedgården og fra en gård

i Skovbølling, begge Jelling. Hun hører til en af de østjyske Ravneslægter, som ligeledes har stor udbredelse. Her er stamfaderen herredsskriver og selvejer Henrik Rafn, Skærup Østergård, omk. 1540. Hans sønnesøn, ligeledes selvejer og herredsskriver, Peder Jensen Rafn nævner Heltoft ca. 1670. Det kan tilføjes, at han døde 1687, for der holdtes skifte efter ham 8. nov. 1687 (se Jy. Sml. 4. rk. IV, 338). Den smukke og nydeligt udstyrede bog har Heltoft udarbejdet i anledning af sit guldbryllup, men den har interesse for mange andre end guldbryllupsgæsterne.

Løvklitterne, et af Danmarks ejendommeligste og på sin vis smukkeste områder, er blevet videnskabeligt undersøgt af *Lars Feilberg*, både m.h.t. beskaffenhed og oprindelse. I *Bidrag til beskrivelse af Løvklitterne ved Kærgård* (Dansk dendrologisk årsskrift 1968) har Feilberg fremlagt sine resultater af de særdeles omhyggeligt udførte undersøgelser. Langs en nivelleret linie gennem krattet, vort lands vestligste, foretoges en række jordbundsundersøgelser, også prof. N. Kingo Jacobsen udførte en serie boringer. De viste udprægede flyvesandsdannelser, der dog enkelte steder nederst måtte tydes som marine eller måske diluviale lag. Flere steder mod øst konstateredes gytje, stammende fra en højere vandstand i Fiilsø. Søen »nåede sin maximale vandstand i begyndelsen af vor tidsregning,« skriver Feilberg. Dette stemmer smukt overens med en undersøgelse af bopladslag ved Hjulsager, jeg foretog for over 30 år siden, og som gav til resultat, at »det er sikkert, at søen tidligst kan have fået sin højeste vandstand i ældre jernalder« (Fra Ribe Amt 1939, 180). Først senere kan skoven da være vandret ud på disse områder. Sagnet siger, at krattet er rester af en tilføget egeskov. Allerede omk. 1900 udgravede C. S. Ropstorff en klit, hvis egepur viste sig at være de yderste grenender af et gammelt forvredent egetræ, men hvis stamme var begravet i sandet. Feilberg har fundet det samme. En eg var spiret fra læsiden af en gammel klit, hvor der tidligere havde vokset ege. En anden udgravet eg kunne anslås til 150-200 år. Desværre kunne selve egeskovens alder ikke fastslås, men af flere grunde finder Feilberg det sandsynligt, at krattet er ældre end den store sandflugt, der satte ind i 1500-tallet. Endelig hævder han, at egen burde anvendes som sanddæmper i stedet for de brandfarlige fyr, netop nu, da egnen erobres af de talrige feriegæster.

Udgivelsen af *Skast herreds tingbøger 1636—1640* er nu afsluttet med omfattende registre, udarbejdet af fruerne *Kirsten Prange* og *Aase Rosenberg Rasmussen* samt arkivar *Poul Rasmussen*. De er opdelt i ikke mindre end 5 registre. Det vigtigste er et hovedregister, d.v.s. alfabetisk ordnede navne på enestegårde, møller, landsbyer og administrative distrikter, herunder er ikke alene opført navnene på lokaliteter, men også på personer fra pågældende gård, mølle eller by, så her kan enhver hurtigt og let finde frem til, hvad tingbogsrækken har om hans gård eller by.

Fortid og Nutid har udsendt et dobbelthæfte af stor interesse for vore samfund. Formanden for Sammenslutningen af lokalhistoriske foreninger, landsarkivar *Peter Kr. Iversen* har skrevet

De lokalhistoriske foreningers arbejde i tal 1966-67 på grundlag af udsendte spørgeskemaer, behandlende samfundenes økonomi, årbøgernes omfang og pris m. m. Det drejer sig om 35 lokalhistoriske foreninger med ca. 30.000 medlemmer. Her kan vi se vort samfund i forhold til landets øvrige. Redaktøren, arkivar Knud Prange, har stillet 3 årbogsredaktører spørgsmålet: Hvad vil vi opnå med den amtshistoriske årbog, og hvilke midler benytter vi i det redaktionelle arbejde? De tre redaktører: *Rudolph Bertouch-Lehn, H. K. Kristensen* og *Ole Warthoe-Hansen* giver hver besked om, hvad de stiler efter med deres redaktionsarbejde. Det forslag om registrering af tingbogsstof, *Vald. Andersen* fremkom med i forrige hæfte, uddybes nu af arkivar *Poul Rasmussen*. Blandt hæftets historiske noter fremdrager arkivar *H. Worsøe* vor årbog 1967 og professor *Kristian Hald* Bencards bog Den Gamle og Navn-Kundig Kiøbstæd Ribe. Endvidere er her offentliggjort beretninger fra museerne, også fra vort amt, men af vore byhistoriske arkiver har kun Esbjerg, Grindsted og Varde ladet høre fra sig. I *Geografisk Tidsskrift*, junihæftet 1968, har *Henning Mørch* skrevet *Fødesteds- og indflytningsfeltet for Grindsted by 1964*. Vandringsoplysningerne omfatter 4.047 personer eller 64 pct. af befolkningen. Selvfølgelig kommer de fleste vandringer fra byens nærmeste omegn, navnlig når det gælder fra land til by. 2/3 af de ufaglærte arbejdere var flyttet mindre end 30 km, kun 1/5 mere end 50, medens det forholdt sig anderledes med akademikere. Blandt de unge var det kvinder, der vandrede mest. Rekrutteringsmønsteret har været det samme i den sidste menneskealder.

Ribe Statsseminarium har bestået i 50 år, og i den anledning har dets tidligere mangeårige rektor *Svend Mogensen* skrevet dets historie, *Ribe Statsseminarium 1918—1968*, og på forholdsvis få sider formået at give en mængde oplysninger i en klar og letlæselig fremstilling. Først skildres det private seminarium, der startedes 1899 af den unge energiske sognepræst Simon Hansen, der 1915, da han flyttede til Helsingør, solgte til dets inspektør, den stærkt grundtvigsk prægede Søren Noe-Nygaard, som alle dage står i uforglemmelig og ufordunklet glans for alle vi, der betagne sad lyttende under hans kateder. Fra disse åringer må også nævnes den kendte komponist Oluf Ring og den lune, men tankeklare Johs. Kabel, der, som Mogensen skriver, »ved sit næsten halvhundredårige virke ved seminariet var det vigtigste bindeled gennem de forskellige faser af dets historie«. Allerede 1918 i krisetiden for seminarierne så Noe-Nygaard sig nødsaget til at sælge. Elevtilgangen svigtede. Derefter blev han landsbypræst, sidst i Lunde-Ovtrup, hvor han en forårsdag styrtede død om med sin cykel på vej til sygebesøg. Seminariet blev statskvindeseminarium med frk. Johanne Louise Mohr som forstanderinde, hun var »en ægte skolemoder« og afløstes 1930 af Helge Haar, der er velkendt i vort samfund, hvor han i en årrække var bestyrelsesmedlem. 1947 blev Mogensen rektor og 1966 Niels Kyndrup. Der gøres rede for de forskellige omdannelser og udvidelser, som de hurtigt skiftende krav til læreruddannelsen nødvendiggjorde, om kriser, især den alvorlige i 1930, da der tænktes

på flytning eller nedlæggelse, om besættelsestidens store vanskeligheder, og der nævnes lærere og elever, skolen var atter blevet fællesseminarium. Rektor Kyndrup skriver om seminariet nu og i fremtiden og bringer sin tale ved demissionsfesten. Sluttelig har Mogensen udarbejdet en fortegnelse over samtlige dimittender, der dog kun opgiver navne og adresser.

Manuskripter og arkivalier i danske samlinger er udgivet af et udvalg ved *Helle Linde* og *Anker Olsen* og hviler på et stort indsamlingsarbejde. Oplysningerne fra godserne er ret mangelfulde og derfor ikke medtaget, men afleveret til landsarkiverne. De store offentlige landsomfattende institutioner, arkiver, museer, biblioteker og samlinger giver korte oversigter over indholdet, adgangstider og litteratur. De øvrige er mere detaillerede og brogede. Fra vort amt er der oplysninger om Ribe rådhussamling og bys arkiv, Den antikvariske Samling, Ribe Folkebibliotek, Katedralskolens bibliotek, Varde byhist. arkiv og museum, Esbjerg byhist. arkiv og museum, Centralbiblioteket, Ølgod og Fanøs museer samt Askov højskoles og Vejen biblioteker. En nyttig bog for mangen forsker.

Nr. Nebel sparekasse har ved sit jubilæum udsendt et smukt udstyret festskrift med mange billeder: *En sparekasse og dens egn 1869—1969*. Heri behandler dens tidligere direktør *Kr. Madsen* kassens 100 årige historie, også denne sparekasse skylder brandkassen sin opståen og har uden nævneværdige tab arbejdet støt og solidt og derved nået dens nuværende betydelige position. *H. K. Kristensen* skriver om Klingende mønt, egnens mønthistorie, belyst gennem jordfund, og i afsnittet *Gennem hundrede år* fortælles om de store forandringer, egnen gennemgik, og som ganske forandrede dens fysiognomi og befolkningens tilværelse. — *Janderup Andelskasse gennem 50 år* er ligeledes et festskrift. Det er skrevet af lærer *N. Chr. Nielsen*, der i korte rids giver kassens historie og bringer fine billeder af dens betydelige mænd.

I *Kuml* 1967 har *Robert Thomsen* fortsat offentliggørelsen af sine undersøgelser over oldtidsjern, nemlig af nogle brudstykker af gamle jernredskaber, fundet i Hagestad i Skåne. Ingeniøren viser, at nogle af disse er eller kan være fremstillet af oldtidsjern af myremalm. Sammesteds har *Niels Thomsen* gjort opmærksom på to mærkeligt formede ildbukke fra *Sønderhøe i Bramminge* og på en nedgravet stensætning tæt ved Præstegårdsbækken i *Esbjerg*, der vistnok må tolkes som en brønd fra ca. 400—600 e. Kr. — I *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1968 har museumsinspektør *Bjarne Stoklund* skrevet om den snart berømte gård fra *Lønnestak*, som er genrejst i Frilandsmuseet. Med en imponerende indleven i emnet og vestjyske forhold i det hele taget behandler Stoklund gårdens historie, dens bygninger, inventar og ganske kort dens mennesker. Mange dejlige billeder gør afhandlingen endnu mere tiltrækkende. I forbindelse med Lønnestakgården har museet forøvrigt overtaget et komplet inventar fra en gård i *Lønborg*. — Endvidere har bogen en omtale af et ravsmykke fra maglemosetid, som er skyllet op på *Fanøs strand*. Der er tidligere fundet tilsvarende smykker, skyllet op på vore strande. Disse er beskrevet af Niels Thomsen i vor årbog 1954.

I *Kuml* 1968 behandler *Jørgen Jensen* et gammelt fund fra en bronzealders gravhøj ved Sønderskov i Folding under titlen *Et jysk ravfund*, men ser det i en større sammenhæng, omfattende den europæiske ravhandel i yngre bronzealder, og kommer til den slutning, at Sønderskovfundet viser, at rav dengang blev forhandlet *fra syd til nord*, så eksport af rav fra Danmark næppe var økonomisk grundlag for vor rige bronzealderkultur. I samme bind har *Lennart Edelberg* skevet om *Ard og åg i Nuristan*, hvor 2 mand pløjer med én okse. Og *Karen Frifelt*, en datter af forfatteren Sal. Frifelt, fremlægger en foreløbig rapport om *Arkæologiske undersøgelser på Oman halvøen*. Den angår især den førislamiske tid.

1. bind af D. H. F.s pragtværk »*Danmark historisk Billedbog*« er lige udkommet. Det behandler tiden indtil 1523. Direktøren ved Frederiksborgmuseet *Jørgen Paulsen* er redaktør af de udsøgte billeder, der viser sig i den fineste og fornemste gengivelse, medens *Erik Kjersgaard* fra Nationalmuseet har redigeret teksterne og selv skrevet om middelalderen, rigsantikvar, professor *P. V. Glob* behandler oldtiden. Billederne er udvalgt således, at de sammen med de tekster, der ledsager dem, på en ny måde giver en jævnt fremadskridende, kortfattet, men såre velskrevet, ja, digterisk beåndet skildring af vor historie — et værk, der overalt vil være en velkommen gavebog.

Evald Kappelskov: Om Henne sogn gennem tiderne (380 sider). Bogen giver en fyldig beskrivelse med udmærkede oplysninger af kirken, skolerne og deres folk. Som naturligt lægges der vægt på at skildre sognets gamle bispegård, Hennegård, der efter reformationen solgtes til adelige og ejedes af disse, indtil Kristoffer Hvas ofrede al sin velfærd i forsvaret af sit land og selv døde som en slagen mand under Karl Gustavkrigene. Der gøres rede for gårdens senere historie. Selv om »de stuer fræ Hennegård« er kendt viden om, er det dog at gøre for megen stads af gården og dens folk, når der uden kildekritik medtages en oplysning om, at Chr. Rygaard »blev greve af Hennegård«. Det udskårne bladværk på kirkens stolegavle opgives at stamme fra det staverskovske våben. I virkeligheden er det akantus som i flere andre af egnens kirker. Det hedder, at kirkens kor blev forlænget ca. 1350, det skete ca. 100 år tidligere. Et udskåret I H S i en stoledør forklares som gældende herremanden Johan Hartvig Staverskov, men Johan fandtes ikke i hans navn. Enten betegner bogstaverne Jesus, eller som Kappelskov selv forklarer det ved en anden indskrift, Jesus hominum salvator. Efter reformationen blev kirken ikke fast forbundet med Hennegård. Den hørte andre steder hen. 1720 gør baron Fr. Krag, Stensballegård, opmærksom på, at i snart 200 år havde han og hans forfædre haft kirken. Kronen indløste den da og sælger den så til Hennegård, dog uden jus voc. Skødet udstedtes 1722. For at undgå sagndannelse må der gøres opmærksom på, at der ikke har ligget nogen herregård Brinche i Ål sogn. Talen er om bispegården Brinch i Sønderjylland. Det er uretfærdigt at bebrejde Enrico Dalgas for i 1830 at undervurdere sandflugten, da han dengang kun var et par år. Det var forfatteren og bondevennen Carl Dalgas fra Højen, der da var i Henne.

Der gøres levende rede for arbejdet med Blåbjerg plantage, og hvad det betød, ligesom man glæder sig over afsnittet om strandfogder, redningsvæsen og fattigforsørgelse i ældre tid. Opkomsten af Henneby, Stavsø, Stationsbyen, badebyen Henne Strand m. m. er skildret. Trods bogens gode sider er den ikke uden fejl, og der er ikke taget meget hensyn til nyere undersøgelser og litteratur om sognet. En kildefortegnelse mangler. Dette hænger formodentlig i nogen grad sammen med, at Kappelskovs syn svækkedes. Da sognefolk opfordrede ham til at udgive bogen nu, indledte han et samarbejde med kasserer *Karl Krummes*, der skrev den omfattende gårdhistorie, som dog kun undtagelsesvis går længere tilbage end til 1800. Kappelskov havde udarbejdet ejerlister efter skøde-panteregistrene. De blev revideret af Krummes, der gennemtravlede sognet og indsamlede både mundtlige og skrevne beretninger og reddede derved interessante træk fra forglemmelse. Sluttelig fortæller Krummes en række pragtfulde og velskrevne jagthistorier fra Fiilsø. Det drejer sig om nogle helt ud fantastiske jægere, særprægede og fulde af lune.

Hyrdedreng på heden. Fra Vorbasse sogn i 1860'erne er kommet som nr. 7 i vor række af småskrifter. Det er professor *P. S. Vigs* barndomserindringer. De er udgivet ved *Chr. Winther*, Rødding, der indleder den lille bog med en kort levnedstegning af professoren. Da alle vore medlemmer har fået bogen, omtales den ikke nærmere her.

Hans Brinch, der i 1964 udgav slægtsromanen, De kom til verden, levede og døde, har skrevet en fortsættelse . . . *men kun de glemte er borte*. Den er ligesom 1. del en roman bygget op på beretninger, breve og andre dokumenter. Kildestoffet er sat kursiv, medens forfatterens slutninger herudfra og det helt digteriske står med almindelig sats. Alligevel kan det til tider knibe at skelne mellem »Dichtung und Wahrheit«.

Leif Bondesen: Fortiden omkring os er nok skrevet som et hjælpemiddel i historieundervisningen, først og fremmest for læreren, men det er tillige en ny og ganske fortrinlig håndbog for lokalhistorikeren, hvor han kan finde hjælp og vejledning ved siden af Johan Hvidtfeldts store bog. *Poul Nørlunds* klassiske storværk *Gyldne altre*, behandlende Danmarks ældste kirkelige billedkunst som hørende til blandt vor nations kosteligste skatte fra Valdemarernes storhedstid, er kommet i ny udgave. Museumsinspektør *Tage E. Christiansen* fremlægger i et tillæg de nyeste fund og resultater. *Kirsten Bendixens* yndige bog: *Danmarks Mønt* giver en klar og let tilgængelig fremstilling af vor møntbistorie. Det kan måske synes at være unødvendigt på dette sted at gøre opmærksom på den flittige jurist og historiker, dr. jur. *Axel H. Pedersens* sidste bog: *Birketing i Gl. Københavns Amt 1521—1965*. Men der er god grund til det, for her behandles en retspraksis og en række retsforhold, som er analog med vore, og ofte fremmedartede for nutiden. I bogen kan man få bedre forståelse af vore egne, og tingbøger og retsprotokoller må lokal- og personalhistorikere jo hyppigt ty til.

Den modige præst fra Felsted og Vonsild, lærebogsforfatteren, den nationalliberale, efterhånden noget konservative politiker og

utrættelige talsmand for den sønderjyske sag *M. Mørk Hansen* efterlod sig ved sin død omfattende »*Livserindringer*«. De er nu udgivet af den myreflittige seminarielektor *H. V. Gregersen*, der har forsynet dem med supplerende noter, slægtstavler og et stærkt udvidet navneregister. Her fortæller præsten om sit rige, bevægede liv og giver korte usminkede træk om en vrimmel af de folk, han mødte, hvoraf dog kun et fåtal, flest i Ribe, fik tilknytning til vort amt. Mørk Hansen stiller ikke sit eget lys under en skæppe, men fortæller frisk og djærvt, først og fremmest for sine børn. Jo, denne stolte nationale stridsmand »havde noget af en oberst i sin holdning«, som Drachmann udtrykte det.

Dommer *Hakon Gjessing*, der er født i Tønder 1867 og bl. a. en tid var herredsfoged i Gørding-Malt herreder, men fra 1920, til han blev 70, var dommer i Tønder, har i *Drengeår og manddomsvirke i Tønder* fortalt livligt om forholdene i marskbyen dengang og giver en vrimmel af småhistorier og anekdoter om gamle tøndringer. I det sidste kapitel E knæjt kom hjem igjen, som en af de særprægede danske forkæmpere, en kvinde, udtrykte det, fortæller han om den forunderlige oplevelse så mange år efter at bo i barndomsbyen og om de noget underlige retssager, der afvikledes i overgangstiden. Gjessing døde 1951 efter i 1938-39 at have nedskrevet erindringerne. Landsarkivar *P. Kr. Iversen* har forsynet bogen med kyndige noter og giver en række personalhistoriske oplysninger. — I *Haderslev Amts Museum* (årbog 1968) læser man en endog særdeles velskrevet artikel af *Kirsten Agerbæk* om *Hertug Hans den ældre og Hansborg;* det er om landets første renæssanceslot, som hertugen byggede. *Hans Neumann* udreder, hvor stedet ligger i den moderne byplan.

I *G. Japsens doktordisputats* »*Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814*« gives en omfattende redegørelse for sønderjyske skoleforhold og deres problemer i ældre tid, og talrige sønderjyske skoler behandles, degneskoler og bondeskoler. Det sidste navn har Japsen givet de skoler, bønderne havde oprettet i de enkelte landsbyer, men hvori småfolks børn, som prof. Troels Fink fremhæver det i en anmeldelse, kun blev optaget i meget ringe tal. Man ser, hvor langt skolevæsenet dernede var forud for vort i kongeriget (sml. f. eks. M. H. Nielsen: Vestjydske Skoleforhold i det attende Årh. i vor årbog 1909). Før skoleloven af 1739 kom, fandtes der i Viborg stifts 217 sogne kun 23 skoler, og bortset fra få rytterskoler var forholdet noget lignende i vort stift. Dog var her en ikke ubetydelig hjemmeundervisning, »eller naboerne ligger sammen og haver en lille knægt, dreng eller pige eller nogen anden, som de kan have i husene for bare føden« for at undervise i »de første elementer«. Der er eksempler på, at folk har sendt børn til skole både i Ribe, Varde, ja endog i Hamborg. De mange selvejere og den større velstand i store dele af Sønderjylland tillod oprettelsen af de mange bondeskoler dernede. Disses historie er forøvrigt ikke let at følge, kilderne svigter. Da vore sydlige sogne: *Farup, Hjortlund, Kalvslund, Seem og V. Vedsted* hørte med til Sønderjylland, finder vi i Japsens bog såre kærkomne oplysninger om disse sognes skoler. Vi ser således, at Farup allerede 1693 fik sit skolehus, der dog senere helt for-

svandt. 1754 bevilges 300 mark af kirkekassen til huset, men det blev dog først bygget 1765, og der oprettedes en fundats. Ligeledes i Hjortlund, som det tidligere var sket de fleste steder i amtet. Både i Seem og Farup undervistes endog i tysk. Også Varming og Høm fik skolehuse i henhold til en fundats. Det var ikke samme love, der gjaldt i sønderjysk og kongerigsk skolevæsen. I den anledning kom der i 1803 til at stå strid i Seem. Japsens bog er ikke blot en særdeles værdifuld skolehistorie, men den giver samtidig et vægtigt bidrag til de nationale problemers historie.

H. K. K.

Virksomheden

Årsmødet afholdtes i *Esbjerg* 21. sept. 1968. Det vedtoges at ændre § 4 i lovene, så kun personer, men ikke institutioner, fremtidig kan optages som livsvarige medlemmer. Af bestyrelsen afgik *pastor Høgsbro Østergaard*, der på grund af sygdom ikke ønskede genvalg. I hans sted valgtes *seminarieadjunkt Verner Bruun, Esbjerg. Rektor Mogensen* og *H. K. Kristensen* genvalgtes, ligeledes genvalgtes revisorerne *pastor Kelstrup* og *Svend Troelsen*. Ved det derpå følgende offentlige møde talte *professor C. J. Becker* om den danske jernalderlandsbys udvikling, belyst af de senere års udgravninger. Det fortrinlige foredrag var ledsaget af meget oplysende lysbilleder.

Sommerudflugten på Valdemarsdagen havde vundet god tilslutning. *Kalvslund kirke* var stuvende fuld, da H. K. Kristensen bød velkommen og mindedes flaget, hvorefter pastor *Høgsbro Østergaard* talte om kirken og sine meget interessante udgravninger der. Ved kaffen på Kalvslund kro talte *Kristensen* om herredets i sin tid ejendommelige retsforhold, ved *Munkesø* talte *rektor Mogensen* om Seem kloster og cistercienserne, medens *antikvar Bencard* gav oplysninger om den formodede plads, hvor klosteret havde stået. Derefter kørtes til *Seemgård*, hvor man efter en spadseretur gennem skoven hørte Kristensen fortælle om gårdens historie ude i haven, hvortil *fru Wind* elskværdigt havde indbudt selskabet. Desværre var man efterhånden blevet så meget forsinket, at sidste punkt på programmet, et besøg på Dankirk, måtte udgå. Det påtænkes gennemført næste år.

Samfundet har i det forløbne år udgivet *H. K. Kristensen: Hovedgården Estrup i Malt herred. Med bidrag til bøndergodsets historie*, som vore medlemmer stadig kan erhverve til favørpris, samt professor *P.S.Vigs erindringer fra Vorbasse sogn i 1860erne: Hyrdedreng på heden, ved Chr. Winther* (nr. 7 i rækken af vore småskrifter), som medlemmerne fik tilsendt gratis.

Vi takker de institutioner og kommuner, der støtter vort arbejde. Og vi beder atter vore medlemmer om hver især *at skaffe nye medlemmer*. Man får efter eget valg en gammel årbog gratis for hvert nyt medlem, der indmeldes, og det nye medlem får, så længe oplag haves, gratis et eksemplar af *Kr. Bruun: Fra de grønne marker til de grå mure*.

Nye medlemmer

Sognerådsformand J. Kusk, Tjæreborg. Malt bibliotek, Vejen. Frk. Ruth Kalsbøll, Nordby, Fanø. Fru Maren Nielsen, Vejrup. Fru Melchior Hansen, Esbjerg. Gdr. Peter Eg Pedersen, Visselbjerg mark. Amanuensis Olfert Voss, Universitetet, Århus. Løgumkloster Refugium, Løgumkloster. Lærer Frank Jørgensen, Årre. Lærer Evan Eiskjær, Esbjerg. Ejendomshandler Leif Poulsen, Vejen. Gdr. E. Nielsen, Aike, Gørding. Dyrlæge Niels Lundgård, Gredstedbro. Sognepræst J. Krogholt, Jernved. Viceinspektør Gunner Knudsen, Ølgod. Ølgod Skolebibliotek, Ølgod. Lærer Thue Pedersen, Ølgod. Major J. Laurvig Pedersen, Oksbøl. J. P. Jespersen, Odense. Fiskeskipper Chr. T. Christensen, Esbjerg. Ungdomskonsulent Harald Iversen, Holsted. Skolepsykolog Gorm Hadrup, Esbjerg. Læderhandler Hans Åge Strat-Jensen, Esbjerg. H. A. Hansen, Gredstedbro. Gdr. Tage Olesen, Grønfelt. Niels Peder Allesø, Brørup. Boghandler Hamann, Brørup. Kaptajn S. E. Andersen, Århus. Sølvsmed Hans Bunde, Kongsted, Fredericia. Lærer Jens Ole Nielsen, Askov. Lærer Per Hemmingsen, Askov. Lærerinde Trudi Hansen, Askov. Gdr. Holger Engvang Hansen, Stensmark, Vejen. Lærerinde fru Bodil Hjarnø Martinussen, Maltbæk. Grethe Høstgård Møller, Vorbasse. Læge M. O. Vetner, Vejle. Lærer Ejvind Sørensen, Tjæreborg. Arbejdsmand Ejvind Haahr Jørgensen, Jedsted. Gdr. P. Rosendal, Sejstrup. Sognepræst Ingvard Nielsen, Vilslev. Amtsarkitekt Jesper Termansen, Ribe. Pensionist Johs. Damkjær, Bavnborg, Maltbæk. Direktør Jørgen Kruckow, Gentofte. Fru Anna Graugård, Vestkær. Lærer Erik Rasmussen, Hover. Assurandør P. Albrechtsen, Esbjerg. Sundhedsplejerske frk. Dorthe Stervbo, Vamdrup. Lærer L. Buhl Madsen, Vorbasse. Niels Storgård Pedersen, Nr. Nebel. Lærer Jørgen Bak, Agerbæk. Gdr. Hans Laugesen Hansen, Bække. Ribe Amts Skolecentral, Esbjerg. Fhv. stationsleder C. J. Gertsen, Varde. Bager Søren Pedersen, Nordenskov, Pens. førstelærer J. H. Hyldtoft, Sejstrup. Malermester Børge Pedersen, Askov. Prokurist Arne Pedersen, Grindsted. Bent Larsen, Mulvad, Bramminge. Læge Richard Thisted, Varde. Sognefoged Hans Pedersen, Hunderup. Vorbasse Bibliotek, Vorbasse. Chr. Aschou, Astofte, Føvling.

Nye medlemmer under uddannelse: Gymnasiast Anna Marie Riis, Esbjerg. Lærerstuderende: Eva Nissen, Ribe. Benny Kristensen, Nordby, Fanø. K. P. Kristensen, sst. Aksel S. Jeppesen. Irene Nielsen. Anker Jensen. Bent Nygård Pedersen. Kirsten Hagde. Anette Martinsen. René Hamberg. Erling Jensen. Torben Engqvist. Gunnar Thygesen. Tove Hansen. Hans Tangel. Bent Ebsen. Else Regli. Inge Kock. H. J. Karlsen. Thune Jacobsen. Kirsten Pedersen. Ulla Rasmussen. Kirsten Rahr Jensen. Birgit Nielsen. Jette K. Nielsen. Arne Juhler. Tove Lybeck Jensen. Inge Sørensen. Lauring. Bent Schmidt, alle Esbjerg. Asbjørn Agerskov, Varde. Bente Jensen, Fourfelt. Kirsten Simonsen, Varde. Lizzi Hansen, Vejrup. Bent E. Kjær, Varde.

Regnskabsoversigt 1968-69

INDTÆGT

Kassebeholdning	18.665,85
Kontingent	19.547,87
Bogsalg	10.447,70
Tilskud: Amtet	360,00
» Kolding Folkebank	100,00
» Ribe byråd	200,00
» Ølgod Sparekasse	200,00
» Malt sogneråd	2.000,00
» Esbjerg kommune	500,00
» Varde Sparekasse	100,00
» Sydvestjysk Samfund	1.000,00
» Nr. Nebel Sparekasse	50,00
Godtgjort porto	2.604,30
Renter: Mølhedes legat	556,84
» Bank og giro	933,15
Moms	1.808,27
	59.073,98

UDGIFT

Trykning af årbog	10.695,49
Forfatterhonorarer	1.167,00
Trykning af Estrupbog (+ fotos m. m.)	13.693,27
Forfatterhonorar (Estrupbog)	1.000,00
Udsendelse af årbog og Estrupbog	3.405,40
Lønninger	1.100,00
Møder, foredrag, avertering	2.940,70
Repræsentation, kontingent	257,70
Bogkøb	200,00
Adressograf	1.039,56
Porto, telefon, kontorartikler	720,48
Moms	3.193,95
Kassebeholdning at overføre	19.660,43
	59.073,98

AKTIVER

Grundfond 1/4 1969	5.342,93
Th. Mølhedes legat	12.776,21
Andel i Hist. Billedværk	1.132,00
Gl. årbøger o. a. skrifter	3.000,00
Kassebeholdning	19.660,43
	41.911,57

Ølgod, 8. juni 1969. *S. L. Manøe Hansen.*

Ovenstående regnskab er gennemgået og fundet i god orden.

Gudmund Kelstrup. *Svend B. Troelsen.*

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. Nogle undersøgelser over forhold i Skanderup sogn 1885–1922. Af H. Lund Hansen. Side 177–226.
2. Fra det 3. koldinghuske beridt. Af John Kvist. Side 227–66.
3. J. Th. Termansen: Nogle optegnelser om slægten Termansen fra Vejen mølle. Ved Svend Mogensen. Side 267–98.
4. Godsejeren på Nørholm og fæstebonden i Blaksmark. Af H. K. Kristensen. Side 299–304.
5. Da præsterne skulle købe præstegårdenes bygninger. Af H. K. Kristensen. Side 304–11.
6. En liremands endeligt. Af H. K. Kristensen. Side 311–14.
7. Byens pæl på torvet. Af H. K. Kristensen. Side 314–16.
8. En Ølgodkapellan. Af H. K. Kristensen. Side 316–17.
9. Da Hulkær møller skulle giftes. Af H. K. Kristensen. Side 318–19.
10. Vardes gamle rådhus. Side 320.
11. Mindeord. Hans Lund. H. Øllgaard. Clara Haahr Christiansen. Side 321–26.
12. Lokalhistorisk litteratur. Side 327–34.
13. Virksomheden. Nye medlemmer. Side 335–36.

Historisk Samfund for Ribe Amt har følgende bestyrelse: Overlærer *Vald. Andersen, Bække*, antikvar *Mogens Bencard*, Ribe, lærer *Søren Manøe Hansen*, Ølgod, pens. lærer *H. K. Kristensen*, Varde, pens. seminarierektor *Sv. Mogensen*, Gredstedbro, ingeniør *G. Ibsen Sørensen*, Esbjerg, seminarieadjunkt *Verner Bruhn*, Esbjerg. Kassereren er *S. Manøe Hansen*, Ølgod. Redaktionsudvalget er *H. K. Kristensen* (fmd.), *Sv. Mogensen* og *Vald. Andersen*.

K. ROSENDAHLS
BOGTRYKKERI
AKTIESELSKAB
89447